

Vergaderjaar 1997–1998

25 405

Milieu en economie

Nr. 17

VERSLAG VAN EEN NOTAOVERLEG

Vastgesteld 9 oktober 1997

¹ Samenstelling:

Leden: Lansink (CDA), Te Veldhuis (VVD), Van den Berg (SGP), M.M. van der Burg (PvdA), Versnel-Schmitz (D66), voorzitter, Van Gijzel (PvdA), Feenstra (PvdA), Verbugt (VVD), A. de Jong (PvdA), Gabor (CDA), ondervoorzitter, Aiking-van Wageningen (groep-Nijpels), Poppe (SP), Augusteijn-Esser (D66), Duivesteijn (PvdA), Giskes (D66), Stellingwerf (RPF), Crone (PvdA), M.B. Vos (GroenLinks), Klein Molekamp (VVD), Hofstra (VVD), Assen (CDA), Jeekel (D66), Meijer (CDA), Visser-van Doorn (CDA), Luchtenveld (VVD).

.Plv. leden: Biesheuvel (CDA), O.P.G. Vos (VVD), Van Middelkoop (GPV), Verspaget (PvdA), Jorritsma-van Oosten (D66), Dijkzma (PvdA), Houda (PvdA), Van Blerck-Woerdman (VVD), Witteveen-Hevinga (PvdA), Leers (CDA), Hendriks, Reitsma (CDA), Huys (PvdA), De Graaf (D66), Leerkes (Unie 55+), Swildens-Rozendaal (PvdA), Oedayraj Singh Varma (GroenLinks), Keur (VVD), H.G.J. Kamp (VVD), Ten Hoopen (CDA), Van 't Riet (D66), Van de Camp (CDA), De Haan (CDA), Blauw (VVD).

² Samenstelling:

Leden: Mateman (CDA), Blauw (VVD), Van der Vlies (SGP), H. Vos (PvdA), voorzitter, Van Gelder (PvdA), Smits (CDA), Ter Veer (D66), G. de Jong (CDA), Leers (CDA), Van der Hoeven (CDA), Remkes (VVD), Voûte-Droste (VVD), ondervoorzitter, Van Wingerden (AOV), Rabbae (GroenLinks), Jorritsma-van Oosten (D66), De Koning (D66), Hessing (VVD), Crone (PvdA), Zonneveld (CD), Van Dijke (RPF), Van der Ploeg (PvdA), Van Zuijlen (PvdA), Van Walsem (D66), Houda (PvdA), Hofstra (VVD). Plv. leden: Ten Hoopen (CDA), Van Rey (VVD), Van Middelkoop (GPV), Woltjer (PvdA), Sterk (PvdA), De Haan (CDA), Ybema (D66), Wolters (CDA), Lansink (CDA), Terpstra (CDA), Weisglas (VVD), Verbugt (VVD), Meyer (groep-Nijpels), M.B. Vos (GroenLinks), Bakker (D66), Van Ardenne-van der Hoeven (CDA), Klein Molekamp (VVD), Witteveen-Hevinga (PvdA), Poppe (SP), Leerkes (Unie 55+),

De vaste commissies voor Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheers¹, voor Economische Zaken², voor Financiën³, voor Landbouw, Natuurbeheer en Visserij⁴ en voor Verkeer en Waterstaat⁵ hebben op 6 oktober 1997 overleg gevoerd met de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, de minister van Economische Zaken, de staatssecretaris van Financiën, de minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en de minister van Verkeer en Waterstaat over **de nota Milieu en economie (25 405)**.

Van het overleg brengen de commissies bijgaand stenografisch verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer,
Versnel-Schmitz

De voorzitter van de vaste commissie voor Economische Zaken,
H. Vos

De voorzitter van de vaste commissie voor Financiën,
Ybema

De voorzitter van de vaste commissie voor Landbouw, Natuurbeheer en Visserij,
Blauw

De voorzitter van de vaste commissie voor Verkeer en Waterstaat,
Biesheuvel

De griffier van de vaste commissie voor Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer,
De Gier

Verspaget (PvdA), Adelmund (PvdA), Roethof (D66), Feenstra (PvdA), Passtoors (VVD).

³ Samenstelling:

Leden: Schutte (GPV), Van Rey (VVD), Terpstra (CDA), Smits (CDA), Reitsma (CDA), Vliegert (PvdA), Ybema (D66), voorzitter, Schimmel (D66), Van Gijzel (PvdA), Witteveen-Hevinga (PvdA), Hillen (CDA), A. de Jong (PvdA), Hoogervorst (VVD), ondervoorzitter, Van Wingerden (AOV), Rabbie (GroenLinks), Voûte-Droste (VVD), Adelmund (PvdA), Giskes (D66), H.G.J. Kamp (VVD), Zonneveld (CD), Van Dijke (RPF), Van der Ploeg (PvdA), B.M. de Vries (VVD), Van Walsem (D66), Ten Hoopen (CDA).

Plv. leden: Van der Vlies (SGP), Van Hoof (VVD), Visser-van Doorn (CDA), Heeringa (CDA), Wolters (CDA), Noorman-den Uyl (PvdA), Bakker (D66), Jeekel (D66), Van Zijl (PvdA), Van Zuijlen (PvdA), G. de Jong (CDA), Van Nieuwenhoven (PvdA), Rijpstra (VVD), Verkerk (AOV), Rosenmöller (GroenLinks), Hofstra (VVD), Crone (PvdA), Assen (CDA), M.M.H. Kamp (VVD), Marijnissen (SP), Leerkes (Unie 55+), Verspaget (PvdA), Hessing (VVD), Van Bortel (D66), De Haan (CDA).

⁴ Samenstelling:

Leden: Van der Linden (CDA), Blauw (VVD), voorzitter, Van der Vlies (SGP), ondervoorzitter, M.M.H. Kamp (VVD), Smits (CDA), Reitsma (CDA), Huys (PvdA), Swildens-Rozendaal (PvdA), Ter Veer (D66), Witteveen-Hevinga (PvdA), Feenstra (PvdA), Aiking-van Wageningen (groep-Nijpels), Woltjer (PvdA), Schuurman (CD), Augusteijn-Esser (D66), Van den Bos (D66), Van Ardenne-van der Hoeven (CDA), Stellingwerf (RPF), Crone (PvdA), M.B. Vos (GroenLinks), Van Waning (D66), Keur (VVD), O.P.G. Vos (VVD), Passtoors (VVD), Meijer (CDA).

Plv. leden: De Haan (CDA), Te Veldhuis (VVD), Van Middelkoop (GPV), Remkes (VVD), Heeringa (CDA), Biesheuvel (CDA), Van Gijzel (PvdA), Liemburg (PvdA), Hoekema (D66), Verspaget (PvdA), M.M. van der Burg (PvdA), Verkerk (AOV), Dijkema (PvdA), Poppe (SP), Van Walsem (D66), Jorritsma-van Oosten (D66), Gabor (CDA), Leerkes (Unie 55+), Van Zijl (PvdA), Oedayraj Singh Varma (GroenLinks), Doelman-Pel (CDA), Cornielje (VVD), Verbugt (VVD), H.G.J. Kamp (VVD), Beinema (CDA).

⁵ Samenstelling:

Leden: Blauw (VVD), ondervoorzitter, Van den Berg (SGP), Lilipaly (PvdA), Biesheuvel (CDA), voorzitter, Reitsma (CDA), Versnel-Schmitz (D66), Van Gijzel (PvdA), Leers (CDA), Van Heemst (PvdA), Feenstra (PvdA), Verbugt (VVD), Poppe (SP), Van 't Riet (D66), H.G.J. Kamp (VVD), Stellingwerf (RPF), Crone (PvdA), Roethof (D66), M.B. Vos (GroenLinks), Verkerk (AOV), Van Zuijlen (PvdA), Van Waning (D66), Keur (VVD), Assen (CDA), Ten Hoopen (CDA), Luchtersveld (VVD).

Plv. leden: Blauw (VVD), Schutte (GPV), Van Gelder (PvdA), Soutendijk-van Appeldoorn (CDA), Dankers (CDA), Jeekel (D66), Swildens-Rozendaal (PvdA), Terpstra (CDA), A. de Jong (PvdA), Duivesteijn (PvdA), Hofstra (VVD), Hillen (CDA), Remkes (VVD), Leerkes (Unie 55+), Witteveen-Hevinga (PvdA), Augusteijn-Esser (D66), Rosenmöller (GroenLinks), Nijpels-Hezemans (groep-Nijpels), Valk (PvdA), Hoekema (D66), Klein Molekamp (VVD), Van der Linden (CDA), Meijer (CDA), Te Veldhuis (VVD).

Stenografisch verslag van een notaoverleg van de vaste commissies voor Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, voor Economische Zaken, voor Financiën, voor Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en voor Verkeer en Waterstaat

Maandag 6 oktober 1997

Aanvang 11.15 uur

Voorzitter: Versnel-Schmitz

Aanwezig zijn 12 leden der Kamer, te weten:

Crone, Feenstra, Poppe, Van Middelkoop, Aiking-van Wageningen, Stellingwerf, Van den Berg, Ten Hoopen, Klein Molekamp, Augusteijn-Esser, M.B. Vos en Versnel-Schmitz,

alsmede mevrouw De Boer, minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, de heren Wijers, minister van Economische Zaken, Vermeend, staatssecretaris van Financiën, Van Aartsen, minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, en mevrouw Jorritsma-Lebbink, minister van Verkeer en Waterstaat, die vergezeld zijn van enige ambtenaren van hun ministeries.

Aan de orde is de behandeling van:
- **de nota Milieu en economie (25405).**

De **voorzitter**: Ik deel mee dat ik aan de spreektijden streng de hand zal houden. Ik geef behoorlijke ruimte voor discussie, maar de beraadslaging moet scherp en puntig zijn. Hele betogen smokkelen in een interruptie sta ik niet toe.

Van de kant van de bewindslieden is het verzoek gekomen aan de leden om, voorzover zij tekst op papier hebben, die tekst door te geven, opdat zo snel mogelijk gereageerd kan worden en er geen lange tijd hoeft te zitten tussen de eerste termijn van de Kamer en de eerste termijn van de regering.

Ten slotte deel ik nog mee dat ik bij de volgorde van de sprekers de grootte van de fracties in acht neem.

Eerste termijn van de zijde van de commissies

De heer **Crone** (PvdA): Voorzitter! Ik dank de bewindslieden, de ondersteunende ambtenaren en het publiek voor hun aanwezigheid. Ik denk dat het erg belangrijk is dat deze nota nu besproken wordt. Ik merk op dat het tweede deel van ons betoog door Jaap Jelle Feenstra zal worden gehouden. Bovendien merk ik op dat over tien minuten ons verkiezingsprogramma in Rotterdam zal worden gepresenteerd. Voorzover ik onthullingen daaruit doe, verzoek ik de aanwezigen die in de komende elf minuten niet te citeren. Overigens is het een zeer consistent stuk, zoals men van ons gewend is.

Voorzitter! De nota Milieu en economie geeft de in het regeerakkoord aangekondigde afweging van economie versus ecologie. Het is een lezenswaardig product dat een zekere trendbreuk markeert op weg naar de integratie van de milieudoelen in andere beleidsterreinen. In de nota wordt dit een perspectiefwisseling genoemd. Dus: niet meer de gewoonte dat de economie mag groeien en dat achteraf de milieujongens en -meisjes komen klagen dat de scherven van de vervuiling moeten worden opgeruimd, met als gevolg dat men veel ellende achteraf heeft, letterlijk aan het eind van de pijp. Maar omgekeerd: het moet de gewoonte worden dat iedere investering, productie en consumptie al op voorhand schoon is. De trefwoorden die de nota op bladzijde 95 geeft, zijn op zichzelf bekend:

besparing, dematerialisatie, efficiencyverbetering en het sluiten van kringlopen, alsmede – een wat nieuwer punt – dienstverlening en kennis boven materiële productie. Die zullen met elkaar het fysieke beslag van onze economie op het milieu moeten doen krimpen.

Deze trendbreuk is, gegeven de reacties op deze nota, aangeslagen in het Nederlandse bedrijfsleven. Ik vind de inzet van het bedrijfsleven, zoals deze uit de nota blijkt, en bijvoorbeeld ook de inzet van veel brancheorganisaties op de hoorzittingen die wij als Kamer de laatste weken hebben gehouden, getuigen van een nog steeds toenemende betrokkenheid bij de milieu-problematiek. Natuurlijk geldt dat breed. Iedereen onderschrijft de algemene noodzaak van een trendbreuk, ook de milieuorganisaties. Toch is er nog veel twijfel en zelfs kritiek, omdat de nota nog onvoldoende concreet zou zijn, te weinig verplichtend en daarmee ook te voorzichtig. De achtergrond lijkt mij dat het beleid, neergelegd in de nota, niet onomkeerbaar is. De nota kan een zwaluw zijn, maar hoeft nog niet per se een zomer te brengen. Dat begrijpen wij. Ook in de PvdA-fractie is het duidelijk dat deze nota alleen maar verplicht tot meer. Er moet binnen twee maanden nog een NMP 3 komen en er moet snel een septemberbrief komen over het Nederlandse klimaatbeleid en de CO₂-inzet, nationaal en internationaal. Bovendien zullen de prijzen de waarheid moeten gaan spreken. Ik ben dan ook blij dat de heer Vermeend hier aanwezig is. De staatssecretaris van Financiën is druk bezig met het verschuiven van belastingen op arbeid en inkomen

naar onder andere vervuiling, energie en consumptie. De plannen zijn er echter nog niet. Last but not least staat de grote investeringsmissiebrief buiten deze nota Milieu en economie.

Het is te begrijpen dat als dit hele pakket nog niet in dit theater is gearriveerd, dus nog wordt verwacht, het publiek nog niet klaterend applaudisseert, laat staan een ovatie aanheft. Ik weet dat sommige ministers dat wel een beetje hadden verwacht. Men wacht dus nog af, men houdt de adem in en vraagt zich af hoe het verder zal gaan. Het is ook mogelijk dat men denkt: is dit de stilte voor de storm? Dit is op zich heel begrijpelijk, maar toch is in onze ogen de nota wel degelijk verplichtend. Wij beschouwen de nota als een eerste onomkeerbare stap en als een voorschot op het NMP 3 en de andere genoemde nota's, alsmede op een nieuw regeerakkoord. De nota geeft namelijk wel degelijk visies, criteria en principiële accentverschuivingen, die bij verder beleid niet zijn te negeren door dit kabinet, noch door de afzonderlijke partijen die het kabinet vormen. Tegen die achtergrond wil ik de nota niet te veel op zichzelf beoordelen. Ik wil de nota dus in de geschetste context beoordelen. Ik mag aannemen dat het kabinet die trendbreuk in het denken verder concretiseert met daden, zodat de geloofwaardigheid van de nota en van het beleid daarachter sterk kan groeien.

Toch nog iets over het denken in de nota. Mijn algemene bezwaar is dat een macro-economische zowel als een macro-ecologische analyse ontbreken. De milieuanalyse ontbreekt dus, terwijl de afgelopen jaren uit talrijke studies is gebleken dat voor de som van de vele kleine en grotere vervuilers de succesvolle ontkoppeling van de laatste jaren over enkele jaren omslaat in een herkoppeling. Kortom, het Nederlandse milieubeleid is nog lang niet bestand tegen de huidige economische groei. Dit schetst op zijn minst de urgentie van de problematiek. Tegelijkertijd ontbreekt de macro-economische analyse, zoals gezegd. Dat neemt weer het zicht weg op de vele mogelijkheden die er volgens ons zijn. Uit onder andere de studies van het CPB kwam naar voren dat in bijna alle sectoren het fysieke beslag op het milieu moet en kan krimpen, zonder dat de sectoren in econo-

misch opzicht hoeven te krimpen. Macro-economisch gaat het, zo blijkt steeds uit die studies, om enkele tienden van procenten lagere economische groei, bijvoorbeeld 2,95% groei in plaats van 3,05%. Bij internationaal afgestemd beleid valt het nog meer mee; dan zijn er soms zelfs hogere groeicijfers dan zonder milieubeleid.

De heer **Poppe** (SP): Hoe denkt de heer Crone dat de inhoud van het rapport wat kan zijn als fundamentele zaken ontbreken, zoals een analyse van het milieuprobleem en van de wijze waarop de economie in elkaar zit?

De heer **Crone** (PvdA): Het kabinet geeft zelf ook aan dat deze nota een vervolg krijgt in de genoemde nota's, alsmede sectornota's. Die worden door het kabinet serieus in het perspectief van deze nota opgesteld. Ik heb daar ook vertrouwen in. Mijn vraag aan het kabinet is toch ook of dat zal gebeuren. Ik ga er wel van uit. Het kabinet kan aan de ene kant geen analyse geven met perspectieven en aan de andere kant bij andere beleidsnota's zeggen: wij gaan van een ander perspectief uit.

Minister **De Boer**: Ik hoop dat de leden van de Kamer de Milieuverkenning en de Milieubalans hebben ontvangen. Die bevatten namelijk de analyse waarover nu gesproken wordt.

De heer **Poppe** (SP): Dat vind ik geen analyse; dat is een opsomming van de ontwikkeling en de weergave van de concrete situatie. Dat is dus geen analyse van de economische en technische oorzaken. Als dat een analyse is, is het helemaal een humbugrapport.

Minister **De Boer**: Ik zal straks de Milieuverkenning aan u overhandigen.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Ik vind het zeer opmerkelijk dat vrij snel na het verschijnen van de nota Milieu en economie de Milieuverkenning is uitgekomen, waaruit blijkt dat er een herkoppeling dreigt op een aantal gebieden. Vindt de heer Crone het geen gemis van deze nota dat, ondanks dat die kennis van de herkoppeling er blijkbaar al was, die daar niet echt op ingaat?

De heer **Crone** (PvdA): Natuurlijk is dat jammer, maar regeren is besluiten en niet wachten. Ik vind het goed dat deze nota, die oorspronkelijk een halfjaar eerder had moeten komen dan het moment waarop die is uitgekomen, toch gewoon is uitgekomen en dat de nota de perspectieven geeft die wij nu bespreken. Het kabinet kan deze nota gewoon als leidraad benutten in de nota over verschuiving van de lastendruk of in een nota over welke sectorontwikkeling dan ook. Dat is alleen maar prima. Je moet niet blijven wachten tot er weer een nieuwe nota komt. Als die nota bijvoorbeeld pas vandaag was uitgekomen, zou u zeggen dat de septemberbrief er nog niet is. Dat is natuurlijk een dominant element in deze nota.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Maar u zegt zelf dat de milieuanalyse tamelijk cruciaal is voor dit verhaal. Het gaat over een langetermijnvisie die op tafel ligt. Op het moment dat er al zicht is op dreigende herkoppeling – en de minister wist dat natuurlijk ook – en falend milieubeleid op de langere termijn, dan moet een nota die dan verschijnt toch op zijn minst op dat punt ingaan?

De heer **Crone** (PvdA): Maar het kabinet geeft met deze nota een eigen analyse die deels is getoetst en vooraf afgestemd met het bedrijfsleven en andere maatschappelijke organisaties. Het kabinet zegt zelf al dat die nota input is voor het NMP 3. Als het kabinet had gewacht op de ICES-brief of wat dan ook, dan had het die input voor de NMP 3 ook pas nu gekregen, terwijl dat over een of twee maanden af moet zijn. Ik vind het goed, nu de analyse af is ook al is het beleid nog niet helemaal ontwikkeld, dat het kabinet die analyse alvast onderwerp van discussie maakt om te zien of het draagvlak er in de Kamer is. Natuurlijk is mijn betoog er ook op gericht dat het kabinet die analyse terug laat keren in al die beleidsnota's. Nogmaals, het heeft geen zin om altijd maar te wachten. Voor mij is het ook meer dan een tussenstand, want die analyse is een trendbreuk. Daar mag je kritiek op hebben, je mag erin meegaan en wij doen nu een poging om het kabinet zo nodig bij te sturen en dat zien wij terug in de nota's die er komen.

Voorzitter! Als de macro-economische groei niet sterk beïnvloed hoeft te worden door het milieubeleid, dan vind ik het interessant om van de minister, van minimaal 3% economische groei, te horen hoe hij ertegen aankijkt. Bedoelt de minister van Economische Zaken dat er 3% moet zijn in de klassieke BNP-definitie, waarbij geen rekening wordt gehouden met milieufactoren – er is nog geen groen BNP – of gaat het om de werkgelegenheidsgroei? Uit al die berekeningen blijkt namelijk ook steeds weer dat je de economische groei niet als een containerbegrip moet zien. Je moet kiezen tussen banengroei, consumptiegroei of groei van het nationaal inkomen. Iedere keer blijkt dan weer dat de werkgelegenheidsgroei niet lijdt onder milieubeleid, maar dat dit zelfs vaak een impuls geeft aan werkgelegenheidsgroei. Wel kan er een iets lagere groei mogelijk zijn van de particuliere consumptie, dus van het totale gezinsinkomen dat er in ons land is. Kortom, er is niet zozeer een ruil of een trade tussen werk of milieu, maar tussen een iets lagere consumptiegroei aan de ene kant en een schoon milieu aan de andere kant. Liever gezegd, je stelt de huidige consumptiegroei een beetje uit om te investeren in milieuverbetering, wat per saldo welvaartverhogend is. Dat is ook in lijn met het reserveren van milieuvoorraden voor toekomstige generaties in plaats van het opmaken van milieuvoorraden voor huidig gebruik.

Voor ons is het uitgangspunt dat de milieukwaliteit op zijn eigen pootjes moet staan. Dit zijn zelfstandige doelstellingen. De consumptie, de economische structuur en de groei zijn daarvan een resultante, een uitkomst. Ik zou de minister van Economische Zaken en zeker ook de partij van de 3%, D3%, maar ook de VVD met als leidend liberaal beginsel "niet consumeren als je er anderen mee in de weg zit" en het CDA met het beginsel van het rentmeesterschap, willen vragen om in hun bijdrage in te gaan op de vraag welke waardering zij aan de economische groei geven.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Misschien dat ik dan zelfs nog in staat ben om het begrip liberalisme

nog wat meer te nuanceren dan de heer Crone doet.

De heer **Crone** (PvdA): U creëert alvast wat ruimte voor straks. Maar ook voor VVD'ers kan het toch, gezien vanuit het liberalisme, niet goed zijn om nu consumptieruimte op te eten als je daarmee de huidige consumptie van anderen of van toekomstige generaties schade toebrengt? De verdeling van de welvaartsontwikkeling over de groepen is toch het leidend beginsel en niet de economische groei? In het klimaatdebat, in een driehoeksdebat met de heer Van Middelkoop, hebben wij het daar ook over gehad. Ik ben benieuwd naar uw bijdrage straks.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Ik ben benieuwd wat de heer Crone zelf vindt van die 3% economische groei en van de wijze waarop dat in de diverse begrotingen en nota's wordt neergezet. Vindt hij dat een gelukkige manier?

De heer **Crone** (PvdA): Ik heb zojuist gezegd dat voor ons de milieu-doelstellingen op hun eigen pootjes staan en dat de economische groei, de economische structuur en de consumptie daarvan resultanten zijn. Ik zie helemaal geen spanning met de werkgelegenheidsontwikkeling. In de verschillende milieuscenario's die ons zijn gepresenteerd, komt dat steeds weer op zijn pootjes terecht. Als het geleidelijk gebeurt en er sprake is van een soepel werkende arbeidsmarkt, ligt de trade-off niet tussen werkgelegenheid en milieu.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Dat ben ik volstrekt met u eens. Het gaat mij om de vraag of er ten aanzien van de 3% economische groei spanning bestaat tussen uw opvatting en die van het kabinet.

De heer **Crone** (PvdA): Ik heb het kabinet gevraagd of het mijn visie deelt. Ik ga daarop nog iets verder in en dan zullen wij dat in tweede termijn wel zien. Ik ga ervan uit dat het kabinet de kwaliteitsdoelstelling vooropstelt, dus niet 3% BNP-groei in de traditionele zin van het woord. Het kabinet zegt ook altijd dat als er 3% staat, dit zo is omdat de werkgelegenheidsgroei en de werkloosheidsbestrijding dat vereisen. Als de minister het met mij eens is dat met behoud van

milieukwaliteit en iets lagere groei die werkgelegenheidsdoelstelling toch gehaald wordt, moet hij ook tevreden zijn. Het lijkt mij een interessant politiek debat.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Er zijn inmiddels elf minuten voorbij. Het verkiezingsprogramma van de PvdA is nu gepresenteerd. Ik neem aan dat daarin van een bepaalde economische groei wordt uitgegaan. Als de heer Crone uit milieu-overwegingen een lagere economische groei zou willen hebben, moet hij in zijn verkiezingsprogramma ook aangeven ten koste waarvan dat zal gaan.

De heer **Crone** (PvdA): Nu duwt u mij in een hoek waarin ik helemaal niet wil zitten, mijnheer Klein Molekamp. Ik wil geen lagere economische groei. Het is niet zo dat het beter met het milieu gaat wanneer er sprake is van een lagere economische groei. Ik geef een voorbeeld. Het CPB zegt dat wij de CO₂-doelstelling niet halen. Bij een hogere economische groei zijn er veel investeringen in nieuwe schone technologie. Dat was gisteren uw item op de radio. Op die manier bereik je ook een efficiency-verbetering van 33%; doelstelling van de minister van Economische Zaken. Het CPB stelt dat het volume-effect echter groter is dan de efficiencywinst. De CO₂-doelstelling wordt dus niet gehaald, omdat er sprake is van een stijging van 20%. De conclusie is dat er extra beleid nodig is bij hoge economische groei.

Het CPB stelt vervolgens dat bij een lage economische groei de doelstelling eveneens niet wordt bereikt, omdat er dan sprake is van te weinig nieuwe technologie. Ook dan wordt de CO₂-doelstelling niet gehaald en is er beleid nodig.

De vraag is dus niet zozeer op welke groei je uitkomt, maar welk beleid je inzet en of je dan een bepaalde groei accepteert. Zo simpel is dat.

In ons programma staat ook niet dat 3% moet. Wij volgen het behoedzame scenario van het CPB. Bovendien geven wij aan wat wij doen als het meevalt.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): De heer Crone noemde D66 met een klein grapje "de partij van de economische groei". Ik constateer dat de economische groei van de

laatste jaren ons geen windeieren heeft gelegd. PvdA, VVD en D66 zitten in één kabinet. Ik herinner mij de woorden van premier Kok tijdens de algemene politieke beschouwingen. De heer Kok is nog altijd lid van de PvdA, hoewel ik heel goed beseft dat hij premier van ons allen is.

Ook de PvdA heeft tijdens de algemene politieke beschouwingen aangegeven buitengewoon tevreden te zijn over met name de economische groei en, zoals te vinden is in de Milieubalans, over de ontkoppeling die heeft plaatsgevonden. Ik kan mij niet voorstellen dat de PvdA op dit moment op enigerlei wijze afstand neemt van hetgeen de afgelopen drie jaar door dit kabinet is gepresteerd op dat punt.

De heer **Crone** (PvdA): Natuurlijk niet. Als wij spreken over economische groei, gaat het dan om het nationaal inkomen, om de werkgelegenheidsgroei of om de consumptie? Ik heb aangegeven dat voor ons de accenten liggen bij de werkgelegenheid en de milieukwaliteit als onderdeel van de consumptiegroei, als welvaartsfactor, en dat de economische groei een resultante is. Zo was het de afgelopen jaren, niet alleen tijdens dit kabinet. De inzet van de PvdA is altijd geweest een bepaald sociaal beleid te voeren. Als dat minder economische groei betekent, moet dat dan maar. Dat is dan de uitkomst. Dat is ook nu de lijn.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Zo gemakkelijk komt u er niet van af. U hebt duidelijk een scheiding aangebracht. U noemde D66 als dé partij van de economische groei. Ik vraag u nu dan nogmaals: voelt u zich ook niet verantwoordelijk voor de gerealiseerde groei in de afgelopen jaren? Zo ja, waarop is dan uw opmerking gebaseerd? Hoe moet ik die verstaan? Of zegt u: wij zijn het met D66 eens en zoals het gaat, mag het, absoluut?

De heer **Crone** (PvdA): Ik hoop dat onze standpunten dicht bij elkaar blijven, zeker als het gaat om het oplossen van de problemen op het gebied van milieu en economie. Mijn vraag is echter: waar ligt het accent? Stel dat de economische groei niet 3% is en minder middelen beschikbaar zijn, wordt het milieubeleid dan meteen teruggeschroefd, omdat andere dingen de voorrang zouden

moeten krijgen? Of zal er sprake zijn van een extra impuls, en wel in die zin dat gezegd zal worden: dit milieubeleid blijven we gewoon voeren?

Ik denk ook aan de geheel andere situatie. In de verkiezingen zal iedereen wel uitgaan van het behoedzame scenario: ongeveer 2% economische groei. Dan zal iedere partij extra in het milieu investeren, de een wel meer dan de ander. Echter, als de economie meer groeit, krijg je meer vervuiling en ik wil weten wat partijen dan gaan doen. Gaan zij bij meer groei meer investeren in milieubeleid? Dat zal moeten, gelet op de koppeling. Of zullen de partijen zeggen: nee, in zo'n geval wordt toch voorrang gegeven aan verhoging van de particuliere consumptie of aan lastenverlichting in algemene zin? Dat is precies het politieke debat.

De heer **Poppe** (SP): Voorzitter! In de afgelopen twintig jaar is er een economische groei van 60% geweest. Het milieu heeft dat geweten. Het is voor mij duidelijk dat milieu en economie met elkaar te maken hebben. Hierover zal ik over straks, in mijn termijn, nog wel spreken. Echter, als je een koppeling legt tussen kwaliteitsverbetering van het milieu en economische groei, wat gebeurt er dan als er economische stagnatie komt? De economen verwachten overigens na twintig jaar, dus binnenkort, stagnatie. Gelet op de gekte op de beurs is dat ook te verwachten. Maar hoe zit het in dat geval met de verbetering van het milieu? Daarmee zou het dan slechter gaan.

De heer **Crone** (PvdA): Dit is, anders geformuleerd, de vraag die ik juist aan het kabinet stel. Wat gebeurt er dus in die situatie? Zelf heb ik al gezegd dat als de economische groei laag is, er minder snel vervuiling optreedt vanwege het geringere volume-effect. Echter, er is dan ook een minder snelle schone-technologieontwikkeling. Het ene houdt dus verband met de andere. De ene ontwikkeling heeft dus invloed op de andere. Wij willen bij een lage economische groei toch de milieukwaliteitsdoelstellingen, die zijn vastgelegd in het NMP en in internationale afspraken, halen. Natuurlijk is er dan in het budget minder rek om financieel op andere punten iets te doen. Het beleids-

instrumentarium zou echter blijven gelden. Ik herhaal: uit alle studies blijkt dat bij verschillende basis-scenario's voor economische groei het aanvallende en succesvolle milieubeleid kan worden gevoerd als je daar maar op in zet.

De heer **Poppe** (SP): Zoals bij Schiphol.

De heer **Crone** (PvdA): Ook Schiphol is een onderdeel van het totale macro-economische beeld. Er is dus zeker de vraag aan de orde in hoeverre Schiphol nog onder de plafonds past. Overigens houden we ook op dit punt vast aan de doelstellingen, ook in het programma dat nu wordt gepresenteerd. Dit betekent dat als men bij Schiphol niet onder het CO₂-plafond blijft, men compensatie in een andere sector zal moeten vinden, zeg maar: kopen, of dat men zal moeten vaststellen dat de groeiruimte er niet is. Ik denk hierbij ook aan verhandelbare emissierechten.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Voorzitter! Moet ik nu concluderen dat het betoog van de heer Crone een trendbreuk inhoudt met datgene wat premier Kok steeds heeft betoogd met betrekking tot werkgelegenheid en economische groei? In de visie van premier Kok ging het daar om. Die twee elementen waren dominant en milieu vormde helemaal geen randvoorwaarde. Toen de nota uitkwam, was de reactie: deze kabinetsperiode wel, maar in de volgende kabinetsperiode moeten we vrij forser inzetten. Kan mijnheer Crone duidelijk maken hoe men de verschillende betogen moet interpreteren.

De heer **Crone** (PvdA): Waar zouden wij forser op in moeten zetten?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Op het milieubeleid. Milieu zou de randvoorwaarde zijn. Dat is gezegd in reactie op de nota over economie en ecologie.

De heer **Crone** (PvdA): Ik zal straks mijn reactie daarop herhalen: een aantal extra inzetten is niet alleen nodig, maar ook mogelijk. Ik herhaal hier voortdurend: ik zie zelf helemaal niet dat in de komende tien, twintig jaar bij ons grote spanning zal ontstaan tussen economische groei en het halen van de milieudoelen.

We zullen die in grote mate beide kunnen nastreven. Echter, als wij zeggen er is maar één doel en dat is het halen van de 3% en niet 2,9%, maken wij het elkaar erg moeilijk. Als daarentegen op voorhand gezegd wordt: we geven voor het voeren van beleid op dit punt ruimte en we zorgen dat de werkgelegenheidsgroei doorgaat, dan zijn wij bereid om enige groei van de consumptie aan te wenden voor investeringen in schoon milieu. Ik neem aan dat dit de heer Ten Hoopen zal aanspreken.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Is de groei van consumptie dan hetzelfde als welvaartsgroei?

De heer **Crone** (PvdA): Consumptie-groei plus milieuverbetering is welvaartsgroei. Consumptie is de aanschaf van goederen. Er kan dan toch sprake zijn van welvaartsgroei, als je ervan uitgaat dat je misschien iets minder koopt op materieel gebied maar meer dienstverlening krijgt. Ik vind dat een van de mooie perspectieven van de nota. Een deel van de materiële consumptie kan worden ingeruild voor zorgverlening en zorgtaken. We maken ons nu zorgen vanwege het feit dat er te weinig handen aan het bed zijn. Op zichzelf betekent dat een impuls voor de werkgelegenheid die voor het milieu niet slecht is. Misschien wel voor het BNP in de klassieke zin van het woord, maar niet voor de welvaartsontwikkeling en dus niet voor het milieu en het verrichten van zorgtaken.

Voorzitter! Ik zal mijn conclusie kort samenvatten. Ik leg een accent op de politiek belangrijke vraag hoe omgegaan moet worden met economische groei en milieuruimte. Voor ons is het namelijk niet een kwestie van het verdelen van de armoede. De economie gaat, macro gezien, niet krimpen. Daarom is het des te belangrijker om geen politieke angst te hebben om bij bedrijven en consumenten aan te komen met de boodschap dat hun verworven rechten niet alleen maar verstopt mogen worden achter opties van schone technologie en win-opties. Men meent verworven rechten te hebben op het milieu-gebruik, omdat men iets al heel lang heeft gedaan in de sector. Verbruggen heeft dat in de ESB en tijdens de hoorzitting terecht benadrukt. Er zal echter een aanzienlijke verschuiving tussen de sectoren kunnen plaatsvin-

den. In delen van de economie zal de groei minder sterk zijn. Volgens alle voorspellingen zullen er vrijwel geen sectoren zijn die echt krimpen ten opzichte van nu, maar sommige sectoren zullen wel minder meer groeien. In andere delen van de economie zal echter juist van een versnelling van de groei sprake zijn.

Omdat het kabinet die macro-economische analyse nu niet geeft en tegelijkertijd wel stelt dat de huidige sectorstructuur als uitgangspunt wordt genomen, wordt al gauw de indruk gewekt dat de huidige sectorstructuur ook het doel is. Ik vraag het kabinet dus rechtstreeks of die indruk juist is of dat die met kracht moet worden weersproken. Het gaat immers wel degelijk ook om het bijsturen van de autonome sectorontwikkeling door aan de ene kant een generiek milieubeleid – het duurder maken van vervuiling en energie – en aan de andere kant specifiek beleid met positieve en negatieve milieuprikkels per sector, zoals de minister van veehouderij en andere LNV-zaken dat wel kent. Als je zo'n beleid inzet, weet de minister van Economische Zaken vervolgens dat de sectorstructuur per definitie zal veranderen, maar dan wel als uitkomst van dat welbewust ingezette politieke proces en niet als resultante van een blauwdruk vooraf.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik ben met u heel erg benieuwd naar het standpunt daarover van het kabinet. Ik ben nu echter ook heel benieuwd naar uw standpunt.

De heer **Crone** (PvdA): Ik wil hier graag een vergelijking maken met de manier waarop een en ander tot onze schande verlopen is met de loonkostenontwikkeling. Wij hebben gezien dat de loonkosten geleidelijk aan steeds duurder werden. De markt heeft daarop gereageerd met een stijging van de arbeidsproductiviteit, een versnelde uitstoot van arbeid, minder zorg en dienstverlening en meer materiële en technologische oplossingen. Dat proces moeten wij in omgekeerde richting voor het milieu hebben. De milieuprijzen moeten geleidelijk aan de waarheid gaan spreken. Als het kabinet de vergaande uitspraken die het daarover heeft gedaan waarmaakt, dan zou dat zeer goed zijn. Als het milieu duurder wordt, worden arbeid en maatschappelijke diensten relatief goedkoper. En dan

krijg je die geleidelijke verschuiving in de sectorstructuur die wij willen. Dat moeten wij echter wel van tevoren in beeld brengen.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Voorzitter! Ik wil het toch iets scherper horen van de heer Crone. Vindt hij nu dat er een gericht beleid moet komen voor wijzigingen in de sectorstructuur? Vindt hij dat daar naast de prijzen ook de overheidsinvesteringen, de ICES-gelden, een rol in moeten spelen?

De heer **Crone** (PvdA): Ik vind niet dat wij een bewust beleid moeten voeren met een blauwdruk van de sectorstructuur op een bepaald moment. Uit de technische analyses, dus niet de gedraganalyses, blijkt dat wij de fysieke milieudoelen halen bij de economische doelstellingen. Het pad ernaartoe gedurende tien à twintig jaar moet een proces zijn van generiek en specifiek milieubeleid, het macrobeleid en het sectorbeleid. Dat ligt dus binnen sectoren en milieudoelstellingen.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): U wilt dus niet zeggen dat bepaalde sectoren zullen moeten krimpen en dat er daar meer ruimte nodig is. Wilt u dat nu wel of wilt u dat nu niet? Als u het niet wilt, dan begrijp ik er absoluut niets van. Dat is namelijk een van de kernen van de discussie van vandaag.

De heer **Crone** (PvdA): Ik vraag het kabinet om dit in beeld te brengen, juist omdat die analyses er zijn en omdat je het tijdens hoorzittingen ook hoort van vertegenwoordigers van de sectoren. De mensen moeten weten dat zij, als zij die doelstellingen moeten halen, te maken krijgen met minder meer groei. Sommigen zijn bang voor krimp. Het kabinet moet dan toch in debat gaan met die mensen en ons daar verslag van doen in zo'n nota. Het moet ons laten zien waar die mensen zitten bij wie het niet vanzelf gaat en die er dus moeite mee hebben om hun economische groei in stand te houden. Ook moet aangegeven worden wat voor problemen en pijnpunten die mensen kennen. Als die problemen op tafel gelegd worden, kan bekeken worden hoe "die verliezers" een steun in de rug gegeven kan worden vanuit de overheid of anderszins. Omdat de nota geen macroanalyse geeft, mis ik

het beeld van de groep die geen win-winsituaties zal kennen. Terecht wordt erop gewezen dat dit de groepen zijn die het hardst piepen, en die politiek gezien "in sommige hoeken en gaten", om het maar neutraal te zeggen, grote invloed hebben.

Voorzitter! Er is nog een andere spanning tussen macro en micro dan alleen de economische spanning waarover ik het al had, een spanning die ook op het milieuterrein ligt. Natuurlijk en terecht zet de nota hoog in op een sterke stijging van de milieuproductiviteit per eenheid product. Maar wat als die vele schonere producten en diensten gezamenlijk toch nog een vervuilingsniveau en grondstoffen-verbruik hebben die bij elkaar uitgaan boven onze nationale plafonds of, liever gezegd, de draagkracht van het milieu te boven gaan? Wat gebeurt er als bijvoorbeeld op het gebied van het nationaal milieubeleid het oppervlaktewater niet herstelt maar troebel blijft, de klimaatverstoring doorzet en de biodiversiteit achterblijft? Gaat het kabinet die milieukwaliteitsverbetering dan waarmaken?

In de eerste fase van het milieubeleid konden we natuurlijk een heel eind komen met efficiency-verbeteringen. Maar in een fundamentele omslag van het beleid zullen we het milieu nu veel meer als een voorraad met een begrensde omvang moeten behandelen. Wat moet je daarmee doen? De overheid zal ervoor moeten zorgen dat het schaarse milieukapitaal optimaal wordt aangewend op die plaatsen waar het maatschappelijk rendement het hoogst is, bij voorkeur door marktwerking van verhandelbare rechten, een stelsel van heffingen of andere vormen van kosten-verevening. Het kabinet besteedt hieraan een aantal alinea's, welke die kant op lijken te gaan. Ik had echter liever een wat uitvoeriger verhaal gehoord over de verhouding tot de sector ontwikkeling en het beleid in sectoren. Zo krijg je meer van dat beleid, gericht op milieu als een voorraad. Ik ben temeer verbaasd, daar de Kamer tot twee keer toe over de ontwerp-Elektriciteitswet, die we vorige week kregen, heeft gevraagd of daarin energiebesparing niet meteen als een doelstelling kon worden opgenomen. De minister heeft op de twee moties daarover niet gereageerd, noch in de memorie

van toelichting, laat staan in de wetstekst. Hoe kunnen we de opening in de nota voor meer verhandelbare rechten en milieu als markt nu zien, als dat niet in zo'n belangrijke sectornota als de Elektriciteitswet naar voren komt?

De benchmarking bij internationale milieuproblemen, zoals klimaatverandering, ligt iets anders. Daarbij hebben internationaal overeengekomen afspraken over instrumenten en doelstellingen natuurlijk zonder meer de voorkeur. Maar zolang er geen internationale plafonds zijn, is efficiencyverbetering een goede second-bestoplossing. Wij stellen ons dan ook voluit op achter de inzet om te komen tot een goed protocol voor een wereldtop. Het is ook van grote betekenis dat bedrijven zich willen inzetten om zich tot de top – bestaat die? – van meest milieuefficiënte bedrijven in hun sector te ontwikkelen op een openbaar controleerbare manier, benchmarking geheten. Maar zodra er internationale milieuplafonds of afspraken daarover, die liefst verhandelbaar moeten zijn, in zicht komen, hebben die natuurlijk de voorkeur. Je kunt niet zeggen dat het een internationaal probleem is, waaraan wij als klein land niet veel kunnen doen, en vervolgens niet meedoen aan milieuplafonds, omdat we al aan benchmarking doen. Dat is geen bod dat geloofwaardig is in internationale onderhandelingen. Ik zie het liever zo dat internationale afspraken de voorkeur houden boven nationale efficiencymaatregelen, maar dat de tegenstelling tussen die twee, die ik graag uitvoerig bespreek, in de praktijk mee kan vallen als bij internationale afspraken al rekening wordt gehouden met de reeds bereikte efficiencyverschillen in de verschillende landen. Mevrouw De Boer is in haar Europese voorzitterschap al ver gekomen, omdat zij dit punt aan de orde heeft gesteld. De Nederlandse doelstelling is in feite lager dan de gemiddelde Europese, omdat Nederland al een voorsprong in efficiency heeft. Dan vallen de doelstellingen van internationaal beleid en benchmarking volstrekt samen. Wij zullen overigens ook plafonds nodig hebben, willen we joint implementation hebben. Als je geen emissieplafonds of vaste doelstellingen hebt, heeft joint implementation immers geen zin, want dan kun je het nergens op crediteren. Ik heb berichten gehoord

dat, onder invloed van de discussie over benchmarking, de belangstelling van het bedrijfsleven voor joint implementation sterk afneemt. Is dat zo? Zo ja, dan is dat verkeerd.

Op basis van mijn verhaal is het wel duidelijk dat het creëren van een milieuvriendelijker structuur, zowel macro-ecologisch als macro-economisch, een sterke regie van de overheid vraagt. Het kabinet komt ook met de vier genoemde nota's en met een aantal sectornota's. Tegelijkertijd wil ik een pleidooi houden voor een tweede generatie convenanten waarin het niet meer gaat om stapsgewijze kleine milieumissieverbeteringen binnen een sector of binnen een schakel van de keten, maar om meer ingrijpende vernieuwingen, waarbij meer partijen dan alleen de overheid en een sector zijn betrokken. Ik denk dan aan grondstofleveranciers, afnemers, detailhandel en consumenten- en milieuoorganisaties. Op die manier weten investeerders dat ze grotere risico's kunnen nemen omdat er de afspraak ligt dat het nieuwe schone product geleidelijk op de markt geaccepteerd wordt en ze hun marktaandeel kunnen vergroten.

Verder zou ik een lans willen breken voor het betrekken van nieuwe coalities bij grote infrastructurele projecten. We hebben nu ervaringen opgedaan met de HSL en de Maasvlakte, waarbij milieuoorganisaties, ANWB, landbouw- en natuurorganisaties misschien soms in een laat stadium – dat is overigens geen verwijt – met constructieve oplossingen zijn gekomen. Samenwerkingsverbanden die uiteindelijk zelfs tot een groene CAO kunnen leiden. De ministers moeten daarin niet afwachtend zijn, maar ze moeten de uitgestoken hand juist aannemen. Zo kwam tijdens de hoorzitting de heer Brinkman van de bouw-ondernemers met een voorstel om nog een stap verder te gaan; overheid, stel een bepaalde taakstelling vast, bijvoorbeeld het vervoeren van een bepaalde hoeveelheid mensen van A naar B, en geef aan zo'n maatschappelijk verband de kans om een duurzame oplossing te vinden. Dat gaat verder dan alleen de vraag of er in een traject al dan niet een tunnel moet worden opgenomen. Het kan ook samenhangen met de vraag welke vervoerswijze, welk flankerend beleid en welke aanbesteding per kilometer weg of spoor je hanteert. Ook de

voorstellen van Milieudefensie om samen met KLM, Schiphol en NS een integraal alternatief voor de korteafstandsvluchten te ontwikkelen, spreken ons zeer aan, omdat ze in een tweedegeneratieaanpak van klant tot producent samen met maatschappelijke organisaties de weg naar groene CAO's laten zien. Dan levert iedereen wat in. Ook de milieubeweging blijkt bereid te zijn om in dat soort convenanten wat in te leveren, opdat samen het resultaat wordt geboekt richting het groene poldermodel. Ik hoop dat het kabinet daarover voor maart aanstaande een aantal voorstellen wil doen, teneinde dat soort projecten op gang te brengen. Wij moeten voorkomen dat het tij gaat verlopen.

De heer **Van den Berg** (SGP): Begrijp ik uit uw voorstel inzake het afsluiten van meer convenanten en de grotere rol van maatschappelijke organisaties met betrekking tot de infrastructuur, dat de nieuwe PvdA-lijn er een is van een nog verder terugtrekkende overheid? Waar blijft de publieke verantwoordelijkheid voor infrastructuur en milieubeleid dan in uw visie?

De heer **Crone** (PvdA): Dat is een uitstekend dilemma in zo'n proces, waar we niet te bang voor moeten zijn. De centrale regie blijft bij de overheid. Daar is geen twijfel over mogelijk. De overheid stelt het doel en de milieurandvoorwaarden vast. Daarbinnen kunnen maatschappelijke groepen met elkaar wel degelijk innovatieve oplossingen aandragen, zoals met betrekking tot het bevorderen van railvervoer, waardoor meer mensen met de trein gaan en er ruimte vrijkomt voor een andere ontwikkeling op Schiphol, zoals mainportgebonden vluchten en vrachtluchten die een sterkere economische impuls voor ons land inhouden. Als de milieubeweging zelf bereid is om daarin mee te investeren en bijvoorbeeld mee wil werken aan een versnelde aanleg van de HSL-Oost, dan is dat een winst die past binnen het nationaal beleid. Overigens geldt voor alle convenanten dat ze pas worden getekend door het kabinet, wanneer ze hier ten minste ter inzage hebben gelegd en ter bespreking hebben voorgelegd. Dus als we dat tijdig doen, is het geen probleem.

De heer **Van den Berg** (SGP): De

gedachte om het gezamenlijk te doen, is natuurlijk prima, maar het blijft toch wel een publiekrechtelijke verantwoordelijkheid om de hoofdkeuze wat betreft de infrastructuur te maken. Die gaat u toch niet uit handen geven aan maatschappelijke organisaties?

De heer **Crone** (PvdA): In principe is dat van geval tot geval te beslissen. De regie van de overheid, waarbij zij bepaalt waar de lijn ligt en waarbij de onderhandelingen met de buurt en de milieuorganisaties alleen gaan over een paar meter meer of minder, is mijns inziens een stap te laat. Dan is het een technische discussie in plaats van een regiediscussie waarbij sprake is van een belangenafweging.

De heer **Van den Berg** (SGP): Hoe ziet de heer Crone bij dit soort structuren dan de controlerende bevoegdheid van het parlement?

De heer **Crone** (PvdA): Dat zijn natuurlijk dingen die wij in onze afweging meenemen. Maar er zal van geval tot geval beslist moeten worden. Als het gaat om een convenant tussen KLM, Schiphol en NS, is de rol van de overheid zelfs heel beperkt. Daarom zeg ik de overheid ook dat zij het tij niet moet laten verlopen. Ik vraag haar daarom ook wat haar opvatting is over zo'n convenant en of zij het niet de moeite waard vindt om dat te steunen. Voor de specifieke invulling blijft uiteindelijk de beslissing over de infrastructuur en de bestemmingsplannen zoals zij is.

De heer **Poppe** (SP): Moet ik hiermee vaststellen dat de PvdA haar ideeën verlaat over de nutsfunctie van een aantal zaken, zoals het openbaar vervoer, en die overlaat aan de markt en beetje bij beetje bekijkt hoe het uitpakt? Zij heeft dus geen toekomstvisie meer?

De heer **Crone** (PvdA): De heer Feenstra zal daar direct uitvoerig op ingaan.

De heer **Feenstra** (PvdA): Voorzitter! Mijn deel van de bijdrage zal als motto hebben: wie voor zijn watertoevoer afhankelijk is van een lekkende emmer, moet zich niet beklagen over een watertekort, maar zich concentreren op de kwaliteit van de emmer. Ik bedoel hiermee dat wij, zoals ook het resultaat is van het

milieubeleid dat in de Milieuverkenning vastligt, een gigantische efficiëncyslag kunnen gaan maken en dat de verspilling die op dit moment optreedt, eigenlijk niet te verantwoorden is, zeker niet tegenover toekomstige generaties. Zij daagt ook uit om nieuwe efficiëncyslagen te maken, op weg naar de "factor 4-samenleving".

Met het motto wil ik voorts aangeven dat er ook een handelingsperspectief moet zijn: het lek moet gestopt worden. Die positieve benadering treffen wij ook in deze nota aan. Het perspectief daarvan, namelijk het milieubeleid op die wijze voortzetten, is gunstig; ten eerste omdat de veelgeroemde ontkoppeling daadwerkelijk kan optreden en ten tweede omdat wij kunnen werken met het poldermodel. Zoals wij economisch tal van resultaten hebben weten te boeken, kunnen wij ook proberen om op ecologisch terrein in samenspraak met maatschappelijke organisaties en andere overheden resultaten te boeken. Dat laat onverlet de eindverantwoordelijkheid van de overheid. Partijen kunnen worden uitgenodigd om aan een debat deel te nemen en optimale oplossingen te zoeken, maar de overheid zal uiteindelijk moeten aangeven wat de randvoorwaarden zijn, hoeveel geld wordt uitgetrokken en op welk moment heldere besluiten worden genomen.

Ik zal vier punten aan de orde stellen: landbouw, verkeer, consumptie en de overheidsorganisaties zelf. Ik zal met de landbouw beginnen. Binnen de landbouw is veel gebeurd, met name op bedrijfsniveau en daar hebben wij nadrukkelijk onze waardering voor. In de sector is ook een heel duidelijke ontkoppeling te signaleren. De productiewaarde is in de afgelopen vijftien jaar met 41% toegenomen, terwijl de belasting aan verzurende stoffen met 36% is gedaald. Als wij op zoek zijn naar een duidelijk voorbeeld van ontkoppeling, dan geeft dit voorbeeld aan dat het kan. Hetzelfde is te vinden bij het mestbeleid: ondanks de stijging in productie, is de hoeveelheid mest met 10% gedaald. Nog aansprekender is het voorbeeld met betrekking tot de bestrijdingsmiddelen: in het gebruik daarvan is zelfs een daling van 51% opgetreden. Daar staat tegenover dat er ook sprake is van niet ontkoppelde effecten, zoals het

gasgebruik in de landbouwsector. Over dezelfde periode is die met 9% gestegen. Wij zijn er nog niet, maar er zijn dus wel mogelijkheden om de ontkoppeling zichtbaarder te maken. Desalniettemin is de milieudruk vanuit de landbouwsector op de omgevingskwaliteiten nog steeds te groot.

Hierbij past slechts één relativerende opmerking: de Nederlandse landbouw is per product wel buitengewoon efficiënt, maar wij hebben heel veel producten en dat raakt met name de omgevingskwaliteiten. Dat is naar mijn mening uiteindelijk niet goed voor het economisch perspectief van de sector, maar ook niet voor het ecologische perspectief. Zowel op de binnenlandse als op de buitenlandse markt is te zien dat steeds meer consumenten zich laten leiden door aspecten van omgevingskwaliteit, de wijze waarop een product tot stand is gekomen, of dierenwelzijn. Ook de economische motieven moeten naar mijn mening dus worden meegenomen om ook in deze sectoren de ontkoppelingsgedachte verder te brengen.

Op dit punt dringt de tijd: dralen kan niet meer. In de nota valt op dat op een aantal punten wel sprake is van het netjes omschrijven van de keuzemogelijkheden, maar dat de keuze nog niet expliciet is gemaakt. Ik zal hier een paar voorbeelden van geven. Er ligt bijvoorbeeld een spanning tussen een gebiedsgerichte aanpak en een generieke aanpak. Het perspectief van een gebiedsgerichte aanpak is dat gewerkt kan worden met een heel fijnmazige "precision farming"; ik zal het gebruik van Engelse termen niet consequent voortzetten. Zo is in Noordoost-Twente gebleken dat met heel nauwkeurig overleg tussen de actoren, zoals waterbeheerders, boeren en voorlichting, de inzet van bestrijdingsmiddelen zelfs met 50% teruggebracht kan worden zonder dat het slechter gaat met de bedrijven. Integendeel zelfs, dus naar mijn mening liggen daar echt mogelijkheden. Desalniettemin wordt er op heel veel terreinen juist doorgegaan met de generieke aanpak. Ik vraag de minister van Landbouw dan ook hoe wij straks verdergaan met het mestbeleid. Als er iets in dat dossier ontbreekt, dan is dat het draagvlak. Nu is de strategische vraag: hoe kom je tot een draagvlak? Doe je dat via een

generieke aanpak of moet je juist een regionale aanpak hanteren? Er blijft daarbij natuurlijk altijd een globaal landelijk kader over.

Ik wil nog een spanningsveld noemen en verwijst daarbij naar bladzijde 55 van de nota, waarin wordt gezegd dat er binnen de landbouw sprake is van een tendens van schaalvergroting, maar dat er ook sprake is van een heel duidelijke tendens met betrekking tot streekgebonden producten. Hoe verhouden die twee zich tot elkaar? Wat is beter voor werkgelegenheid, voor het draagvlak, ook voor het economisch draagvlak op het platteland, en voor het behoud van natuur en milieu? Ik denk dat je ook op dat punt een keuze moet maken.

Ik kom op diezelfde pagina een spanningsveld met betrekking tot de consument tegen. Enerzijds stelt de consument steeds scherpere milieueisen en anderzijds is de consument ook buitengewoon gesteld op prijs, gemak en aantrekkelijkheid. Die twee kunnen samengaan, maar dat gebeurt niet automatisch. Het is dan ook goed om aan te geven hoe je daarmee omgaat. Datzelfde geldt eigenlijk voor agrificatie. Waar mag je nu het grootste effect van verwachten? Is dat als de overheid gaat "pushen" of als zij gaat "pullen"? Ik zal daar straks met een voorbeeld op terugkomen. Ik sluit dit rijtje van spanningsvelden af door stil te staan bij het aspect van verweving en scheiding. Waar liggen nu de meeste kansen voor zowel de natuur als de landbouw? Dit kan niet los worden gezien van de aansprekende voorbeelden uit bijvoorbeeld de nota "Veters los". Is het nu verweving of is het scheiding van functies? Ik roep in dat kader ook het WRR-rapport in herinnering.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Voorzitter! De heer Feenstra noemt terecht een aantal voorbeelden van de milieuwinst die geboekt is via een gebiedsgericht beleid. Moeten wij deze koers volgen of moet de overheid wel degelijk harde doelstellingen stellen en resultaatsverplichtingen opleggen?

De heer **Feenstra** (PvdA): Ik gaf zojuist al aan dat het groene poldermodel een aantal mogelijkheden biedt om ook in dit veld met actoren resultaten te boeken. Dat laat echter onverlet dat de overheid moet

aangeven wat het kader en de grenzen zijn en dat zij zich daaraan moet houden. Een heel duidelijk voorbeeld is de vraag aan de minister van Landbouw om met een tweede fase voor de aanpak van de bestrijdingsmiddelen te komen. Zo mogelijk dient dat in overleg met de sector te gebeuren, maar als dat niet kan, zal de minister in oktober zelf moeten aangeven op welke koers hij zal inzetten. Het tweede aspect dat ik daarbij wil aangeven, is dat je van probleem tot probleem zult moeten analyseren waar de grootste winst zit. Bereik je die met een generieke aanpak, misschien zelfs een internationale aanpak, of dient het probleem zich in zo'n verscheidenheid aan dat het beleid moet worden geënt op al die verscheidenheden? Ik meen dat met name het mestbeleid via een generieke aanpak op dat punt minder soelaas biedt dan wanneer je ook het draagvlak gaat hanteren, dat juist via een regionale aanpak op tafel ligt.

Voorzitter! Ik vervolg mijn betoog. Omgevingsbeleid voer je ook niet als doel in zichzelf; milieubeleid voer je om een aantal omgevingskwaliteiten te kunnen herstellen. Dat raakt ook met name de ontwikkelingsmogelijkheden voor natuur en landschap. Wij zijn dan ook buitengewoon benieuwd wat er straks in de ICES-brief op dit punt getoond zal worden voor het ontwikkelen en het herstellen van natuurwaarden. Dat heeft zeker een ecologische functie, maar het heeft ook een economische functie. Er ligt op dat punt een onderzoek van de Europese Unie, waarin aangegeven wordt dat juist vanwege de groene omgevingskwaliteiten een regio als Gelderland buitengewoon aantrekkelijk is als vestigingslocatie voor bedrijven. Ook het rapport van de commissie-Langman over Noord-Nederland is daar heel expliciet over. Het is juist de openheid en de beslotenheid, de rust en de bedrijvigheid, die dat gebied zo buitengewoon aantrekkelijk maken. Ik denk dan ook dat wij ons bij toekomstige beslissingen, zoals bijvoorbeeld de beslissing over de Maasvlakte, moeten afvragen of wij een regio niet alleen via de harde infrastructuur maar ook via de groene infrastructuur zo aantrekkelijk kunnen maken, dat wij daar én economisch én ecologisch mee opschieten. Met name de nota "Veters los" biedt daarvoor een aantal goede mogelijkheden.

De nota biedt uitzicht op heel veel win-winsituaties. Ik wil op het punt van landbouw, milieu en recreatie zelfs een drievoudige win-win-winsituatie benoemen. Op dit moment loopt er in Friesland bij twee bootverhuurbedrijven een experiment om accijnsvrije biodiesel te kunnen afzetten. Dat accijnsverschil overbrugt net het prijsverschil tussen traditionele diesel en deze schone, uit agrificatie te verkrijgen diesel. Ik heb begrepen dat de provincie en andere verhuurbedrijven daar buitengewoon enthousiast over zijn. Volgens mij is dat dus een interessante mogelijkheid voor een maatschappelijke coalitie. Breng het bedrijfsleven, milieuorganisaties en overheden op dit punt samen, zodat je een minder kleurrijke rest op het water aantreft dan de recreatievaart nu vaak achterlaat.

Ik merk ook bij dit onderdeel – in het kader van het verkeer kom ik daar straks op terug – expliciet op dat het noodzakelijk is om een koppeling aan te brengen tussen kennisopbouw en -ontwikkeling, milieutechnologie en een sector, in dit geval de landbouw. Omdat Wageningen tal van mogelijkheden biedt om ons landbouwbeleid voortdurend te vernieuwen in de richting die in de nota is aangegeven, is het goed om voldoende middelen en beleidsruimte voor Wageningen te creëren. Dat hebben wij straks ook nodig bij het verkeer, waarop ik nu overga.

Bij verkeer ontdek je dezelfde ont koppeling, maar daarbij moet je iets langere termijnen in ogenschouw nemen. Onze vervoersprestaties – het aantal afgelegde kilometers – zijn met 50% toegenomen en de CO₂-emissie met 38%. Er is dus nog geen ont koppeling bereikt. Er zijn echter ook dalingen waar te nemen. Op dat punt neemt de scheepvaart bij de SO₂-emissie een uitzonderingspositie in. Dat verdient een aparte aanpak. Ik denk dat wij nu niet de discussie over SVV, SWAB en TIB – om maar eens wat afkortingen te noemen – moeten herhalen. De minister weet wat wij daarvan vinden en weet ook hoe wij elkaar op die punten gevonden hebben.

Het is nu na half elf en ik mag nu dus uitlichten hoe wij verdergaan met de discussie over Nederland distributieland. Op pagina 90 van de nota wordt aangegeven dat

Nederland de ambitie heeft dat zijn vervoers- en verkeerssysteem tot de beste en meest efficiënte ter wereld gaat behoren. Die ambitie spreekt ons aan, maar voor Nederland distributieland als concept betekent dit niet meer van hetzelfde. Dat hebben wij bij de hoorzitting al aangegeven. Zowel in de richting van het vervoerend bedrijfsleven als in de richting van de stichting Natuur en milieu moet, ook voor het maatschappelijk debat, helder en expliciet worden gemaakt wat wij daar eigenlijk aan hebben. In de zin van werkgelegenheid wordt altijd gesproken van value added logistics; als ik een woordgrapje mag maken: hoe ziet "VAL-burg" er voor Nederland in den brede uit en wat is er echt aan werkgelegenheid te winnen?

Ook ten aanzien van het milieu-aspect moeten wij komen tot een betere en innovatieve inpassing van infrastructuur. Ik heb slechte ervaringen met de Betuwelijn. Ten aanzien van de HSL-Oost schakelt de overheid nu vroegtijdig – natuurlijk met behoud van de eindregie – andere partijen en overheden in. Dat is een betere aanpak. Als wij op die manier meerwaarde, werkgelegenheid en een betere omgevingsinpassing weten te realiseren, kan het concept Nederland distributieland ook milieukundig interessant zijn, omdat een bundeling van goederenstromen ook in economische zin de beste mogelijkheid biedt om eindelijk de verlangde modal shift mogelijk te maken naar meer pijpleidingen, meer kust- en binnenvaart en meer rail ten opzichte van het vervoer over de weg. Ik ben buitengewoon benieuwd of die kwaliteitsslag daadwerkelijk gemaakt kan worden.

Het voorstel van de heer Brinkman heeft inderdaad indruk gemaakt. Juist de aanpak die bij de Betuwelijn is gehanteerd, waarbij de aannemers op basis van de aanneemnota eigenlijk alleen maar geconfronteerd worden met de vraag of zij 5 kilometer voor hun rekening willen nemen, is geen prikkel of uitnodiging om tot innovatieve concepten te komen. Op dat punt is het heel interessant om die mogelijkheid te verkennen.

Ik heb al aangegeven wat Wageningen voor de landbouw betekent. Ik meen dat wij op zoek moeten naar een Wageningen voor verkeer en vervoer om het onderzoek inzake mainport en brainport, dat nu

heel erg versnipperd wordt over tal van onderzoeks- en kennisopbouwinstellingen, te koppelen. Het zou buitengewoon verstandig zijn om dat bij elkaar te brengen en om ervoor te zorgen dat wij, in het verlengde van wat Wageningen op landbouwgebied betekent, ook met betrekking tot de koppeling tussen mainport en brainport kunnen spreken van een onafhankelijke en grensverleggende, maar ook beleidsonderbouwende en adviserende "vervoersuniversiteit". Daar mag de overheid ook duidelijk regie in voeren en initiatieven voor nemen, want daar kunnen wij voordeel mee boeken.

De heer **Van den Berg** (SGP): Onderschat de heer Feenstra niet de mogelijkheden en capaciteiten van de TU Delft?

De heer **Feenstra** (PvdA): Ik zou inhoudelijk op die vraag kunnen ingaan, maar ik merk eerst op dat deze vraag niet gesteld kan worden naar aanleiding van mijn bijdrage. Ik heb niets over- of ondergewaardeerd, maar ik heb de minister opgeroepen om op dat punt initiatieven te nemen om al datgene bij elkaar te brengen wat nu, vaak heel versnipperd en los van elkaar, op het punt van kennisopbouw en het verdiepen van de discussie over mainport en brainport gebeurt. Juist een combinatie – zie Wageningen – kan een meerwaarde opleveren. Dat beperkt zich niet tot de technologische invalshoek. Wij hebben juist ook andere invalshoeken nodig.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Een combinatie tussen Rotterdam en Delft via een soort interfaculteit is een heel goede suggestie.

De heer **Feenstra** (PvdA): De locatie Schiedam dient zich daarbij aan.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Ik wil iets scherper krijgen wat de politieke betekenis is van de opmerkingen van de heer Feenstra over Nederland distributieland. Zegt hij dat er een trendbreuk moet plaatsvinden bij het steeds meer geld willen verdienen aan transport? Moet de koers gewijzigd worden en moet het idee Nederland distributieland een minder grote plek krijgen dan het altijd heeft gehad? Hij zegt ook dat wij niet méér van hetzelfde moeten hebben. Betekent dat geen tweede Maasvlakte en geen tweede luchthaven?

De heer **Feenstra** (PvdA): Die laatste conclusie kan men niet uit mijn betoog trekken. De politiek kan zich niet loskoppelen van wat zich in de samenleving aan ontwikkelingen voordoet. Wij maken allebei die waarneming, gezien de maatschappelijke discussie, de rondetafel-gesprekken en de hoorzitting die in de Kamer is gehouden. Het draagvlak voor het enkelvoudig "steeds meer van hetzelfde" is daarbij aan het verlopen. Dat betekent dat de politiek wellicht tot een heel geforceerde aanpak moet overgaan. Dan zijn de sturingsmogelijkheden buitengewoon beperkt. De politiek kan ook een kwaliteitsslag proberen te maken om meer werkgelegenheid te creëren met de distributie en deze ook een verantwoordende innovatieve inpassing te geven. Als deze twee kwaliteitslagen gemaakt kunnen worden, is er de mogelijkheid voor Nederland om zich, ook duurzaam, te ontwikkelen tot een distributieland. Nederland kan de link verzorgen tussen de wereldmarkt en de Europese binnenmarkt, gegeven de genoemde twee kwaliteitsslagen. Er zit dan een extra milieuwinst in het concept. Door de bundeling en intensiteit van de stromen die dan gaan ontstaan, kan immers de overslag gemaakt worden naar pijpleidingen, binnenvaart, kustvaart en alle andere modaliteiten die ik genoemd heb. Als die bundeling niet optreedt, gegeven de twee randvoorwaarden, is het onze vrees dat het transport tussen wereldmarkt en Europese markt zich zal gaan ontwikkelen via alle Europese havens. Het wordt dan buitengewoon lastig, zo niet onmogelijk, om de milieukwaliteitslag van de ene naar de andere modaliteit te maken. Dat is mijn waarneming.

Voorzitter! Ook bij het ondergronds transport is er sprake van een gezamenlijke waarneming. Velen spreken erover. Met name het gebruiken van de ondergrond voor tal van doeleinden en tal van functies zal in de toekomst alleen maar belangrijker worden. Ik wil hier kort over zijn. Op dit terrein hebben wij twee aspecten nodig. Ten eerste een ondergronds kadaster. Wat zit waar? Zeker als wij de ondergrond steeds nadrukkelijker gaan gebruiken, is dit nodig. Ten tweede een vorm van ondergrondse ruimtelijke ordening. Bij iedere nieuwe ingreep, een pijpleiding, een tunnel of een ander

werk dat in absolute zin de ondergrond gaat benutten, moet tot een afwegingskader gekomen worden over de vraag hoe wij met de ondergrond omgaan. Daarbij zijn ook de ondergrondse waterstromen van belang. Het een beïnvloedt het ander. Ik wil primair de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening vragen om op dit punt te antwoorden.

Het RIVM geeft aan dat er bij variabilisatie, de accijnsverhogingen zoals die de laatste tijd zijn doorgevoerd, daadwerkelijk sprake is van het verminderen van de autonome groei in de mobiliteit. Het moet daarom maar afgelopen zijn met de borrelpraat, ook in deze Kamer. Ik herinner aan recente algemene overleggen over de accijnzen. De borrelpraat moet eindelijk voorbij zijn. Degene die meent hier tegenin te moeten gaan, moet eerst maar eens met het RIVM de discussie openen. Variabilisatie biedt mogelijkheden. De accijnsverhoging moet teruggegeven worden. Wat ons betreft is dat onderdeel van de variabilisatie. Ik wil met name van de minister van Verkeer en Waterstaat vernemen hoe wij de volgende stappen gaan organiseren en ook hoe het ons direct omringende buitenland hierop reageert. Ongetwijfeld kan de staatssecretaris hierover ook wat zeggen.

Ik zou ook een voorstel in ons midden willen leggen. Wij hoeven immers pas tegen elven tot conclusies te komen. Wij mogen onszelf ook uitdagen om tot innovatie op dit terrein te komen. Juist de laatste accijnsverhoging heeft heel veel weerstand opgeleverd, met name in de grensgebieden. Dat is niemand ontgaan. Is het ook mogelijk om, waar de problemen van congestie, mobiliteit en overlast zich juist in de stedelijke gebieden voordoen, bijvoorbeeld in de Randstad, bij volgende stappen in de accijnsverhogingen, met name bij de variant rekeningrijden of een combinatie van beide, met de sector af te spreken om een dergelijke accijnsverhoging ringsgewijs door te voeren? Zo wordt niet eerst landelijk een generieke accijnsverhoging opgezet met grenseffecten, die vervolgens met compensatie moeten worden verminderd. Ik spreek hierbij overigens ook de oliemaatschappijen en de pomphouders aan. Een vergelijkbare vraag kan op het terrein van het vliegverkeer worden gesteld.

Ook de nota schetst een aantal perspectieven om in EU-verband en internationaal verband te komen tot heffingen op kerosine en BTW op vliegtickets. Het zijn aspecten die ons bijzonder aanspreken. Wat zijn de volgende stappen op dit terrein? Waar liggen de weerstanden? Kunnen wij ons daarop concentreren?

De heer **Van den Berg** (SGP): Kan de heer Feenstra aangeven wat hij bedoelt met het "ringsgewijs" invoeren van heffingen? Is de PvdA er voorstander van om ook de belastingheffing naar het maatschappelijk middenveld te verplaatsen?

De heer **Feenstra** (PvdA): Ik ben blij dat deze oproep tot nadenken ook bij anderen weerklank vindt. De ene gedachte lukt de andere uit. Met ringsgewijs bedoel ik variabilisatie vanuit de Randstad, ring erbuiten en zo naar de grens toe werkend. Als het niet kan, is die optie van tafel. Als het wel kan, is het een perspectiefvolle optie. De verdere stap die de heer Van den Berg doet, zou ik niet tot de mijne willen maken.

De heer **Van den Berg** (SGP): U bedoelt ringsgewijs geografisch vanuit centrale regelgeving?

De heer **Feenstra** (PvdA): Inderdaad, ringsgewijs in geografische zin.

Voorzitter! Ik stap over naar het aspect van voertuigentechniek. Het kabinet doet daaraan het nodige. Ik denk aan de vrijstelling en de stimulansen voor de elektrische en de hybride voertuigen. Ik heb het luchtschip gemist. Dat idee is duidelijk toe aan een revival. Het is schoon, snel en geschikt voor personen- en goederenvervoer. Ik denk dat het ook heel geschikt is voor patrouille en inspectie. Het juridisch stelsel van Nederland op de Noordzee is recent uitgebreid. Wij vliegen daar nu nog met allerlei andere toestellen rond. Is het ook mogelijk dat de overheid op dat punt een ontwikkeling op gang brengt door te zeggen: voor onze inspectie- en patrouilletaken zouden wij deze techniek wel willen gaan toepassen?

Het vervoer over water is ook een innovatie. Ik denk in dit verband aan Dordrecht en Flevoland. Ik meen dat de overheid hieraan iets kan doen, wellicht ook in binnensteden. Het centrum moet ontsloten worden. Juist in oude binnensteden kom je

via een grachtenstructuur nogal wat water tegen. Is het mogelijk hier wat te doen aan personenvervoer? Misschien is het iets voor de NS om Lovers wakker te maken.

Ik heb in de nota gemist dat het binnenlands distributieverkeer meer moet lopen via binnenlandse terminals met overslagmogelijkheden, weg, rail en binnenvaart. Over de weg worden vanuit vijf industriële sectoren goederen vervoerd. Ik meen dat het mogelijk is diezelfde vijf sectoren vanuit het water te bedienen. Ik zou het maatschappelijk middenveld willen oproepen om een eigen rol te vervullen op het punt van het aanschaffingenbeleid.

In de nota wordt veel geschreven over wat overheden kunnen doen om nieuwe milieutechnieken vervroegd in te voeren via het aanschaffingenbeleid. Ik meen dat de ANWB en de Consumentenbond ook een rol kunnen spelen. Leuke innovatieve zaken – ik denk aan energiezuinige koelkasten of stille smile- en smartautootjes – zouden door die organisaties versneld kunnen worden ingevoerd.

Voorzitter! De wijziging van de Wet personenvervoer is vorige week aangenomen. Vorige week konden wij in de krant lezen dat in de Friese regio de eerste voorstellen zijn aangekondigd. Met een nieuwe aanpak zou de huidige 3% krimp die jaarlijks in het openbaar vervoer optreedt, omgezet moeten worden naar een groei van 7% van de vervoersprestatie. Dat traject zal behoedzaam moeten worden verkend, omgeven met een aantal randvoorwaarden. Wij hebben daarvan de nodige verwachtingen. De boegbeelden die op dit punt zijn genoemd zijn aansprekend. Ik denk aan de ketenmobiliteit en vervoersmanagement. Het gaat om zaken die zich op kleinschalig niveau afspelen: gemeenten en bedrijventerreinen. Wij vragen het kabinet om een soort VOGM-achtige aanpak op dit terrein, waarbij al dan niet via adviseurs en stimulerende bedragen wordt nagegaan wat op het terrein van vervoersmanagement aan winst kan worden geboekt.

Voorzitter! Ik stap over naar de consument. Ik kan hier veel uit de boegbeelden citeren. In de analyse van de hoofdstukken zelf komt de consument maar spaarzaam aan bod. Juist op zoek naar ontkoppelingsmogelijkheden tussen

economische ontwikkelingen en de milieudruk is het interessant om de consument daarbij voluit te betrekken. De consumptiewaarde over die vijftien jaar die ik eerder noemde, is met zo'n 35% toegenomen. Maar er zijn ook heel interessante milieuwinsten gehaald. De CO₂-uitstoot is bijvoorbeeld met zo'n 25% verminderd. Ook op het gebied van de fosfaatvrije wasmiddelen is winst geboekt. Er zijn echter ook stijgingen waarneembaar bij de consument. Op het terrein van het afval is een toename te constateren: 25%. Daaraan moeten wij iets doen. Wij kunnen eindeloos etiketteren met betrekking tot individuele producten, maar of je op iedere komkommer of ieder overhemd een keur moet aanbrenge, is de vraag. Wij zouden liever zien dat in lijn met de tweede generatie convenanten – de heer Crone sprak er al over – via de detailhandel voor stromen van wieg tot graf met sectoren afspraken worden gemaakt in de zin van: dit jaar brengen wij X% van de producten schoon op de markt en volgend jaar Y%. Als zo'n procesmatige aanpak wordt afgesproken, kan op dat punt ook milieuwinst worden gerealiseerd. Juist met het oog op die erg grote groep van consumenten kun je er denk ik alleen via het instrumentarium van wet- en regelgeving niet komen. Je zult ook sociale instrumenten moeten hanteren. Ik wijs erop dat de nu goed fungerende impuls voor natuur- en milieueducatie loopt tot 1999. De vraag is of wij voldoende zijn voorbereid op wat wij ook met het sociale instrumentarium na die tijd kunnen doen. Ik wil daar graag iets over vernemen.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): U hebt het over convenanten die gesloten moeten worden op het terrein van producten. Vindt u het niet van groot belang dat de overheid op dit punt de doelen stelt, in de geest van: dit resultaat moet bereikt worden? Is regelgeving geen wezenlijke basis voor de convenanten die u zou willen sluiten?

De heer **Feenstra** (PvdA): Op het eerste wil ik met ja antwoorden, op het tweede met nee. Ik denk dat de overheid het initiatief kan nemen om met sectoren in overleg te treden. Op die manier kunnen wij tot een procesmatige aanpak komen waar het de consumentenartikelen betreft.

Ik denk niet dat de overheid dit van product tot product zelf kan regelen. Het is buitengewoon lastig om ten aanzien van al die producten te komen tot keurmerken of andere informatie aan de consument. Wel denk ik dat je via de C&A's en andere ketens kunt komen tot de procesmatige aanpak die ik net beschreef.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Wat ik bedoel, is dat de overheid bij voorbaat zegt: u moet zoveel minder grondstoffen gaan gebruiken en dan ook nog van die en die grondstoffen en u moet zoveel minder energie gaan gebruiken, maar u mag zelf bezien hoe u dat aanpakt. Het gaat erom dat de overheid heel scherp zegt: dit zijn de doelen die u moet realiseren. Bedoelt u dat ook of zegt u: eerst moeten de bedrijven zelf maar eens bekijken wat haalbaar is?

De heer **Feenstra** (PvdA): Onder mijn "ja" vielen deze randvoorwaarden. Ik denk dat de overheid de randvoorwaarden moet aangeven.

Voorzitter! Ik sluit dit deel af. Ik ben tegengekomen dat de heer Wijers op zijn conto het verruimen van de winkeltijden schrijft. Ik denk dat juist in de sector verkeer en vervoer nog winst te behalen valt. Misschien kunnen juist op locaties die zich makkelijk via het openbaar vervoer laten bedienen, waarbij gedacht kan worden aan de stationslocaties – en men weet dat wij aarzelingen hebben bij een 24-uurseconomie – het verruimen van de winkeltijden en het creëren van een 24-uurseconomie sterker tot hun recht komen, zodat daar recreatie, horeca en winkelvoorzieningen heel sterk geconcentreerd zijn en men op tal van tijden daar terecht kan.

Voorzitter! Ik stap over naar het aanschaffingenbeleid. In de nota staat heel duidelijk aangegeven dat de overheid voor zichzelf de rol van launching customer ziet met betrekking tot dit beleid. Ik zou dit willen verbreden tot de andere overheden en verneem graag of daar een aanpak kan worden gehanteerd die breder is dan hier alleen voor het Rijk staat aangegeven.

Het Centrum voor energiebesparing heeft in een onderzoeksrapport aangegeven dat er "tal van perverse subsidies zijn" – dit zou niet mijn woordkeus zijn – die tegendraadse ontwikkelingen mogelijk maken, dat

wil zeggen ontwikkelingen die ingaan tegen wat wij met het milieubeleid willen. Ik nodig de staatssecretaris van Financiën uit, in te gaan op de vraag of het mogelijk is aan te geven in alle subsidiestromen die het Rijk genereert wat milieustimulerend is, wat milieuneutraal is en wat milieuontwikkelingen remt en tevens of de laatste categorie niet eens tegen het licht moet worden gehouden.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Verbindt de heer Feenstra ook consequenties aan die analyse?

De heer **Feenstra** (PvdA): Ja, en ik hoop velen met mij.

Voorzitter! Ik breng de motie van de heer Crone in herinnering, waarin de andere departementen werden aangesproken op hun verantwoordelijkheid voor dat deel van het milieubeleid dat via die departementen gerealiseerd moet worden.

Deze nota bevat een aantal lijnen voor de ontkoppeling en het poldermodel. Hiermee kunnen wij stappen vooruit zetten. Ik wil ervoor waken dat daaruit de conclusie getrokken wordt dat wij er zijn met alleen het voortzetten van de huidige praktijk, dus het doortrekken van bestaande lijnen. Ik roep het kabinet dan ook graag op om met deze nota in de hand het volgende regeerakkoord tegemoet te treden en de volgende kabinetsperiode binnen te gaan. Ik roep het kabinet ook op om in die volgende kabinetsperiode een tweede versie van de nota Milieu en economie te ontwikkelen waarin met name vraagstukken die op de langere termijn op ons afkomen, in beeld worden gebracht. De provincie Noord-Brabant heeft op dit punt een heel verfrissende aanpak: hoe zien wij er over 50 jaar uit en welke besluiten moeten er tussentijds genomen worden om een aantal grote vragen te kunnen oplossen? Het moet duidelijk zijn dat over 40, 50 jaar onze energievoorziening er anders uitziet, wij ons anders vervoeren en er andere consumptiepatronen komen. Ik wil dus graag zicht krijgen op de keuzen die daarmee samenhangen om die expliciet te kunnen maken, terugrekenend naar de fundamentele vraagstukken waar wij dan tegen aanlopen en de huidige lijnen doortrekkend. Zoals gezegd, kunnen wij daarin een aantal beleidskeuzen

maken. Ik herhaal mijn oproep voor zo'n tweede nota.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Voorzitter! Ons verkiezingsprogramma wordt vandaag niet gepresenteerd, dus kan ik er ook niet uit citeren. Ik kan derhalve wat dat betreft ook geen stappen vooruit maken.

Op milieuterrein is de afgelopen jaren reeds veel bereikt. Toch is er volgens mij meer nodig, zoals discussies over kansen en over bijdragen tot een structuurversterking van de economie, dus geen tegenstelling, maar een kwalitatieve versterking van de economische groei, zo merk ik op aan het adres van de heer Crone.

Sinds het verschijnen van het rapport Grenzen aan de groei van de Club van Rome in 1972 is de belangstelling voor het vraagstuk economie en milieu gelukkig niet meer van de politieke agenda weggeweest. Toch blijkt het thema milieu althans in Nederland de laatste jaren door andere beleidsprioriteiten te zijn verdrongen. Het Paarse regeerakkoord bevatte aanvankelijk forse bezuinigingen op onder andere energie- en technologiesubsidies. Dat is weinig consistent. Het milieubeleid is een kwestie van lange adem. Immers, er wordt gezegd: tien jaar is niets. Tegen deze achtergrond is een consistent overheidsbeleid een eerste vereiste.

De heer **Crone** (PvdA): Volgens mij heeft het kabinet vele honderden miljoenen (twee keer 750 mln., allerlei onderzoeksgeld en nu weer 250 mln.) gestoken in technologie- en onderzoeksbevordering. U zegt nu dat het milieubeleid van de agenda zakt, maar dit kabinet heeft wel een kleine 5 mld. aan belastingverschuivingen van arbeid naar milieu doorgevoerd. Ik denk hierbij aan energie en accijnzen. Ik noem ook positieve prikkels voor investeringsaftrek voor milieu. Ik kan mij goed herinneren dat dit in de vorige kabinetsperiode, ongetwijfeld niet door het CDA, maar door de beperkte financiële ruimte, niet is gebeurd. Om nu te spreken van een terugval, terwijl er sprake is van een versnelling, is wel een erge omkering van zaken.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Als de subsidies bij de start worden

afgeschaft en er vervolgens in het derde jaar 750 mln. wordt toegevoegd, kun je toch niet spreken van enige consistentie.

De heer **Crone** (PvdA): Kunt u de bedragen noemen die toen zijn afgeschaft?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Jawel.

De heer **Crone** (PvdA): Graag.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Wij hebben toch de hele subsidielijst afgeschaft? Daarna, toen wij erachter kwamen dat het hele CO₂-beleid niet de doelstellingen haalde, wat tot op dit moment nog steeds het geval is, hebben wij 750 mln. voor technologie gebruikt. Als ik goed geïnformeerd ben, zijn wij met die gelden nog niet eens in staat om tot daadwerkelijke investering te komen. Je kunt dan toch niet spreken van enige consistentie?

De heer **Crone** (PvdA): Het kabinet heeft toen 130 mln. verschoven en voor een deel "het kussen opgeschud". Dat is meer dan verdubbeld nu weer teruggekomen, met daarnaast twee keer 750 mln. en 185 mln. voor schone autotechnologie. Ik kan nog een tijdje doorgaan. Ik vind het jammer dat het CDA dat nu brengt. Misschien is het een doekje voor het bloeden omdat het tegen alle heffingen en alle ecotaksen heeft gestemd die wel zijn ingevoerd.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik heb geen doekjes voor het bloeden nodig. Ik houd mij gewoon aan de feiten.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Ik zou mij ook graag bij de feiten willen houden. Ik begrijp van de heer Ten Hoopen dat hij voor een versnelling is. Hoe moet ik in dat verband de begrotingsvoorstellen van de heer De Hoop Scheffer bij de algemene beschouwingen zien waarbij hij op de milieu-investeringen 100 mln. wilde besparen?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): De een kijkt naar voren en de ander kijkt naar achter. Ik heb het nu over het perspectief waarmee dit kabinet is gestart. Ik ben begonnen met het regeerakkoord. Daarin wordt gezegd dat het milieu zo belangrijk is. Vervolgens schaft men het af en

daarna komt er weer 750 mln. Ik heb het dus over de consistente lijn.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Daar had ik het dus ook over. De heer Ten Hoopen is blijven steken bij het moment waarop het regeerakkoord werd gesloten, terwijl mijn opmerking betrekking had op de begroting voor 1998 en dus buitengewoon actueel was. Daarom stel ik de vraag hoe ik de bezuiniging van 100 mln. van het CDA moet zien in relatie tot het verhaal van de heer Ten Hoopen nu.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Precies zoals ik het zeg. Het gaat dus om de consistentie van het verhaal. Wij hebben gekeken naar de effectiviteit van de middelen en wij vinden dat dus niet zo effectief.

Voorzitter! Niettemin wekte het Paarse regeerakkoord van 1994 hoge verwachtingen. Het uitputten van de leefomgeving moet steeds meer plaatsmaken voor het putten uit vindrijkheid en creativiteit. Dat kunnen wij derhalve in deze nota terugvinden. Deze nota is een uitvloeisel van positieve intenties. In principe klopt de stelling dat milieu en economie elkaar niet per se behoeven te bijten. Maar de euforische termen waarin de nota is gesteld, neigen in onze optiek toch tot een zekere overkill. Immers, altijd win-win is in onze optiek onzin!

Minister **Wijers**: Kan de heer Ten Hoopen aangeven waar in de nota staat dat er altijd sprake is van een winsituatie?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Daar kom ik nog op, want minister Wijers heeft de indruk gewekt dat milieu en economie altijd ongeclausuleerd zouden kunnen samengaan.

Minister **Wijers**: Kunt u aangeven waar ik die uitspraak heb gedaan?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): De minister van Economische Zaken kwam in het begin van deze kabinetsperiode met het woord "econologie". Met econologie ben ik het niet eens, maar u heeft gehoord wat Wouter van Dieren daarvan heeft gezegd.

Minister **Wijers**: Dat is geen antwoord op mijn vraag. U citeert mij dus niet. U citeert de heer Van Dieren.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Nee, ik zei dat ik het er niet mee eens was. Maar ook de heer Wijers, minister van Economische Zaken, is het toch met mij eens dat er keuzes gemaakt moeten worden en dat het niet altijd win-win kan zijn?

Minister **Wijers**: Het klinkt nu al vragend in plaats van stellend, voorzitter. Ja, ik vind dat er keuzes moeten worden gemaakt.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Dan zijn wij het daarover eens, dank u.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik vind dit een merkwaardige manier van discussiëren. De heer Ten Hoopen legt een stelling neer en zegt dat een bepaalde meneer daar iets over zegt. Daarna ontkent hij het en tot slot zegt hij: het is toch heerlijk dat wij het met elkaar eens zijn geworden. Zo kun je je eigen probleem creëren en het vervolgens oplossen. Dat geeft toch een fijn gevoel.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik laat die interpretatie graag voor rekening van de heer Klein Molekamp, voorzitter.

Zijn de beschikbare bedragen ten opzichte van de te bereiken acties in het kader van deze nota voldoende? Is dit een stimulans die nodig is om in een tijd van economische groei de omslag te maken naar een meer kwalitatieve groei? Graag krijg ik daarop een reactie van het kabinet.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): De heer Ten Hoopen refereert aan bedragen. Heeft hij het nu uitsluitend over de 250 mln. uit de nota of heeft hij het over het totaal aan investeringen in onder andere milieubeleid, hetgeen ook de heer Crone aangaf? Vergeet hij voor het gemak niet de eerste 750 mln. voor CO₂, de tweede 750 mln. voor CO₂ en al die andere investeringen die wij ons in de afgelopen jaren hebben voorgenomen en gedeeltelijk al hebben ingevoerd?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik heb het inderdaad over het bedrag dat nu is ingeboekt. Daarbij kun je deze vraag stellen.

Mevrouw de voorzitter! De nota schijnt volgens de berichten in de pers nogal moeizaam tot stand te zijn gekomen. Dat is niet vreemd in een kabinet waarin minister De Boer

een lans breekt voor "onthaasting", terwijl minister Wijers voor meer dynamiek en groei pleit: "We willen verdomme (excusez le mot) 3% groei". Dat zijn immers tegengestelde belangen!

Is er desondanks een belangrijke nota tot stand gekomen? Zijn de SOS-signalen die minister de Boer de wereld instuurde tijdens de uitzending van het televisieprogramma Buitenhof -: "Ik heb geen enkele behoefte om weer vier jaar op deze manier te functioneren, op een wijze dat je altijd achter de helseuren een aantal zaken vandaan moet krijgen - aangekomen bij de overige ministers? Even terzijde, in onze kringen spreken wij meestal van "voor de helseuren". Is de nota naar het oordeel van mevrouw De Boer nog steeds onvoldoende?

Minister **De Boer**: Ik breng geen nota's uit die ik onvoldoende zou vinden.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): De nota suggereert dat technologie vrijwel alle milieuproblemen kan oplossen. Dat is volgens ons niet altijd het geval. Men kan wel milieuefficiëntere methoden van produceren tot stand brengen, maar daarmee is nog niets gezegd over de mate waarin geconsumeerd wordt.

Indien het consumptieniveau sneller stijgt dan de efficiency van het productieniveau, treedt nog steeds een absolute verslechtering van het milieu op. Dient de aard van de consumptie dan niet veranderd te worden? Is bewustwording daarbij niet een van de kerndoelen?

Mevrouw de voorzitter! Er moeten soms keuzes worden gemaakt, maar waarschijnlijk, mede gezien de tweespalt in het kabinet, heeft men keuzes ontweken. De meest ingrijpende beslissingen die de komende tijd genomen zullen worden op het terrein van milieu en economie zijn namelijk buiten het bestek van deze nota gehouden!

De heer **Klein Molekamp** (VVD): De heer Ten Hoopen heeft het over het veranderen van het consumptiegedrag. Ik dacht dat hij dit punt verder zou gaan uitwerken, maar ik heb de indruk dat hij naar een ander hoofdstuk gaat. Werkt hij dat punt nog uit? Zo ja, dan wacht ik even en, zo nee, dan verzoek ik hem de gedachte van het CDA daarover uit te willen werken.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik ga even door met mijn tekst. Als het daarna nog nodig is, werk ik het nog voor u uit, mijnheer Klein Molekamp.

Ik sprak over de grote projecten die buiten deze nota zijn gehouden. Het gaat daarbij over (eventuele) miljardeninvesteringen in infrastructuurprojecten zoals de uitbreiding van Schiphol en de Tweede Maasvlakte. Waarom zijn deze niet in een integrale afweging in de nota meegenomen?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Als de heer Ten Hoopen nu over de grote projecten gaat spreken, heb ik eerst graag een antwoord op mijn vraag over het consumptiegedrag.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik kom daarover te spreken bij de energieheffing en dergelijke.

Wij hebben überhaupt kritiek op het onsamenvangende en versnipperde beleid met betrekking tot de verkenningen en nota's leefomgeving. Uit het overzicht van het ministerie van VROM van augustus 1997 blijkt dat er over dit thema 7 verkenningen en 16 nota's op komst zijn! De nota die we vandaag bespreken, is er daar maar één van. Inmiddels heeft minister De Boer onlangs toegezegd dat er in de volgende kabinetsperiode – dus niet in deze – een geïntegreerde nota over leefomgeving zal verschijnen.

Minister **De Boer**: Ik aarzel even, want ik ben werkelijk flabbergasted over die 16 nota's en die 7 verkenningen. Wij hebben een fraai staatje met elkaar besproken, maar daarin staan in ieder geval geen 16 nota's die nog te komen zijn. Het zou kunnen dat u alles van de afgelopen periode in één keer bij elkaar hebt geteld, maar er komen dit jaar geen 16 nota's. Ik moet u teleurstellen, mijnheer Ten Hoopen.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Ik denk dat de heer Ten Hoopen de nota's dubbel ziet en het beschikbare geld wil halveren.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ook deze opmerking komt voor rekening van de heer Klein Molekamp. Mijn vraag aan mevrouw de minister is of de nota met betrekking tot de leefomgeving in de tijd naar voren gehaald kan worden. Als dat niet gebeurt, zal zij door een volgend kabinet behandeld moeten worden.

Voorzitter! In de kritiek staat het CDA blijkbaar niet alleen. Prof. Hafkamp, nota bene degene die leiding gaf aan de interdepartementale werkgroep...

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! Ik zit mij een beetje te ergeren en nu druk ik mij heel fatsoenlijk uit. Mijnheer Ten Hoopen wordt een aantal vragen gesteld en verschillende keren wordt hij geïnterrupteerd, maar op geen enkele opmerking geeft hij een normaal antwoord. Hij komt met een CDA-visie. Daarop wordt verduidelijking gevraagd, maar hij geeft dan niet een behoorlijk antwoord. De minister reageert bijvoorbeeld op zijn opmerking over de 16 nota's. Wil de heer Ten Hoopen alstublieft aangeven op welke nota's hij doelt? Ik ben razend benieuwd, want het opstellen van die nota's betekent een hoop werk in de komende tijd. Dus: welke nota's zijn dat dan?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Voorzitter! Ik heb de verschillende nota's die nog in het verschiet liggen, opgeteld. Ik kom dan tot de conclusie die ik heb gegeven.

De **voorzitter**: Het is misschien verstandig om te melden dat hierover niet zo erg lang geleden een planningsoverleg is gehouden met de minister van VROM. Het is toen redelijk geheel aan de orde geweest. Dit is slechts een feitelijke mededeling.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Sterker: toen heb ik de instemming van de CDA-fractie geproefd.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Krijgt u die dan nu niet?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): U spreekt nu badinerend en uw betoog heeft een andere toonzetting dan die het betoog van de CDA-fractie toen had.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Voorzitter! Ik zei dus dat we niet alleen staan in de kritiek. Zojuist noemde ik de naam van prof. Hafkamp. In de Volkskrant van 6 september staat: "De Boer en Wijers antwoordden eendrachtig: We konden niet alles in één nota doen." Dat is op zichzelf volstrekt waar, maar tegelijk zeg ik hiervan: dit is een politieke doodoener.

Minister **De Boer**: Het is of waar óf het is een doodoener.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Dat is het beide. Op zichzelf is het wel waar, maar de integrale afweging kun je op deze manier niet maken. Ik denk in dit verband aan het belastingstelsel dat aan deze visie niet ten grondslag ligt. Over dat belastingstelsel zijn tijdens de algemene beschouwingen opmerkingen gemaakt. We zouden gezamenlijk vergroening kunnen doorvoeren. De discussie die wij vandaag de dag voeren, gaat wel over het richting bepalen, maar zij is op zichzelf redelijk vrijblijvend.

De heer **Crone** (PvdA): Die is nu toch minder vrijblijvend. Het kabinet heeft immers bijna 4 mld. aan lastenverschuiving tot stand gebracht. Er is geen kabinet in welk deel van de wereld dan ook, dat een verschuiving van zo grote omvang in percentage van nationaal inkomen in zo korte tijd heeft doorgevoerd. Is dat niet een belofte voor de toekomst? De heer Bolkestein zei in een reactie tijdens de algemene beschouwingen ook dat hij belastingplannen tegemoet ziet voor verschuiving van lastendruk richting consumptie en milieu. Waarop baseert de heer Ten Hoopen dan zijn uitspraken? Stel dat deze coalitie in stand blijft – hij doet er alles aan dat dit ook het geval zal zijn – dan is het vertrouwen in de plannen gerechtvaardigd en valt te verwachten dat men door zal gaan op het pad van ecologisering van belastingen. De heer Ten Hoopen zou daar natuurlijk tegen kunnen stemmen en misschien dat ze dan niet doorgaan. Dat kan natuurlijk.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Voorzitter! Ontkoppeling: realiteit of droombeeld? De euforie rond de publicatie van de nota, zo die er al was, bleek kunstmatig. Amper een week na het verschijnen van de nota sloeg het Rijksinstituut voor volksgezondheid en milieu alarm. Uit de vierde Milieuverkenning blijkt dat we de voorgestane ontkoppeling van economische groei en milieubelasting niet zullen kunnen verwezenlijken. Bij de uitstoot van het broeikasgas CO₂ zagen we dat al eerder, maar op langere termijn blijkt dit ook voor andere milieuproblemen te gelden. Hoe gaat het kabinet om met deze nieuwe gegevens? Welk nieuw beleid zal in dezen gaan gelden?

Krijgen we intensivering van de aanpak of versoepeling van de normen of zelfs het gedogen van overschrijding van normen?

Duidelijk is dat bij de huidige economische groei ontkoppeling niet of nauwelijks mogelijk is. De uitdaging is om vooral groei te realiseren in die sectoren die zowel qua milieu als qua werkgelegenheid goed scoren. De overheid heeft daarbij sturingsmogelijkheden, bijvoorbeeld in de vorm van het investeringsbeleid.

In dat verband dient zich de vraag aan of Nederland onverkort dient vast te houden aan het mainportconcept dat vandaag de dag wordt gehanteerd. Wat ons betreft zal er dan ook zorgvuldig gekeken moeten worden naar de toegevoegde waarde van de overheidsinvesteringen in transport en distributie. Zo'n acht jaar geleden is de universiteit van Twente al gekomen met een ondergronds hydraulisch systeem dat ook operationeel gemaakt zou kunnen worden. Ik vind het vreemd dat wij daar tot nu toe niet op zijn ingesprongen. Verder verwijs ik graag naar de toegevoegdewaardeontwikkeling die zich in Antwerpen voordoet. Uiteraard dient Nederland ervoor te zorgen dat het de voordelen van zijn natuurlijke ligging uitbuit. De centrale ligging in het economische kerngebied van Europa trekt veel bedrijven aan. Een optimale bereikbaarheid, niet alleen als sjouwer of oprijlaan van Europa, is natuurlijk van belang om onze economische positie te waarborgen.

Minister Jorritsma-Lebbink:

Voorzitter! Als ik straks een antwoord moet geven op de vraag van de heer Ten Hoopen over de toegevoegde-waardeontwikkeling in Antwerpen, wil ik wel graag weten wat hij daarmee bedoelt. Ik snap dat namelijk niet.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Als ik goed geïnformeerd ben, realiseren wij in Rotterdam wel heel veel volumeoverslag, maar wij maken de containers niet of nauwelijks open en doen nauwelijks aan assemblage en dergelijke. Dat was ook de lijn waarlangs de heer Crone een antwoord van mij vroeg. Zijn wij, gezien de ontwikkeling in Rotterdam en zelfs al in Amsterdam, in staat om onze volumepositie te gebruiken om waarde toe te voegen, open te

maken en alles wat daarmee samenhangt?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! De heer Ten Hoopen had het zo-even over een aantal knelpunten in onze maatschappij. Hij zei toen dat een en ander gestuurd zou kunnen worden door middel van het investeringsbeleid. Vervolgens kwam hij met het hydraulische systeem dat ontwikkeld is in de periode dat het CDA nog zelf de minister van Verkeer en Waterstaat mocht leveren. Wat betekent een verdere uitwerking van zijn gedachten nu voor het investeringsbeleid van de overheid? Kan hij daar wat dieper op ingaan? In het stemgedrag van het CDA ben ik tot nu toe namelijk onvoldoende handvatten tegengekomen om het verhaal van de heer Ten Hoopen te kunnen plaatsen.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Voorzitter! Als wij het hebben over de mede sturende rol van de overheid, dan doelen wij op de middelen die de overheid gebruikt om infrastructureel te investeren. Wat de balans betreft, investeren wij nu eenzijdig in harde infrastructuur. Ik heb dan ook steeds bepleit om de knelpunten met elkaar op te lossen. Ik heb echter ook bepleit om fors te investeren in nieuwe technieken en technologiedrive te bewerkstelligen om op die manier nieuwe werkgelegenheid te genereren. Dit betekent een ander type groei dat zich prachtig laat verwoorden als nieuwe kwalitatieve groei.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Ik maak mij niet zoveel zorgen over de herkenbaarheid van het CDA, maar ik heb hier toch nog een vraag over. De heer Reitsma heeft een actief verhaal gehouden over het investeren in harde infrastructuur. Mevrouw Van Rooy heeft gezegd dat Schiphol moet groeien. Ik vind beide verhalen terecht, maar ik vraag mij wel af hoe ik het verhaal van de heer Ten Hoopen en zijn toelichting daarop hiernaast moet plaatsen.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik ben begonnen met te zeggen dat er geen integrale afwegingen gemaakt kunnen worden, omdat die ook niet als zodanig in de nota staan. Ik pleit ervoor om te kijken naar een ander type balans van investeringen om

langs die lijn kwalitatieve groei te organiseren. Als wij doorgaan met alleen maar volume langs volume – ik heb dat ook in het verhaal van de heer Crone beluisterd – dan zit Nederland straks op slot en zijn wij niet meer in staat om met elkaar iets te verdienen.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Ik denk dat wij dan op een gegeven moment echt concrete voorstellen van het CDA moeten krijgen en dat wij dit ook concreet in hun stemgedrag moeten kunnen terugzien. Anders krijgt de discussie iets vrijblijvends, terwijl wij daar hier niet voor zitten.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): De heer Klein Molekamp vraagt iets over het stemgedrag, maar dat is hier niet aan de orde.

De **voorzitter**: Over dingen als consistentie mogen vragen gesteld worden. U mag die vragen beantwoorden. Als u dat niet wilt, is dat ook goed.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik wil alle vragen beantwoorden. De heer Klein Molekamp vraagt naar de consistentie. De heer Reitsma heeft het over investeren in knelpunten gehad. Ik heb dat zo-even ook bepleit. Vervolgens vroeg de heer Klein Molekamp naar het stemgedrag. Het stemgedrag is hier echter niet aan de orde. Ik weet dus niet welke vraag ik moet beantwoorden.

De **voorzitter**: Het lijkt mij evident welke vraag u moet beantwoorden. Als u dat niet wilt doen, kunt u dat ook gewoon meedelen.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Welke vraag moet ik dan beantwoorden?

De heer **Poppe** (SP): Geef maar een antwoord!

De **voorzitter**: De terechte vraag van de heer Klein Molekamp gaat over dat wat u nu zegt, over wat op andere momenten door uw partij is gezegd en over het stemgedrag van uw partij ten aanzien van de harde infrastructuur. Nogmaals: u mag die vraag beantwoorden, maar u mag haar ook naast u neerleggen. Maar zegt u dat dan!

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik leg de vraag niet naast mij neer. Het

CDA vindt dat bij een knelpunt als vervoer bereikbaarheid een essentiële voorwaarde is. Bij de toekomstige sturingsmogelijkheden voor de overheid en de investeringen die daarmee samenhangen, willen wij dat meer aandacht wordt besteed aan de technologie dan aan alleen maar harde infrastructuur. Is dat het antwoord?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Alleen kan ik die wijziging van 100 mln. niet plaatsen.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Dat kan.

De heer **Feenstra** (PvdA): U zegt dat zo doorgaan niet mogelijk is, zodat er fors moet worden gesubsidieerd. Maar alleen grote potten geld neerzetten is niet voldoende. De zaak moet door de markt kunnen worden opgepakt en gerealiseerd. Ook het noemen van allerlei utopische voorbeelden, zoals de invoering van hydraulische systemen, is onvoldoende. Ik daag u uit om aan te geven welke bedragen u voor uitvoerbare technieken zou willen uittrekken om daarmee te bereiken dat de zaken anders gaan lopen. Zo doorgaan kon immers niet meer. Aan welke typen technieken denkt u dan?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Het is tweeledig: in de eerste plaats zit het in het product zelf. Uit onderzoeken van Pols naar de situatie in Japan en Amerika blijkt dat investeringen in nieuwe technologie leiden tot een grotere werkgelegenheidsgroei dan de huidige. In de tweede plaats zit het in de beschikbare middelen. Nu kiezen we in een andere balans voor harde infrastructuur...

De heer **Feenstra** (PvdA): Hier hebben we weer een treffend voorbeeld van het citeren uit krantenartikelen, terwijl het rapport van in dit geval de heer Pols nog niet uit is.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Uit het onderzoek van Michael Porter blijkt dat milieuwetgeving, convenanten en technologische ontwikkelingen ons niet alleen qua concurrentiekracht sterker maken, maar dat deze zaken veel meer push geven aan de werkgelegenheidsontwikkeling. Dan kun je zeggen dat het onderzoek van Pols nog niet openbaar is gemaakt, maar als je kijkt naar onderzoeken van Green and Competitive, zie je

toch dat daarin elementen van investeringen zitten die een veel grotere werkgelegenheid en een ander type groei kunnen stimuleren?

De heer **Feenstra** (PvdA): Ik stel voor, het heel concreet te maken. Op pagina 102 geeft het kabinet een aantal criteria aan waarlangs het de toekomstige investeringen wil leiden. Kunt u nu, of anders in uw tweede termijn, aangeven op welke punten u afwijkt, en tot welk ander investeringspatroon dat zou leiden?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik kom daar in mijn tweede termijn op terug.

Minister **Wijers**: Mijn vraag sluit hierop aan. Ik was blij dat de heer Ten Hoopen Michael Porter citeerde. Is hij nu wel of niet van mening dat de nota Milieu en economie in het verlengde ligt van diens filosofie en, zo nee, waarom niet?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): In essentie ligt de nota Milieu en economie in het verlengde van de filosofie van Porter. We hebben echter nog wel een weg te gaan met betrekking tot de invulling.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Wat is het verschil tussen u en de kabinetsnota? Dat verschil zie ik namelijk niet duidelijk. De heer Hafkamp zegt aan het eind van zijn verhaal, dat u zo goed vindt, dat we het concept Nederland distributieland ter discussie moeten stellen. Vindt u dat ook? Betekent dit dat het CDA nu kritisch is over investeringen in een tweede Maasvlakte, een tweede Schiphol en een nieuwe wegeninfrastructuur?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik heb gezegd wat ik ervan gezegd heb. Ik zal dat nog concreter maken: ook vorige keer hebben wij al gevraagd of Nederland distributieland nu de uitdaging van de toekomst is. Heb je nu een concept waarin je concurrerend bent richting de jaren 2000? Dat hebben wij van kritische kanttekeningen voorzien. Dat zullen wij ook doen als het gaat over de tweede Maasvlakte. Dat lijkt mij redelijk consistent.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Kunt u misschien nu al aangeven hoe de keuzes gaan uitvallen en welke richting het CDA op wil?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Neen, want ik ben begonnen met te spreken over de handicap die ik in tegenstelling tot de heer Crone heb; ons verkiezingsprogramma is vanmorgen niet uitgekomen.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Ik vrees dat het ongelofelijk lastig wordt om een antwoord aan de heer Ten Hoopen te geven, vooral omdat ik het niet meer helemaal snap. Ik heb hem nu gehoord en ik heb ook zijn fractievoorzitter tijdens de algemene beschouwingen over dit onderwerp gehoord en ik proef daartussen op z'n minst enige spanning. Als die spanning er niet blijkt te zijn, behoef ik ook geen antwoord te geven. Ik meen in de woorden van de heer Ten Hoopen toch duidelijk een andere lijn te hebben gehoord. Stelt de CDA-fractie Nederland distributieland wel ter discussie? Moeten wij die distributiefunctie niet meer vervullen? Dat wij het over kwaliteit en andere concepten moeten hebben, daar zijn wij het snel over het eens. Dat is ook de discussie niet. Het gaat nu om de vraag of je vindt dat Nederland een mainport Rotterdam of een mainport Schiphol moet houden of niet.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Wij stellen de mainport als zodanig niet ter discussie. Wij vragen wel om een kwalitatiever invulling van de mainportgedachte. Ook met betrekking tot Nederland distributieland vragen wij ons af of het wel de goede weg is om voort te gaan met de volumeslag. Daarvoor heb ik een aantal zaken aangegeven. Het betekent onder meer dat de overheid daarin kan sturen.

Voorzitter! Op technologisch terrein gebeurt er in Nederland gelukkig al het een en ander. Voor ons land speelt dus met name de vraag een rol of het nog beter kan. De exportmogelijkheden van milieutechnologie zijn enorm. Arthur D. Little schat de wereldmarkt voor export van nieuwe technologie op zo'n 370 mld. Amerikaanse dollars. Dus een groeiende markt. Vervolgens is er een groeiende consumentenvoorkeur voor milieuvriendelijke producten. Een en ander leidt dan ook tot een positief antwoord op die vraag. Dat betekent niet dat Nederland zich als een "gekke Henkie" in Europa moet gaan gedragen. Bij het ingooien van de eigen glazen is niemand in dit land

gebaat. Wel pleit het voorgaande voor het gematigd vooroplopen.

De heer **Poppe** (SP): We zien dat de productie in toenemende mate verdwijnt uit Nederland richting Azië of andere landen, zoals Polen. Denkt het CDA dat je de kennisontwikkeling wel in Nederland kunt houden en dat die niet gepaard gaat met de productie in de praktijk? Is de heer Ten Hoopen niet bang dat wij straks helemaal geen export meer hebben op dat gebied?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik moet de heer Wijers bijvallen waar hij in een artikel in de Volkskrant heeft gesteld dat je in Nederland niet in staat bent een diensteneconomie in te richten als je er niet voor zorgt dat je ook economische dragers, zoals bouw en chemie, hebt. De diensteneconomie is daaraan gekoppeld. Het is inderdaad een punt dat wanneer de productie hier wegvalt, in feite alles wegvalt. Mijn pleidooi is overigens niet om het bestaande in Nederland te saneren, maar om het bestaande in Nederland competitief langs de kwalitatieve lijn te verbeteren.

De heer **Poppe** (SP): Ik heb het ook niet over het feit dat wij in Nederland de productie moeten saneren. Dat doen de bedrijven zelf, omdat ze bijvoorbeeld naar landen met lagere lonen gaan. Kijk naar wat we aan Nederlandse producten kopen en waar ze daadwerkelijk gemaakt zijn.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Dat heeft meer met de timetable te maken. Dat heeft zich een hele tijd afgespeeld. Ik krijg nu al signalen uit het bedrijfsleven dat bedrijven weer terugkomen, omdat de infrastructuur en de omgevingsfactoren in Nederland zo van belang zijn. De omgeving en leefactoren in een land zijn mede bepalend voor het feit of bedrijven zich er al dan niet vestigen. Dat geldt zelfs voor Japanse bedrijven.

De heer **Poppe** (SP): Kan de heer Ten Hoopen daar voorbeelden van geven?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Hewlett Packard heeft zich hier pas gevestigd.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik kom nog even terug op Nederland

distributieland. In het verleden heeft de heer Ten Hoopen zich daar buitengewoon kritisch over uitgelaten. Hij zei daar toen nadrukkelijk bij dat hij dat op persoonlijke titel deed. Ik neem aan dat de discussies die hij hier nu voert, niet op persoonlijke titel plaatsvinden, maar dat hij de kritiek die hij nu uit op Nederland distributieland, als CDA-vertegenwoordiger uitspreekt.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik spreek hier niet op persoonlijke titel.

Ik kom nu op industrie en diensten. VNO-NCW hebben aangeboden milieuconvenanten te willen afsluiten waarbij het Nederlandse bedrijfsleven zich ervoor zal inzetten om op milieugebied tot de wereldtop te gaan behoren. Wij onderschrijven dat uitstekende initiatief, dat gelukkig inmiddels is overgenomen in de nota Milieu en economie. Er kan dus gezegd worden dat het overlegmodel zijn vruchten op dit terrein afwerpt; wij zullen het maar het "groene poldermodel" noemen.

De vraag is overigens wel in hoeverre nu voor de overheid nog een eigen beleidsruimte resteert. Als nationale doelstellingen worden geformuleerd, zijn het dan de burgers en het midden- en kleinbedrijf waarop de nationale doelen geprojecteerd worden? Welke beleidsvrijheid heeft de overheid dan nog? Bovendien geeft het initiatief van VNO-NCW concreet inhoud aan het in ons land meer en meer ingang vindende concept van maatschappelijk ondernemen. Zorg voor het milieu valt daar dus wat ons betreft nadrukkelijk onder. Voor een verdere ontwikkeling van het groene poldermodel zou het misschien ook een suggestie zijn om bij het najaars- en voorjaarsoverleg de vraag te betrekken of milieu niet voor goede doelen gebruikt kan worden, zoals scholing en dergelijke. Dan kan het ook onderdeel worden van de CAO-onderhandelingen, waarmee het daadwerkelijk wordt geïnternaliseerd.

Mevrouw de voorzitter! Vervolgens ga ik in op acties ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf. Uit de enquête van bijvoorbeeld KPMG blijkt dat het midden- en kleinbedrijf geen kostenvoordeel ziet in een schonere productie. Ook Het Financieel Dagblad van 10 juni spreekt hierover. Dat schreeuwt

natuurlijk om actie, juist als het gaat om het midden- en kleinbedrijf. Ik ben dan ook erg benieuwd wat het kabinet daaraan denkt te doen. Er wordt ook steeds gezegd dat daar juist de problemen liggen; dit onderwerp komt er in de nota dan ook bekaaid af.

Voorzitter! Dit brengt mij bij landbouw en het landelijke gebied.

De heer **Van den Berg** (SGP): De heer Ten Hoopen stelde zojuist zelf de vraag wat er nog voor beleidsruimte voor de overheid overblijft. Mag ik weten hoe hij die vraag zelf beantwoordt in het licht van de strekking van de nota Milieu en economie? Vindt hij dat de rol van de overheid daarin voldoende uit de verf komt?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Het CDA kiest nadrukkelijk voor het leggen van medeverantwoordelijkheid in de samenleving. Er zou gezegd kunnen worden dat het convenant dat wordt gemaakt met betrekking tot de benchmarking, daar misschien een uitvoering van is. Voorts kan de overheid daarbij niet haar eigen verantwoordelijkheid uit de weg gaan. Dit betekent dat de overheid, juist als het gaat om milieu, niet terugtrekkend moet zijn, maar waarschijnlijk een stapje vooruit moet zetten.

De heer **Van den Berg** (SGP): Wat is dan een "stapje vooruit"? Normstelling of wetgeving? De heer Ten Hoopen legde ook veel nadruk op convenanten. Wat zijn in zijn visie de instrumenten van de overheid?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): In de eerste plaats dient dit teruggelegd te worden bij de maatschappelijke actoren. In de tweede plaats vinden wij wel dat de overheid mede vanuit de samenleving normerend zou moeten zijn. Als men het in het maatschappelijk veld niet redt met de normstelling, moet de overheid dan ook een stapje vooruit maken.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Ik heb een vraag over benchmarking. Wat vindt de heer Ten Hoopen ervan dat de overheid zegt: goed, als het bedrijfsleven maar laat zien dat het tot de beste van de wereld behoort, dan beloven wij dat wij verder geen nationale maatregelen zullen nemen? Is hij het eens met die lijn, of laat de

overheid naar zijn mening dan te veel ruimte aan het bedrijfsleven?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik vind het belangrijk dat maatschappelijke actoren die verantwoordelijkheid krijgen. Ik ben dan ook benieuwd naar het antwoord van het kabinet. De overheid schiet naar mijn mening in haar taakstelling tekort als hier nadrukkelijk de beleidsruimte van de overheid wordt beknot en de nationale doelen vervolgens worden afgerekend op andere groepen

Voorzitter! Ik vervolg mijn betoog. Ook in de landbouw en in de veehouderij is structuurverandering nodig. Naar analogie van de situatie op Schiphol vinden wij het overigens de verkeerde aanpak om alleen maar naar aantallen te kijken. Het gaat ons om het milieu, het welzijn, de gezondheid en de economie. De eigen verantwoordelijkheid dient eerst bij de sector te worden neergelegd. Dat sluit ook aan bij de vraag: hoe organiseer je voldoende draagvlak, zodat je niet alleen maar bij wettelijke en verbodsregels uitkomt waarvoor uiteindelijk geen draagvlak bestaat?

Wat de mineraalproblematiek betreft, dient de stelregel te gelden: wie beter presteert, wordt beloond. Wat ons betreft zou het geheel teruggesluisd kunnen worden binnen de sector zelf.

Ten aanzien van de intensieve veehouderij geldt voor het CDA dat er uiteraard kritisch naar gekeken moet worden. Er moet voldaan worden aan de randvoorwaarden voor een schoon milieu en er moet binnen de grenzen van de ruimtelijke ordening, diervriendelijk en veterinair verantwoord moet worden gewerkt.

Voorzitter! De CDA-fractie vindt met betrekking tot de ecologische landbouw dat de verwikkelingen rondom de vakgroepen in Wageningen haaks staan op de doelstellingen van de nota. Dat is dan ook een uitermate slecht signaal. Hoe kan de overheid sturen en op welke manier kan zij daadwerkelijk investeringen stimuleren? Nederland loopt bijvoorbeeld achter in het stimuleren van de productie van biomassa, terwijl dat in Frankrijk een groot succes is. De Nederlandse landbouw moet nog verder omschakelen van kwantiteit naar kwaliteit maken. Dat geldt naar mijn gevoel ook op het gebied van verkeer en vervoer. Nationaal en internationaal gezien komt een producent met een

milieuonvriendelijk image doorgaans ook in het laagste prijssegment terecht. En dat leidt dan alleen maar tot marginale rendementen.

Dat brengt mij bij verkeer en vervoer. Zoals gezegd, zijn de belangrijkste beslissingen van de komende tijd buiten het bestek van deze nota gehouden. Dat devalueert de resterende passages tot onderwerpen in de marge. Dat is jammer en teleurstellend. Een voortdurende mobiliteitsgroei is, wat ons betreft, een obstakel op de weg – letterlijk en figuurlijk – naar een duurzame samenleving. Een sturende rol van de overheid ten aanzien van mobiliteit en mobiliteitskeuze is dus nodig. Dat heb ik zojuist ook al aangegeven naar aanleiding van vragen van de heer Klein Molekamp. Dan kom je dus op die bekende elementen terecht. Daar kiezen wij dus ook mede voor.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Kan de heer Ten Hoopen dat iets meer concretiseren? Hij zegt wel steeds dat hij antwoorden geeft, maar hij stelt meer vragen aan het kabinet dan dat hij echt een CDA-lijn uitzet.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ten eerste, ik reageer op een nota van het kabinet. Ten tweede, als het gaat over de keuze van de auto, dan hebben wij het ook over rekeningrijden, doelstroken en dat soort elementen.

De heer **Feenstra** (PvdA): De heer Ten Hoopen begint eindelijk concreet te worden. Hoe verhoudt zijn pleidooi voor rekeningrijden, doelstroken en dergelijke, dat hij namens de hele fractie houdt, zich tot de opmerking van zijn fractievoorzitter dat boeren en automobilisten bij het CDA in goede handen zijn, dat die categorieën niet meer bang hoeven te zijn?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): De fractievoorzitter heeft gezegd dat zowel de automobilist als de boer bij het CDA in goede handen zijn, omdat er een beeld was ontstaan dat het alleen maar automobilist en boer pesten zou zijn. Van pesten is uiteraard geen sprake. Het is wel van belang, zowel voor de boer als voor de automobilist, dat het CDA vindt dat in een situatie van overbelasting, zoals bij verkeer en vervoer en bij de land- en tuinbouw, de overheid een

stapje vooruit dient te maken. Dat betekent dus niet een eenzijdig afwentelen, maar voorwaarden scheppen en sturen.

De heer **Feenstra** (PvdA): Wat bedoelt u met "het beeld was ontstaan"?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Blijkbaar was het beeld ontstaan dat het CDA afscheid nam van boeren en automobilisten in de zin dat het CDA die van het land en de weg wilde hebben. Dat is niet aan de orde.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Als ik de heer Ten Hoopen goed begrijp, zegt hij namens de hele CDA-fractie dat hij de mensen wel in de auto wil hebben, maar dat zij daar de rekening voor moeten krijgen door middel van het systeem van rekeningrijden.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Wij pleiten zowel voor het systeem van rekeningrijden als voor het verder inzetten van nieuwe technologie. Ik heb zojuist ook gepleit voor een verdere kwalitatieve ontwikkeling van het concept Nederland distributieland.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): De heer Ten Hoopen zegt dat de mobiliteitsgroei een probleem is. Moeten wij daarvoor steeds nieuwe wegen blijven aanleggen of vindt hij dit zo'n probleem dat het CDA voor een andere koers kiest?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Laat ik nog één keer proberen om het ook voor u duidelijk te maken. Voor elke economische ontwikkeling geldt natuurlijk dat je niet een ander type economie kunt inrichten als je er niet voor zorgt dat je de daarvoor noodzakelijke economische dragers binnen de grenzen hebt. Als wij hier chemie, bouw en dat soort economische dragers in onze samenleving hebben, gaat het er dus om, gegeven dat type economische dragers, tot een andere structuur te komen die minder vervuילend en kwalitatief beter is en waarmee een technologische drive wordt bereikt. Dan zijn wij ook in staat om meer werkgelegenheid te genereren. Ik heb geprobeerd om aan te geven dat er nu een eenzijdige oriëntatie is op investeringen in de infrastructuur. Ook wij weten dat er grenzen zijn aan de middelen die beschikbaar zijn. Op

dat punt zouden wij enige verschuiving willen aanbrengen.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Ik stelde een heel simpele vraag; u houdt een prachtig betoog, maar ik krijg geen antwoord. Moeten wij doorgaan met het aanleggen van wegen of vindt het CDA dat niet de goede lijn en kiest het daarom een andere koers?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Wij hebben steeds bepleit dat wij de knelpunten met elkaar moeten oplossen en dat er ook achterland-verbindingen moeten zijn; de verbindingen mogen zich niet allemaal eenzijdig in de Randstad bevinden.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Ik begrijp dat de mobiliteitsgroei gewoon mag doorgaan.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik heb gezegd dat de knelpunten moeten worden opgelost.

De heer **Stellingwerf** (RPF): Wat is nu concreet het exacte verschil tussen het betoog van de heer Ten Hoopen en het beleid van het kabinet? Ik zie geen verschil.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik heb al twee keer het verschil proberen aan te geven: met betrekking tot de overheidssturing en -investeringen in infrastructuur en technologie zou er, wat ons betreft, meer in de technologie zou kunnen worden geïnvesteerd.

De heer **Poppe** (SP): Ik zie een tegenstelling in het betoog van de heer Ten Hoopen. Hij zegt dat Nederland een distributieland – ik noem dat een transportland – moet blijven, maar dat dit aspect verbeterd moet worden en dat uitpakken en uitsplitsen meer toegevoegde waarde zal opleveren. Dat betekent dat datgene wat in bulk binnenkomt, in kleinere verpakkingen naar het achterland moet. Kleinere verpakkingen leiden toch tot veel meer transport en dus tot meer asfalt? Hoe acht de heer Ten Hoopen het mogelijk om toegevoegde waarde te genereren en distributieland te blijven, zonder meer wegen aan te leggen? Heeft hij daarover nagedacht?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Het

antwoord op die laatste vraag is "ja".

De heer **Poppe** (SP): Dan wil ik daar nu graag het resultaat van horen.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik heb een andere balans in de overheidsinvesteringen bepleit. Ik heb ook gezegd dat er geïnvesteerd moet worden in de knelpunten. Het gaat dus niet om alleen maar meer van hetzelfde, maar ook om verder investeren in alternatieven, zoals railvervoer en watervervoer. Wat mij betreft, zouden wij ook meer kunnen experimenteren.

De heer **Poppe** (SP): Dat klopt niet, want rail- en watervervoer is gericht op bulkgoederen. Met kleinverpakking zal dat dus niet lukken. Denk nog even verder na!

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik denk nog verder na. Bij de ontwikkeling van dit type economie moet men zich realiseren dat het erom gaat van grootschaligheid een vertaalslag te maken naar kleinschaligheid. Dat is de uitdaging voor de toekomst. Dat betekent dus niet alleen maar grote containers. Het gaat ook om kleine hoeveelheden in een fijnmazige distributiestructuur. Op die manier zijn wij in staat om een nieuwe infrastructuur te ontwikkelen.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Ik heb een wat meer algemene vraag voor de heer Ten Hoopen ten aanzien van zijn betoog. In het begin van zijn verhaal lijkt hij nogal teleurgesteld in de nota zoals die er ligt, met name ten aanzien van verkeer en vervoer. Vervolgens komt hij met een eigen CDA-invulling. Ik begrijp althans dat ik die als zodanig moet beschouwen. Daarbij herhaalt hij eigenlijk exact een aantal punten van bladzijde 102 van het stuk. Ik wil graag van de heer Ten Hoopen weten in hoeverre hij de kritiek die hij heeft gespuid in het eerste deel van zijn verhaal kan rijmen met het tweede deel van zijn verhaal, dat immers volledig spoort met de nota Milieu en economie. Ik snap er werkelijk niets meer van!

De heer **Ten Hoopen** (CDA): De kritiek in het eerste deel sloeg erop dat het stuk weinig concreet is en wat ons betreft een stapje verder kan worden gebracht. Ik begrijp best dat wij aan het einde van een kabinets-

periode zitten en dat het straks dus een onderdeel wordt van verkiezingsprogramma's en van een nieuw regeerakkoord. In het tweede deel van mijn betoog probeer ik daarom concrete punten aan te reiken waarmee bij milieu en economie daadwerkelijk andere keuzen kunnen worden gemaakt.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Ik kan mij dat wel voorstellen. De kritiek uit het eerste deel van het betoog van de heer Ten Hoopen kan ik echter nog steeds niet plaatsen. Hetgeen hij net aangeeft, is ook precies terug te vinden in de nota. Ik wil niet zeggen dat alles is uitgewerkt, maar de heer Ten Hoopen herhaalt in feite hetgeen wat in de nota staat. Ik wijs nogmaals op bladzijde 102 van de nota, met name over verkeer en vervoer.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Oké.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): De heer Ten Hoopen is het eens met mij? Hij vindt dus ook dat zijn toonzetting in het begin iets te fors was?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Nee, dat vind ik niet. Mevrouw Augusteijn wijst erop dat ik kennis moet nemen van bladzijde 102. Voorzover ik dat nog niet heb gedaan, zal ik dat zeker doen.

Voorzitter! Ten aanzien van de mobiliteit en de integratie in de woningbouw, infrastructuur en ruimtelijke ordening zeg ik het volgende. Het woningbouwprogramma spoort wat betreft ons niet met de bijbehorende infrastructuur voor het openbaar vervoer. Daarbij is nogal sprake van een "timelag" en wat dat betreft betoog ik om dit te integreren. Bij de mobiliteitskeuzen zal de overheid moeten streven naar een substitutie van weg, lucht en rail, water en water- en buisleidingentransport.

Dit brengt mij bij het laatste stuk: de overheid aan zet. Waar blijft de overheid zelf als aanjager bij de veranderingen? Juist de overheid kan door haar aanschaffingsbeleid, tientallen miljarden groot per jaar, een aanjaagfunctie vervullen. De 10 mln. extra die de overheid voor het aanschaffingsbeleid uittrekt, is wat ons betreft niet meer dan een druppel op een gloeiende plaat. Nederland moet, zoals gezegd, niet de "gekke Henkie" van Europa

worden. De eenzijdige benzine-accijnsverhoging was dus in de ogen van de CDA-fractie een typisch geval van "jammer". Daarom moet er nog veel meer aandacht komen voor internationale milieudiplomatie. Dat zou ook een doelstelling van de herijking moeten zijn.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): De heer Ten Hoopen zegt dat de overheid tientallen miljarden gulden per jaar besteedt. Die cijfers komen voor zijn rekening. Ik hoor de bedragen straks wel van het kabinet. De uitgetrokken 10 mln. op het vlak van de nota zou daarmee echter in een wanverhouding staan. Welke bedragen zou het CDA op dit vlak graag uitgetrokken hebben willen zien en waarom is het CDA daar bij de begroting niet mee gekomen?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Het moet in ieder geval meer zijn dan de 10 mln. die hier staat.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Moet ik dan denken aan 10 mln. of 12 mln. of aan 1 mld. of aan 200 mln. of 500 mln.? De heer Ten Hoopen trekt immers de relatie met de uitgave van miljarden gulden per jaar. Als het om 10 mln. gaat, is het in ieder geval nauwelijks de moeite waard.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Het gaat niet om het afdingen van enkele miljoenen. In het overheids-bestedingenbeleid gaat het om miljarden. Een bedrag van 10 mln. draagt daar niet bij. Wat ons betreft moet het aanmerkelijk meer zijn.

Voorzitter! Wordt er voldoende gebruikgemaakt van de kansen die wij in Europa hebben? Ik kijk naar de regeringswisseling in Engeland en naar de belastingdiscussie in Duitsland. Waarom haken wij niet aan bij de voorstellen van bondskanselier Kohl inzake een VN-milieuraad, als aanvulling op de Veiligheidsraad? Wij kunnen dan vormgeven aan een verdere ontwikkeling van verhandelbare emissierechten.

Voorzitter! In de nota wordt veel gesproken over overleg en initiatieven. Wie initieert het en door wie wordt de effectiviteit beoordeeld? Naast technologie zijn met name een mentaliteitsverandering en bewustwording nodig. Kan niet tevens worden gedacht aan een inbedding in het schoolpakket van lager

onderwijs, beroepsonderwijs, HBO en WO?

Voorzitter! De CDA-fractie heeft ten tijde van de behandeling van de Wet regulerende energiebelasting de ecotaks verworpen. Uit de berekeningen bleek dat deze belasting niet zou reguleren. Dat is inmiddels ook gebeurd. In juni jongstleden is de rapportage over de ecotaks over 1996 aan de Tweede Kamer gestuurd. De kern ervan is dat de besparingseffecten en energiebelasting nog niet duidelijk zijn. Door nu niet te wachten totdat de ecotaks Europees kan worden ingevoerd, kan de concurrentiepositie zelfs worden aangetast. Op macroniveau is de terugsluisoperatie van de belastingen neutraal. Op microniveau is dit niet het geval. Je kunt dus zeggen dat het een sigaar uit eigen doos is. Voor mensen in een slecht geïsoleerde woning pakt het waarschijnlijk niet inkomensneutraal uit. Zou het niet zinnig zijn om eens een onderzoek te doen naar het aanwenden van verhoging van energielasten ten behoeve van energiebesparend onderzoek en technologie? Is de regering bereid een dergelijk onderzoek naar de effecten van een dergelijke opzet in te stellen als het gaat om energiebesparing en koopkrachteffecten?

De heer **Crone** (PvdA): De evaluatie van het kabinet geeft aan dat er nog geen cijfers over de effecten beschikbaar zijn. Dat is ook logisch, want de heffing bestaat slechts een jaar. Er zijn vrijstellingen voor duurzame energie. In huis worden extra investeringen gedaan. Het kabinet is wel optimistisch. Waar haalt de heer Ten Hoopen vandaan dat het niet zo is?

De heer Ten Hoopen zegt: laten wij het maar anders doen. Eerst klaagt hij erover dat het slecht wordt teruggesluisd en dat de mensen erop achteruitgaan. Nu wil hij het anders doen: wij sluizen niet meer terug en stoppen het geld in een fonds, waaruit besparingsinvesteringen worden gefinancierd. Nu is het het een óf het ander. Of je zegt: het is een verschuiving van lastendruk – en iedereen wordt zoveel mogelijk gecompenseerd, zodat de inkomstenbelasting omlaaggaat – of je zegt: u krijgt helemaal niets terug. Er wordt dan in de investering een kleine bijdrage gegeven. De mensen zijn dan twee keer het geld kwijt: de heffing en de investeringsbijdrage

voorzover die niet door de overheid wordt vergoed. De heer Ten Hoopen kan niet tegen het kabinet zeggen: u sluist niet genoeg terug (mensen gaan erop achteruit) en tegelijk zeggen: ik ga de mensen nog meer pakken.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Het ene heeft te maken met de korte termijn en het andere met de lange termijn. Een heffing moet niet ongelijk terugkomen. Ze werkt ongelijk uit, met name in de richting van het midden- en kleinbedrijf. Als je in staat bent de prijs van duurzame energiebronnen daadwerkelijk te verlagen, komt het naar je toe. Als wij in staat zijn de prijs van zonne-energie aanmerkelijk te verlagen, zijn wij mede in staat de multiplier te bereiken: vanuit productieprocessen kan het in de markt worden gezet. Dus komt het uiteindelijk terecht waar wij het willen hebben.

De heer **Crone** (PvdA): Dus u stelt voor, de koopkracht eerst aanzienlijk af te romen, waarna men het terug kan verdienen door zelf in besparingen te investeren, dat wil zeggen de volgende generatie of in elk geval op lange termijn.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik heb het niet over de volgende generatie. Ik sprak over het effect op korte en lange termijn. Ik heb het kabinet gevraagd dat te onderzoeken, waarbij de randvoorwaarde geldt dat de laagste-inkomensgroepen daarvan niet de dupe mogen zijn.

De heer **Crone** (PvdA): Ik stel vast dat dan op korte termijn de koopkracht wordt afgeroomd, terwijl dit kabinet zegt: wij sluizen het terug, gemiddeld genomen. Aan de onderkant is meer dan gemiddeld teruggesluisd.

De heer **Poppe** (SP): Nee, men gaat erop achteruit!

De heer **Crone** (PvdA): Er is dus geen koopkrachtnadeel op korte termijn. Het langetermijneffect is op zijn minst gelijk, want dezelfde prikkel zit in de kabinetsaanpak. Mag ik u voorhouden dat het CPB het kabinet adviseert in zijn nota over milieu, economie en ruimte om door te gaan met dit soort heffingen, omdat zij een vrijwel verwaarloosbaar economisch effect hebben,

terwijl het milieueffect het grootste is van alle beleidsinstrumenten die wij hebben, dus beter dan subsidies, investeringen en directe reguleringen? U hebt uw betoog terecht gebouwd op het feit dat wij ons aan de nationale doelstellingen moeten houden, maar hoe wilt u dit doen zonder dit soort instrumenten in te zetten?

De **voorzitter**: De heer Ten Hoopen geeft hierop antwoord en vervolgt daarna zijn betoog.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik heb ervoor gepleit om de gelden die wij nu terugsluizen, te gebruiken voor investeringen om duurzame energiebronnen daadwerkelijk in de markt te krijgen. Als het CPB zegt dat dit de economie niet verstoort, dan is dat een prettige bijkomstigheid. Ik heb steeds betoogd dat wij meer zouden moeten inzetten op technologie-investeringen. Dat is toch niet met elkaar in tegenspraak?

De heer Crone had het over afromen en alles wat daarmee samenhangt. Ik heb bij het onderzoek dat ik heb gevraagd als randvoorwaarde gesteld dat nadrukkelijk moet gelden dat de laagste-inkomensgroepen niet in de knel komen. Bovendien heb ik aangedragen: maak dit onderdeel van hetgeen men in CAO-afspraken met elkaar kan bewerkstelligen. Het is dus dubbelop. Op die manier zijn wij in staat meer gelden beschikbaar te krijgen voor technologische investeringen in het kader van het genereren van nieuwe werkgelegenheid. Daarbij komt dat men ook in staat is de laagste-inkomensgroepen langs die lijn niet door de bodem te laten zakken.

De **voorzitter**: Eén zin voor de heer Crone, daarna komt mevrouw Augusteijn.

De heer **Crone** (PvdA): Het CDA kiest voor het slechtste milieu-instrument, namelijk subsidies. Verder wil het CDA de zaak financieren via heffingen, waardoor ingegrepen wordt in de koopkracht. Op zichzelf is daartegen geen bezwaar, maar het CPB zegt dat dit looneisen uitlokt en negatieve werkgelegenheidseffecten heeft.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Wat u allemaal zegt, kan ik niet zomaar

onderschrijven. Dat zal het onderzoek moeten uitwijzen.

De heer **Poppe** (SP): Het verwondert mij dat de VVD op dit punt zo stil is.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Achter de energieheffing zat een filosofie, namelijk om verlaging van de kosten op arbeid te koppelen aan de kosten op milieuonvriendelijk gedrag. Er zat een verschuiving in. Ik heb begrepen dat de heer Ten Hoopen dat systeem wil verlaten. Het effect daarvan is dat een geweldige lastenverzwaring voor eenieder optreedt. In de ogen van de heer Ten Hoopen zou via CAO-afspraken een soort reparatie moeten plaatsvinden. Dit voorstel is zo ingewikkeld dat ik het niet begrijp. Ik verzoek de heer Ten Hoopen toe te lichten hoe hij een en ander ziet, want ik ben altijd erg geïnteresseerd in voorstellen van de grootste oppositiepartij.

De heer **Feenstra** (PvdA): Mag het ook worden uitgeschreven?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik kan een redelijk kort antwoord hierop geven. Ik vraag in de CAO geen reparatie. Ik vraag of dit onderdeel kan worden van CAO-onderhandelingen. Daar kan de overheid in het najaarsoverleg over spreken. Wij hebben het toch over de loonkostencomponent met daaronder een aantal goede doelen, zoals scholing? Daar kunnen wij milieu toch ook aan toevoegen? Dit is geen correctie; het gaat erom dat het milieu een onderwerp is van CAO-onderhandelingen.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Wij komen er niet uit. Het komt mij voor dat de gedachte van de heer Feenstra toch de beste is. Het blijft voor mij heel duidelijk dat als je wél heft en niet terugbetaalt, dit absoluut een lastenverzwaring is. Dat krijg je op deze manier nooit gerepareerd.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Voorzitter! Kan het kabinet aangeven of er verdere initiatieven zijn te verwachten voor projecten inzake gescheiden watersystemen en inzake duurzaam bouwen wat het aanscherpen van de energieprestatienorm betreft? Ik heb begrepen dat dit technisch te realiseren is. Kunnen die dan ook niet wat naar voren gehaald worden?

Tot slot pleit ik ervoor om het midden- en kleinbedrijf te betrekken bij de boegbeelden van de bouw, gezien het grote belang van dat midden- en kleinbedrijf.

De vergadering wordt van 13.33 uur tot 14.15 uur geschorst.

De **voorzitter**: Voordat wij doorgaan met de bijdrage van de VVD, wil ik opmerken dat wij voor de dinerpauze de eerste termijn van zowel de Kamer als de regering moeten hebben afgerond. Hoe meer honger, hoe sneller u werkt. Voorts vind ik het wel van belang dat er geïnterrompeerd wordt op relevante politieke punten, maar die interrupties moeten wel kort en puntig zijn. Ook de antwoorden moeten kort en puntig zijn en niet met wol omkleed.

De heer **Poppe** (SP): U bedoelt dus dat de dinerpauze om een uur of tien valt?

De **voorzitter**: Nee, ergens tussen half zes en half zeven.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Uit de meest recente cijfers blijkt dat de economie en de werkgelegenheid groeien zoals zij dat de afgelopen jaren niet gedaan hebben en gelijktijdig laat de Milieubalans zien dat Nederland schoner wordt. De tegenstelling tussen milieu en economie lijkt daarmee tot het verleden te behoren. Kortgeleden maakte de minister van VROM ook duidelijk dat de chemische industrie op vrijwel al haar beleidsdoelen wat de convenanten betrof, voor op schema lag. De vernieuwing in de productieprocessen, mogelijk gemaakt door de gunstige economische verwachtingen, hebben geleid tot schonere processen. In mijn eigen omgeving, het Rijnmondgebied, kan ik dat ook ruiken. Vergeleken met twintig jaar geleden is er op dat vlak ongelooflijk veel verbeterd.

De heer **Poppe** (SP): U bedoelt dat het aantal stankklachten in Rijnmond is toegenomen?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik zei dat ik het kon ruiken.

De heer **Poppe** (SP): Ik nog beter, want ik woon beneden bij u.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik

kan de heer Poppe zeggen dat ik ook nog wel eens buiten mijn woonplek kom, ook al is dat voor hem misschien ondenkbaar.

Deze lijn van denken wil het kabinet voortzetten en waar mogelijk een nieuwe impuls geven. Het is een lijn van denken die mijn fractie zal steunen, al zal tijdens het verdere overleg blijken dat er best nog enkele kanttekeningen te plaatsen zijn.

Voorzitter! Twee weken geleden heeft de Kamer met de minister van VROM twee belangrijke onderwerpen besproken, te weten het inzamelen van wit- en bruingoed en het verpakkingenconvenant. Het gaat hier om afspraken tussen bedrijfsleven en overheid die ertoe zullen leiden dat ondanks de economische groei, de milieubelasting de komende jaren zal worden teruggebracht. Volgens sommigen gebeurt dat nog niet voldoende terwijl anderen zich ervan bewust zijn dat het hier een majeure operatie betreft. Nieuwe inzamelingsstructuren zullen moeten worden opgezet, hergebruikprocessen moeten worden ontwikkeld en hiervoor zal veel geld moeten worden geïnvesteerd. Het is een uitdaging voor alle partijen, waar ook het bedrijfsleven, soms met aarzeling, ja tegen heeft gezegd. Het zijn doelstellingen die zonder nieuwe technologieën en distributieve voorzieningen niet haalbaar zijn. In het voortraject van de onderhandeling is door alle partijen veel tijd besteed om te kijken of scherpe maar wel haalbare doelstellingen vastgesteld kunnen worden. Het resultaat dat er nu ligt, is alleen maar mogelijk omdat partijen zich bewust zijn van elkaars doelen en posities, en ervan doordrongen zijn dat economische groei zonder randvoorwaarden niet meer mogelijk is. En de ministers die hier vandaag aan tafel zitten, zijn zich ervan bewust dat het creëren van een goed draagvlak een absolute voorwaarde is om milieu en economie beide te verbeteren. In dat vlak wil ik mij ook aansluiten bij het verhaal van de heren Crone en Feenstra die gewezen hebben op het belang van het draagvlak om economie en milieu met elkaar in evenwicht te brengen.

Voorzitter! Het is nog niet zo lang geleden dat overheid en bedrijfsleven het accent legden op de strijd over normen en doelen. Milieu en economie werden als tegenpolen beschouwd. En om een vergelijking

te maken met de marketing: het milieubeleid is uit de groeifase en is langzamerhand een volwassen product geworden. Het milieubeleid is dan ook niet minder belangrijk dan voorheen, maar het accent ligt meer op de uitvoering. Wel is het zo dat de geboortefase die met strijd gepaard gaat, aanzienlijk meer publiciteit oplevert dan de huidige volwassen fase. De resultaten zijn er echter niet minder om. Het valt me bij buitenlandse reizen dan ook op dat vele landen Nederland als voorbeeld stellen als het gaat om een goed milieubeleid.

De heer **Crone** (PvdA): Ik was erg blij met het compliment, dat ook wij naar een breed maatschappelijk draagvlak streven. Vervolgens trekt de heer Klein Molekamp echter de conclusie dat dit de oplossing is van de problemen rondom milieu en economie. Het is echter meer de manier waarop ik een en ander hanteerbaar wil maken. Er zijn wel degelijk tegenstellingen tussen allerlei maatschappelijke groeperingen vanwege hun eigen belangen dan wel hun visie op de toekomst.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Natuurlijk hebben de diverse maatschappelijke groeperingen verschillende belangen. Ik zei dat men vergeleken met tien jaar geleden, elkaars posities en doelen erkent en vanuit die situatie met elkaar gaat onderhandelen om te proberen tot een redelijk goed resultaat te komen. Dat gaf ik ook aan bij de convenanten die wij hebben goedgekeurd.

Mevrouw de voorzitter! Het kabinet stelt vier lijnen voor om de economie zich verder te laten ontwikkelen en de milieudruk te verminderen. Het zijn vier lijnen die ervoor kunnen zorgdragen dat de samenleving milieuefficiënter wordt:

- a. een uitbouw van de convenantenstructuur;
- b. het toepassen van verhandelbare emissierechten;
- c. de benchmarking voor CO₂;
- d. de ecologisering van het belastingstelsel.

Over dit laatste punt zal de komende maanden nog een intensieve discussie plaatsvinden, wanneer de plannen van het kabinet over een herziening van het belastingstelsel naar buiten worden gebracht. Voor de VVD gelden daarbij enkele toetspunten.

Het moet in ieder geval duidelijk zijn dat zij het voordeel van het milieu werken. Dat klinkt bijna als een platitude, maar wij moeten ons bewust zijn dat het weghalen van het geld niet ten koste mag gaan van de milieu-investeringen door bedrijven, want dan kan het systeem per saldo een negatief zijn. Ik geef een voorbeeld. Bedrijven die de komende jaren grote investeringen zullen plegen op basis van verplichtingen uit convenanten, gaan ervan uit dat ze niet gelijktijdig afgeroomd zullen worden omdat ze relatief grote vervuilers zijn. Sterker nog, deze bedrijven zouden kunnen besluiten de milieu-investeringen achterwege te laten, omdat ze bij wijziging van het belastingstelsel de vervuiling kunnen afkopen. In dat geval zouden wij op de verkeerde weg zijn. Hoe ziet het kabinet dit spanningsveld? In hoeverre kunnen nieuwe heffingen ertoe leiden dat bedrijven zich niet meer gebonden voelen aan de convenanten? Hoe serieus moet de opstelling van het bedrijfsleven worden genomen als men zich uitspreekt voor benchmarking, maar met de voorwaarde dat niet tegelijkertijd de genoemde heffingen worden toegepast?

De heffingen moeten effectief zijn en niet tot extra bureaucratie leiden. Aan rondpompmanceuvres heeft de VVD geen behoefte.

Wat gebeurt er als het milieu als heffingsgrondslag niet voldoende oplevert als gevolg van een succesvol milieubeleid? Gaan burgers en bedrijven dan gestraft worden voor zo'n succesvol beleid door een verhoging van de heffingen? Ik wil hierop gaarne een uitgebreid antwoord van het kabinet.

De laatste en zeker niet onbelangrijkste vraag is in hoeverre Nederland een zelfstandig beleid op dit punt kan voeren. Natuurlijk is het belastingstelsel een nationale verworvenheid, maar wat gaat er gebeuren als de buurlanden niet volgen? De problematiek van de pomphouders in de grensstreek heeft ons nog eens duidelijk gemaakt dat de Nederlandse polsstok vaak korter is dan wij hier in Den Haag graag zouden willen. Bovendien heeft een dergelijk beleid vaak zowel negatieve economische gevolgen als negatieve effecten voor het milieu, omdat er veel extra autokilometers gemaakt worden door het tanken over de grens. Hoe ziet het kabinet dit spanningsveld?

De heer **Poppe** (SP): De heer Klein Molekamp wees erop dat wanneer er via heffingen te veel winst wordt afgeroomd, het gevaar bestaat dat bedrijven niet meer investeren in technologie om het milieu te verbeteren. Wat gebeurt er dan als de economische golf niet meer zo hoog is en er dus minder winst gemaakt wordt? Krijgen wij dan een situatie waarin niet geïnvesteerd wordt in het milieu om toch winstmaximalisatie te bereiken?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Het boeiende van de opmerkingen van de heer Poppe is altijd dat hij een interpretatie aan mijn woorden geeft die ikzelf nooit verzonnen zou kunnen hebben.

De heer **Poppe** (SP): Ik help u wel.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik zal proberen zijn interpretaties zoveel mogelijk achterwege te laten en antwoord te geven op het laatste deel van zijn vraag. Met bedrijven zijn in convenanten afspraken gemaakt. Die moeten worden nagekomen en dat betekent dat de bedrijven binnen de tijd die daarvoor is afgesproken, investeringen moeten doen, los van de winstpositie. Dat houdt de convenantenstructuur in. Die convenanten zijn vastgesteld op basis van een bepaald belasting-regime. Hierin zou je fundamenteel wijziging kunnen aanbrengen en je zou kunnen bepalen: de convenantenstructuur is niet meer de basis van ons milieubeleid, maar de heffingen. Zodra je dat doet, hebben de bedrijven het alibi om te zeggen: oké, dan kopen wij de verplichtingen af; wij betalen de heffingen en wij voelen ons dan niet meer verplicht om de afspraken op grond van de convenanten na te komen.

De heer **Poppe** (SP): Dat is niet helemaal het antwoord op mijn vraag.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Maar dit is wel wat ik bedoel en hier ging uw vraag over.

De heer **Poppe** (SP): Volgens mij staat in veel, zo niet alle, convenanten dat het nakomen van de afspraken de concurrentiepositie niet mag bedreigen. Ook moeten de maatregelen economisch haalbaar zijn. Als op een gegeven moment vanwege de economische ontwikke-

ling de kans op het doen van de investering in financieel opzicht kleiner wordt, zou ten koste van het milieu en ten koste van de werkgelegenheid toch gestreefd kunnen worden naar winstmaximalisatie. De aandeelhouders willen namelijk hun geld laten jongen.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik neem aan dat de convenantenstructuur zodanig is dat er sprake zal moeten zijn van een relatie tussen investering en de behaalde milieuwinst. Hierover hoor ik straks ook graag de opvatting van de regering. Het is mogelijk dat op een bepaald tijdstip de technologie nog niet zodanig ontwikkeld is dat aan een aantal eisen kan worden voldaan. Dat zou dan weer een alibi zijn om het onderdeel van de convenanten dat daarover gaat ter discussie te stellen. Misschien komen wij daarmee te spreken over het systeem van de verhandelbare emissierechten. De vraag is dan: hoe zouden wij daarmee om moeten gaan, gelet op de onderdelen van de convenantenstructuur?

De heer **Crone** (PvdA): Voorzitter! Ik wil reageren in verband met de mogelijkheid dat bedrijven dubbel zouden betalen. Ik stel vast dat de heer Bolkestein tijdens de algemene beschouwingen terecht heeft gezegd belangstellend uit te zien naar de verschuiving van de lastendruk. Die zou meer moeten gaan in de richting van milieuverontreinigende producten, zodat het gebruik daarvan wordt teruggedrongen. Daarom meen ik ook dat wij kunnen vertrouwen op voortzetting van het huidige, verstandige kabinetsbeleid: met kleine stappen de lastendruk de goede kant op verschuiven. Ik wijs erop dat het geld wordt terugge-sluisd. De bedrijven zullen dus nooit kunnen zeggen: we moeten een heffing betalen, maar we krijgen niets terug en dus doen we geen milieu-investeringen. Als er sprake is van een terugsluizing, moet de heer Klein Molekamp er geen begrip voor hebben dat de bedrijven hun investeringen niet meer doen of hun doelstellingen niet halen. De meest efficiënte manier om de doelstelling te halen is volgens het Centraal planbureau het nationaal werken met heffingen.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik wacht af wat het resultaat is van de

totale verschuiving. Ik verwacht dat wij dat over een maand te horen krijgen. Dan kunnen wij het gehele pakket van maatregelen goed beoordelen. Ik heb daarom bewust in deze fase geen oordeel over de plannen uitgesproken. Wel heb ik gezegd dat wij op een aantal elementen zullen letten bij de beoordeling van de plannen. Een viertal elementen heb ik aangegeven. Aan de hand daarvan zullen wij de plannen toetsen en vervolgens een definitieve mening vormen. Ik zie geen spanning tussen uw vraag en mijn verhaal en dat doet mij deugd.

Voorzitter! De VVD is voorstander van de uitbouw van de convenantenstructuur. De recent besproken convenanten inzake verpakkingen en witgoed hadden onze instemming. Dit betekent wel dat er een spanningsveld is. In de voorfase moet het parlement de doelstellingen heel goed formuleren. Daarna moet een deel van de verantwoordelijkheden aan de convenantpartners worden gedelegeerd. Tegelijk moet met monitoring heel goed in de gaten worden gehouden dat de convenanten uitgevoerd worden. In de praktijk gebeurt het nu al dat mensen met een reuze idee over bijvoorbeeld de petflessen komen. Zij hebben dan een persoonlijke mening. Echter, op basis van de convenanten hebben zij de uitvoering gedelegeerd. Daarmee wordt de springplank van het kabinet beperkt. Wat voor ons essentieel is, is dat het resultaat telt. Uit de verschillende besprekingen van de convenanten hebben wij Kamerbreed kunnen opmaken dat met de convenanten die successen zijn geboekt waarop wij hoopten. Volgens mij is dat buitengewoon hoopgevend. Daarom wil de VVD-fractie de lijn die het kabinet ingezet heeft en nog wil inzetten voor de toekomst, steunen. Het mag echter niet zo zijn dat een convenant een vrijbrief betekent. Ik heb het evenwel ook nog nooit zo ervaren.

Voorzitter! De gedachte van verhandelbare emissierechten is meermalen door mijn fractiegenoot Te Veldhuis in de Kamer naar voren gebracht, onder andere tijdens de begrotingsbehandeling van VROM in 1994. De minister van VROM heeft daarop toegezegd dat zij de Kamer zou rapporteren over de resultaten van de verschillende onderzoeken die op dat moment gaande waren, en dat zij de mogelijkheden van verhandelbare emissierechten verder

zou uitwerken. Er heeft ons in maart 1996 weliswaar een brief bereikt, maar wij hebben nog geen stuk ontvangen waarover wij een inhoudelijke discussie kunnen voeren. Wanneer kunnen wij een dergelijk stuk verwachten? Ik zou trouwens graag zien dat daarbij nog een paar punten meegenomen worden.

Zoals gezegd, steunt mijn fractie de gedachte aan verhandelbare emissierechten zonder meer. Er leeft echter wel een aantal vragen. Hoe wordt de hoogte van het plafond vastgesteld? Op welke basis zullen de rechten worden verdeeld onder de bedrijven? Worden de rechten gratis verdeeld of moet er voor de rechten worden betaald en, zo ja, op welke wijze? Mogen overtollige rechten worden opgespaard en op een later tijdstip worden aangewend? Wat is de positie van nieuwe bedrijven? Moeten zij eerst rechten kopen of mogen zij een vrije gebruikruimte benutten? Als zij rechten moeten kopen, zou Nederland als vestigingsland opeens een stuk duurder worden voor nieuwe bedrijven. En dat kan nooit de bedoeling zijn. Hoe verhoudt dit systeem zich tot het huidige vergunningensysteem? Hoe wordt de handhaafbaarheid gegarandeerd? Het is een hele lijst, maar die zou nog met vele vragen kunnen worden aangevuld. Als het kabinet denkt aan een proef met verhandelbare emissierechten, denkt het dan aan een proef in geheel Nederland of in een regio, bijvoorbeeld het Rijnmondgebied? Denkt het kabinet aan een proef in één sector of aan een bovensectorale proef? Wordt er gedacht aan verhandelbare emissierechten per stof of per thema, zoals verzuring? Wij hopen zo snel mogelijk concrete voorstellen voor toepassing van dit instrument tegemoet te kunnen zien. Het zou goed zijn als wij dan een duidelijk antwoord op deze vragen hebben gekregen.

Voorzitter! De gedachte van benchmarking bij CO₂ spreekt mijn fractie eveneens aan. Het bedrijfsleven belooft een finaleplaats. Sommige bedrijven zeiden zelfs dat zij voor een plaats bij de eerste drie willen gaan bij de bestrijding van de CO₂-uitstoot. Ik denk dat elke sportcoach tevreden zou zijn met zo'n garantie. Wat gebeurt er evenwel als Nederland als geheel de doelstellingen niet haalt? Past de

overheid dan het verschil bij door bijvoorbeeld het toepassen van joint implementation of worden daar andere middelen voor gebruikt? Het bedrijfsleven heeft in de hoorzittingen duidelijk gemaakt dat het gaat voor een medaille, maar dat het niet met een extra blok aan het been de race wil ingaan. Gaarne hoor ik hoe het kabinet hiertegenover staat.

Voorzitter! Maatregelen als benchmarking en convenanten zullen ertoe leiden dat bedrijven nieuwe technologie moeten ontwikkelen dan wel nieuwe distributieprocessen moeten opzetten, zoals bij het verpakkingenconvenant. Technologische verbetering dan wel technologische vernieuwing is dan ook een belangrijke leidraad in de nota Milieu en economie.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! Hoe staat de VVD-fractie zelf tegenover benchmarking? Vindt zij dat de overheid hier enige rol in moet spelen of in ieder geval een aantal doelstellingen moet formuleren waarbinnen die benchmarking kan plaatsvinden? Of vindt de VVD-fractie dat wij het geheel moeten overlaten aan het bedrijfsleven?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Neen, benchmarking is al een afspraak tussen overheid en bedrijfsleven. In de voorfase spelen beide dus een rol. Voorzover ik begrepen heb, is vastgesteld dat het bedrijfsleven in ieder geval tot de top van de wereld moet behoren. De wijze waarop het bedrijfsleven die weg naar de top wil invullen, wordt aan het bedrijfsleven zelf overgelaten. De normen en de doelstellingen worden dus gemeenschappelijk vastgesteld. Bij de invulling daarvan heeft het bedrijfsleven echter een grotere autonomie.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Delen van het bedrijfsleven roepen dat zij nu al tot de top van de wereld behoren. Betekent dit dat het bedrijfsleven eigenlijk maar heel weinig hoeft te doen?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik heb zelf de term "bedrijfsleven" gebruikt, maar daarbij moet wel bedacht worden dat het ene bedrijf tot de top van de wereld behoort, en het andere bedrijf niet. Het laatste bedrijf moet nog een lange weg gaan voordat het tot de top van de

wereld behoort. In die zin zal er voor vele bedrijven nog een lange weg te gaan zijn, terwijl er voor een aantal andere bedrijven een kortere weg te gaan is, omdat ze al heel veel geïnvesteerd hebben. Degene die in een voorfase al heel veel heeft geïnvesteerd, wordt daarmee beloond, terwijl degene die altijd achterin de rij heeft gestaan, een extra inspanning moet plegen. Dat lijkt mij een logische gang van zaken.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Vindt u dat als er internationale afspraken zijn gemaakt over het terugdringen van de CO₂-uitstoot, de overheid aanvullende maatregelen mag nemen ten aanzien van het bedrijfsleven? Of vindt u dat de overheid het bedrijfsleven voorlopig zijn eigen gang moet laten gaan?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Daarmee sluit u aan bij de vragen die ikzelf heb gesteld aan het kabinet. In Kyoto zal Europa, en daarvan afgeleid dus Nederland, duidelijke doelstellingen vastleggen voor het jaar 2010. Die doelstellingen worden door de Nederlandse Staat vastgesteld. Tegelijkertijd maakt de Nederlandse overheid afspraken met het bedrijfsleven over benchmarking, inhoudend dat datzelfde bedrijfsleven tot de top van de wereld zal moeten gaan behoren. Als tussen die twee afspraken die de overheid maakt een spanningsveld ontstaat, wat doet de overheid dan? Gaat ze dan dat gat door middel van joint implementation opvullen? Of doet zij dat op een andere wijze en, zo ja, handelt ze dan in strijd met de voorwaarden die het bedrijfsleven voor die afspraken heeft gemaakt? Ik heb die vraag gesteld omdat benchmarking wel als principe in de nota is verwerkt, maar in haar uitwerking nog niet helemaal rond is.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Kunt u aangeven wat de antwoorden op die vragen volgens uw partij zijn?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik dacht dat ik redelijk duidelijk aangaf dat de overheid in twee posities zit. Om te beginnen zijn er afspraken op internationaal niveau over die doelstelling. Zeker als andere landen diezelfde doelstellingen naleven – ik ga daarvan uit – neem ik aan dat het bedrijfsleven uit die andere landen meer energie levert dan op dit moment het geval is, zodat ze elkaar

zullen opjagen. Via het systeem van benchmarking moet je dan heel ver kunnen komen. Als dat niet helemaal het geval is, kan ik mij voorstellen dat je dan als overheid ook nog een extra inspanning levert, zoals het kabinet dat heeft gedaan door eerst 750 mln. beschikbaar te stellen voor een extra energiezuinige maatschappij, aangevuld met voor een langere periode hetzelfde bedrag.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Wat u zegt, spreekt mij op zich aan, zij het dat ik daarover nog een vraag wil stellen. De VVD wordt verondersteld wat dicht bij het bedrijfsleven te zitten. Uit gesprekken met VNO-NCW heb ik begrepen dat men daar heel anders tegen aankijkt. U hebt ook met diezelfde organisaties gesproken. Bent u van mening dat het bedrijfsleven uw visie deelt: wel een doelstelling à la Kyoto, en daarbinnen de benchmarking? Ik heb heel stellig de indruk dat dit niet zo is: geen doelstellingen, geen verdere heffingen, helemaal niets, laat het maar over aan het bedrijfsleven, en dat wordt dan benchmarking.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Wij zijn een volkspartij; u schetst wederom een wat eng beeld van de VVD.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Soms laten jullie je daar bar op voorstaan, hoor!

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik weet van het standpunt van het bedrijfsleven niet meer af dan uzelf, want we waren beide bij dezelfde hoorzitting. Ik heb duidelijk gezegd dat de Nederlandse samenleving is gebonden aan de afspraken in Kyoto, die door de Nederlandse overheid worden gemaakt. De Nederlandse overheid maakt ook die afspraak met het bedrijfsleven. Zou daar een gat tussen zitten, dan vraag ik het kabinet hoe het dat denkt op te vullen. Ik zou mij kunnen voorstellen dat gebeurt door een extra overheidsinspanning, omdat er dan een spanningsveld bestaat tussen twee afspraken die de overheid heeft gemaakt. Van het standpunt van het bedrijfsleven weet ik niet meer af dan u.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): In dat geval kiest u dus voor joint implementation. Dan doet de vraag zich voor wie dat zal moeten betalen.

Is dat volgens u het bedrijfsleven of de overheid? Ook daar ligt namelijk een knelpunt.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik zou mij dan kunnen voorstellen dat je de lijn volgt die ook nu gevolgd is, namelijk dat de overheid een extra inspanning pleegt om eventueel dat gat te vullen. Het hangt er natuurlijk ook vanaf onder welke voorwaarden die benchmarking tot stand komt. Ik hoor daarover ook graag het standpunt van het kabinet. Als er tussen de twee afspraken een spanningsveld komt, kan ik mij voorstellen dat de overheid c.q. de samenleving als geheel daarbij een extra inspanning pleegt. Ook de overheid kan de CO₂-uitstoot beïnvloeden. Ik heb dat twee jaar geleden ook al gezegd bij de behandeling van de milieubegroting. In de wijze waarop wij duurzaam bouwen, kun je invloed hebben op de CO₂-uitstoot. In de wijze waarop je nieuwe wijken ontwikkelt, kun je wel degelijk rekening houden met de energiebalans tussen woningen en bedrijfsleven. Dat zijn punten die de overheid rechtstreeks kan beïnvloeden in de CO₂-uitstoot. En dan heb ik het er nog niet over gehad of je Borssele wel of niet langer openhoudt.

Voorzitter! Ik heb een aantal punten genoemd ten aanzien waarvan kabinet en VVD duidelijk dezelfde lijn van denken hebben. Dat wil overigens niet zeggen dat er een aantal teleurstellende punten in de nota staan. Het eerste dat mij ook het meest opviel betreft het hergebruik. Wat betreft de recycling-activiteiten vind ik de nota beslist mager. De mogelijkheden om afvalstoffen weer om te zetten in secundaire grondstoffen zijn beslist groter dan op dit moment wordt aangegeven. Van de zijde van het kabinet, dan wel in deze nota dan wel in de praktijk, mogen de nodige initiatieven op dit punt verwacht worden. Ik merk uit de praktijk dat vele nieuwe ontwikkelingen van hergebruik niet van de grond komen en dat bedrijven zoals die welke zich met zuiveringsslib bezighouden, de overheid daarbij als het grootste knelpunt ervaren. Ik noem dit voorbeeld om de zaak te verduidelijken; het is absoluut niet mijn bedoeling om de discussie die richting op te duwen, want dan vervallen we in casuïstiek. Dergelijke bedrijven geven te kennen een aantal

nieuwe activiteiten te willen ontwikkelen, maar geven tegelijkertijd aan in de praktijk tegen het feit aan te lopen dat ze geen duidelijke uitloognormen hebben. Gezegd wordt dat ten aanzien van gewoon slib veel meer hergebruik mogelijk is, maar dat er onvoldoende samenwerking is met het ministerie van Verkeer en Waterstaat. Verder noem ik de asbestkraker. Daarmee kan asbest een stuk worden geïmmobiliseerd, maar men voelt onvoldoende respons bij het ministerie van VROM

Minister **De Boer**: U stelt een buitengewoon interessante discussie aan de orde. U zegt er heel geruststellend bij dat het niet de bedoeling is om er straks een uitgebreid debat over te hebben. U noemt nu en passant een aantal zaken, maar in feite noopt hetgeen u aan de orde stelt tot een reactie. Als u zegt dat u en bepaalde sectoren wel willen maar dat VROM of V en W tegenwerken, dan mag u wel verwachten dat wij daar straks diepgaand op ingaan. Dat zal dus tijd kosten. Als u nog meer van dat soort voorbeelden heeft, waarschuw ik u maar vast.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik weet niet of u dat bij wijze van dreigement zegt of als een geruststellende gedachte. Ik zal straks overigens nog terugkomen op de procedurele kant. Het gaat mij erom dat veel van genoemde bedrijven uit de kleine en midden categorie die deze techniek zelf hebben ontwikkeld dan wel licenties uit het buitenland hebben gekocht, menen dat ze een en ander onvoldoende in de praktijk kunnen brengen. Dat zou jammer zijn en het zou ook volstrekt in strijd zijn met de geest van de nota Milieu en economie, die er juist naar streeft om nieuwe activiteiten te ontwikkelen die goed zijn voor het milieu en de economie. Op dat vlak zijn er vele mogelijkheden. Toch zou ik de minister van VROM bijna zeggen: wat ik in den brede signaleerde, werd niet alleen door mij onderkend, maar tijdens de hoorzitting hier ook heel duidelijk door de voorzitter van VNO-NCW, alsmede door de directeur van de stichting Natuur en milieu. Ik heb toen gezegd: gaan jullie nu ook eens om de tafel zitten om te praten over het nemen van initiatieven. Ik denk namelijk dat het goed is als hierover een veel

intensiever debat plaatsvindt en als de mogelijkheden worden benut.

Om te vermijden dat de minister bij de beantwoording in de casuïstiek moet duiken, vraag ik haar of wij binnen een halfjaar een duidelijke, door de overheid uitgevoerde inventarisatie zouden kunnen krijgen van de punten waar het bedrijfsleven in de praktijk tegen aanloopt. Is dat de ambtelijke cultuur, de regelgeving, de centjes van mevrouw Jorritsma, de attitude van het bedrijfsleven? De minister zou dan ook kunnen aangeven welke maatregelen zij denkt te nemen. Ik heb één analogie en dat is het bodembeleid. Tijdens de behandeling van de begroting van milieu heb ik voorgesteld om eens een bureau de opdracht te geven om bij het bedrijfsleven te inventariseren waar het tegen aanloopt. Daaruit kwam een groot aantal knelpunten voort waarvan de minister er veel heeft aangepakt. Het is naar mijn mening goed om op zo'n praktische manier te handelen en het gebrek aan communicatie te overbruggen waarvan sprake is tussen het ambtelijk apparaat en het bedrijfsleven.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! Denkt de heer Klein Molekamp dan ook aan bijvoorbeeld heel nieuwe technieken op het gebied van een andere minister dan de minister die hij nu steeds aankijkt? Ik denk bijvoorbeeld aan minister Jorritsma en de baggerspecie. Ik hoorde de heer Klein Molekamp namelijk alleen maar over haar centjes praten.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Bij mijn voorbeeld na het zuiveringsslib keek ik al naar de baggerspecie van mevrouw Jorritsma. Daarna keek ik naar mevrouw De Boer omdat zij mij zo indringend had toegesproken. Ik zal het voorbeeld van mevrouw Jorritsma nog wat uitdiepen. In de nota Milieu en economie wordt zeer uitdrukkelijk de overheid als voorbeeld, als "launching customer" gesteld. Toen dacht ik: wat een goede gedachte; dat zou nu net iets voor mevrouw Jorritsma zijn als het gaat om de slibverwerking. Vandaar deze invitatie aan haar adres.

De heer **Feenstra** (PvdA): Ik heb met veel belangstelling naar dit betoog geluisterd en ik hoop dat ik het overzicht van knelpunten over een

halfjaar mag zien. Stel, dat een van die knelpunten is dat het, gelet op de prioriteitenstelling, te veel geld kost. Hoe zou de heer Klein Molekamp reageren op een conclusie die zo luidt, bijvoorbeeld als het gaat om de baggerspecie?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Daarom wil ik zo graag die knelpuntenanalyse met die oplossingen. Het hangt ervan af hoeveel meer geld het kost, want in bepaalde potjes van de overheid zit wel degelijk ruimte voor vernieuwende technieken en daarmee kan zo'n knelpunt overbrugd worden. Het kan natuurlijk ook gaan om werkelijk waanzinnige verhoudingen, maar als wij bedrijven mogen geloven, zou het maar om beperkte bedragen gaan. Ik zeg hier echter bij dat de een het best eens wat mooier kan voorstellen dan de ander. Daarom wil ik dit per punt analyseren. Dan komen wij vermoedelijk op 30 of 40 van dit soort voorbeelden. Laten wij die nu eens aanpakken en nagaan waar het probleem ligt, bijvoorbeeld bij de normering of bij de financiën. Daarna zullen wij moeten bezien of wij bereid zijn om daarin tegemoet te komen en of het gaat om overzienbare of onoverzienbare bedragen. Onderwerp voor onderwerp kunnen deze punten op deze wijze afgevinkt worden. De vraag hoeveel ik er bij voorbaat voor nodig zou hebben, bekijk ik pas als wij over de concrete voorbeelden spreken.

De heer **Feenstra** (PvdA): Als de intentie van een dergelijke inventarisatie is dat wij daadwerkelijk willen proberen om oplosbare problemen op te lossen, dan vind ik het een serieuze poging waard. Is dat ook de bedoeling van de heer Klein Molekamp?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ja, natuurlijk. Ik deponeer hier geen problemen met de bedoeling dat zij niet worden opgelost.

Voorzitter! Ik zou nog dat ene voorbeeld willen noemen naar aanleiding van de vraag: wat kun je nu wel of niet gebruiken, ook op grond van de evaluatie van het BOOM? Naar aanleiding van een vraag over zuiveringsslib – maar het zou ook om tarragrond kunnen gaan – heeft de minister van VROM toegezegd dat zij daar in het najaar op terug zou komen. Daardoor moet immers een aantal stoffen worden

verbrand, wat weer extra CO₂ betekent, dan wel moet er gestort worden, wat weer extra ruimte betekent, terwijl er misschien toch een andere oplossing mogelijk is. Wanneer kunnen wij wat dat betreft voorstellen van de minister tegemoet zien? Wat verstaat de minister onder "najaar"?

Ik heb zojuist gesproken over het mislukken van de vele initiatieven. Daarbij gaat het mij niet om het toespelen van de zwartepiet, want ik denk dat dat volstrekt zinloos is. Het mislukken van de vele initiatieven om tot hergebruik te komen en zo enerzijds de afvalstroom te verminderen en anderzijds grote hoeveelheden grondstoffen te besparen, vindt mijn fractie een van de grootste tekortkomingen in het kader van het beleid tussen milieu en economie.

De heer **Poppe** (SP): Voorzitter! Ik wil de heer Klein Molekamp een vraag stellen. Er moet met betrekking tot het verbranden en het storten Europees beleid worden ontwikkeld. De grenzen moeten dus worden opengesteld. Op die manier brengen wij via grote transporten en met een heleboel energieverbruik spullen naar het buitenland. Ik geef een praktisch voorbeeld. Op dit moment rijdt er een trein met 50.000 ton bouw- en sloopafval, zoals spaanplaat- en vezelplaatrestanten met formaldehydelijm, naar Noord-Italië. Dat kan in Nederland niet gebruikt worden vanwege de milieunormen, het wordt nu met toestemming van VROM naar Noord-Italië gereden en het komt vervolgens waarschijnlijk als schoon spaanplaat weer terug naar Nederland. Ik wil een vraag stellen over de behandeling van het afval. Het is keurig dat bedrijven een heleboel technische zuiveringsmaatregelen nemen zodat het niet meer in het water en de lucht terecht komt, maar het komt nu wel in het slib en in het spoelwater terecht. Het gaat mij om de behandeling daarvan. Is de VVD er een voorstander van dat wij dat zoveel mogelijk op een slimme wijze wegwerken, bijvoorbeeld naar het buitenland? Dat gebeurt nu.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Ik heb moeite met de tendentieuze wijze waarop de heer Poppe mijn woorden steeds interpreteert. Als hij die vragen niet

op een normale wijze stelt, beschouw ik ze als niet gesteld.

De heer **Poppe** (SP): Ik heb een concreet voorbeeld gegeven.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Ik heb een heel serieuze discussie over hergebruik aan de orde gesteld en de heer Poppe geeft daar een buitengewoon tendentieuze draai aan. Daar heb ik bezwaar tegen.

De heer **Poppe** (SP): Voorzitter! Ik protesteer hiertegen. Ik heb een praktisch voorbeeld gegeven.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Hij moet óf de vragen netjes formuleren óf ze worden niet beantwoord.

De heer **Poppe** (SP): Ik heb gewoon een concreet voorbeeld gegeven. Mijn vraag is: als het voor de economie, ook voor de inzamelings-bedrijven zelf, het meest rendabel is om de afvalstoffen op die manier te behandelen, is de VVD er dan een voorstander van, vanwege het economisch belang, om het afval zoveel mogelijk te verplaatsen naar die plek waar de minste milieueisen worden gesteld?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Zoals de heer Poppe het formuleert, is het een eigenstandige vraag die geen relatie tot mijn verhaal heeft. In die context zou ik het antwoord ook willen geven. Het was niet bij mij opgekomen om die interpretatie eraan te geven.

Voorzitter! De ontwikkeling van de vervoersinfrastructuur is een groot probleem. Het onvoldoende ontwikkelen van infrastructuur zal ertoe leiden dat de economische groei na verloop van tijd tot stilstand komt en zelfs kan afnemen. Anderzijds betekent een ongebreidelde groei van de infrastructuur een aantasting van het milieu en/of de natuur. Een verschuiving in de modal split zal daarom absoluut noodzakelijk zijn. Daarom heeft mijn fractie ook gestemd voor de aanleg van de Betuwelijn en voor de aanleg van de hogesnelheidslijn. Beide investeringen hebben immers tot doel om de groei van het wegverkeer respectievelijk het luchtverkeer af te remmen. In de praktijk zien wij echter dat deze investeringen steeds meer onder druk komen te staan door de ongebreidelde groei van de

bijkomende kosten, teneinde de aanleg voor de verschillende gemeenten en provincies aanvaardbaar te maken. Hierdoor dreigen de totale investeringsbedragen zodanig op te lopen dat aanleg vrijwel niet meer verantwoord is. Waar ligt de grens en hoe doorbreken wij de spiraal, waardoor de op nationaal niveau gewenste infrastructuur onbetaalbaar dreigt te worden? Wanneer het parlement uiteindelijk de knoop heeft doorgehakt, kunnen alle betrokkenen, die in het voortraject reeds uitvoerig hun bezwaren hebben kunnen toelichten, hun deelbelang via juridische procedures blijven behartigen. Hierdoor lopen investeringen die mede vanuit milieuoogpunt wenselijk zijn, jaren vertraging op. Hoe ziet het kabinet dit dilemma en wat denkt het daaraan te doen?

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Het is goed als in de discussie over de inkorting van procedures de feiten op tafel komen. Bij projecten als de Betuwelijn en de HSL zijn de grootste tijdverliezen veroorzaakt doordat wij het hier politiek niet met elkaar eens waren en doordat het bestuurlijk heel lang heeft geduurd voordat er voorstellen op tafel kwamen; in die periode is verschrikkelijk veel tijd verloren gegaan. Het is absoluut niet zo dat het grootste deel van de tijd opgaat aan de inspraak van mensen.

De **voorzitter**: Voordat deze discussie vreselijk diepgravend wordt, merk ik op dat wij binnenkort in dit theater specifiek hierover zullen spreken. Dat kunnen de commissieleden meenemen bij de gedachtegang over vraag en antwoord.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Deze investeringen vergen jaren en jaren. Gedeeltelijk heeft dat te maken met het voortraject, waarin wij zeer duidelijk bezig zijn met het creëren van een zo groot mogelijk draagvlak. Aan dat voortraject kleeft overigens telkens een steeds forsere rekening. Daarbij zijn bijna alle betrokkenen betrokken. Daarna kom je tot besluitvorming en vervolgens zijn er voor dezelfde mensen die in het voortraject al aan het woord zijn geweest, ook in het natraject alle mogelijkheden om juridische bezwaren te maken. Het zou logisch zijn om het voortraject drastisch te bekorten en daarna meteen heel

uitvoerig naar de juridische bezwaren te kijken. Een andere logische mogelijkheid is om het voortraject ongemoeid te laten omdat je dat heel erg belangrijk vindt voor het draagvlak, waarna het parlement op een gegeven moment een "overall" afweging tussen de individuele belangen en de groepsbelangen maakt, zodat de "naprocedure" aanzienlijk bekort kan worden. Ik heb op beide componenten gewezen en ik heb geen keuze tussen die twee componenten gemaakt.

De **voorzitter**: De standpunten liggen ter tafel en wij spreken daar nader over.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Een tweede punt met betrekking tot de modal split en – vooral in dit geval – de ontwikkeling van het spoorvervoer betreft de kosten die de NS moeten maken om aan de huidige milieueisen te voldoen. Is het waar dat uit de eerste rapportage van het project industriellawaai emplacements blijkt dat circa 3 mld. nodig is om te voldoen aan de eisen van de circulaire industriellawaai? Als dat zo is, deelt het kabinet dan de conclusie dat dit het huidige functioneren van het railvervoer en daarmee het vervoersbeleid van de overheid bedreigt? Hoe moeten de NS dit financieren en ten koste van welke prestaties gaat dit? Of wil het kabinet de milieuregels in dezen versoepelen?

Naar de mening van mijn fractie gaat ook de overheid als opdrachtgever niet geheel vrijuit. Zou het niet beter zijn als de financiële randvoorwaarden en de milieu-randvoorwaarden in een veel eerder stadium worden geformuleerd? De heren Feenstra en Crone hebben daarover gesproken. Nu geeft het ministerie van Verkeer en Waterstaat vaak de opdracht om een weg van A naar B aan te leggen, bijvoorbeeld van Schiedam naar Delft. In dat voorbeeld bedragen de aanlegkosten circa 150 mln. tot 200 mln.; als alle wensen van sommige politieke partijen zouden worden vervuld, kom je boven 1 mld. uit. Zou je niet in een veel eerder stadium kunnen nagaan of het mogelijk is om binnen een aantal milieueisen en binnen een financieel kader van A naar B te gaan, zodat niet alleen ambtenaren, maar ook het bedrijfsleven zeer duidelijk kunnen meedenken en

zodat ook de creativiteit van het bedrijfsleven kan worden benut? De heer Brinkman heeft dat duidelijk naar voren gebracht. Hij sprak daarmee zowel mijn collega's van de PvdA-fractie als mij zeer aan.

Een ander voorbeeld is de HSL. Om die aanvaardbaar te maken, is besloten tot een investering van 700 mln. tot 900 mln. voor een tunnel onder het Groene Hart. Is daarbij echter wel gekeken of deze investering echt het hoogste milieurendement heeft? Had de aanleg van een plasseengebied rond een bovengrondse spoorlijn niet een veel beter milieuresultaat gehad tegen lagere investeringskosten? Het is niet mijn bedoeling om deze discussie naar voren te halen. Ik gebruik het wel als voorbeeld en opstapje naar de volgende gedachte. Over de HSL heeft de besluitvorming al plaatsgevonden. Die is ook door mijn fractie geaccordeerd.

De voorzitter: De heer Ten Hoopen heeft voor uw opstapje al een vraag willen stellen.

De heer Klein Molekamp (VVD): Ik wil mijn stukje eerst even afmaken. Mijn fractie onderschrijft de gedachte van de milieuoorganisaties om de natuurinvesteringen in een veel breder verband te bekijken. Dat doen zij in het rapport "Veter's los". Dit spreekt mijn fractie duidelijk aan. Als men dit zou doen, zo vraag ik het kabinet, hoe voorkomt men dan dat burgers, gemeenten of provincies alsnog aanvullende eisen stellen, waardoor er sprake is van een doublure?

Bij de HSL heeft mijn collega, mevrouw Verbugt, gesproken over het ondergronds bouwen. De heer Feenstra heeft er nu over gesproken. Mijn collega wilde graag wat meer inzicht hebben in hoe de schade hierbij geregeld is en wat het verticaal eigendomsrecht is. Ik heb begrepen dat de minister de toezegging heeft gedaan om hiermee heel binnenkort naar de Kamer te komen. Wanneer kunnen wij dit verwachten?

De heer Ten Hoopen (CDA): In het kader van de HSL komt berouwlijkbaar altijd na de zonde! Als nu een project in de markt wordt gebracht met de randvoorwaarden van de heer Klein Molekamp, zal het bedrijfsleven natuurlijk kijken naar het rendement. Mag in de visie van

de heer Klein Molekamp de overheid voor de kosten opdraaien als er geen rendement wordt gemaakt? Of is er nog iets anders?

De heer Klein Molekamp (VVD): Het betreft hier overheidsinvesteringen. Ik begrijp de vraag van de heer Ten Hoopen dus niet helemaal. Ik sluit aan bij de fractie van de Partij van de Arbeid en ik stel dus dat in een voorfase heel duidelijk zowel de financiële als milieuranvoorwaarden geformuleerd moeten worden. Degenen die het eventueel gaan uitvoeren, de verschillende particuliere partijen, moet men laten meedenken bij de oplossingen. Vervolgens moet gekeken worden of tot een oplossing gekomen kan worden die wat onconventioneler is dan waar wij hier met z'n allen aan denken. Deze andere manier van aanbesteding heeft niets te maken met een veranderde rendementspositie. Het kan ook zijn dat de bedrijven zeggen dat de overheid een zodanig aantal randvoorwaarden heeft gesteld dat men er niet aan kan voldoen. Er zal dan iets aan de ene of de andere randvoorwaarde moeten gebeuren, wil men het kunnen uitvoeren.

Voorzitter! Ondanks de noodzakelijke verschuivingen die mijn fractie ziet in de modal split zullen ook investeringen in de weginfrastructuur noodzakelijk blijven. Ik zeg dit ten overvloede. Het aantal woningen en het aantal banen zullen voorlopig blijven stijgen, zeker zolang het aantal inwoners en vooral het aantal huishoudens blijft stijgen. Zij die in dezen de nulgroei nastreven, bedrijven naar de mening van de VVD illusiepolitiek. Wel vindt mijn fractie dat over een creatievere wijze van aanbesteding gesproken kan worden.

Voorzitter! De exporthulp aan Oost-Europa kan winst voor milieu en economie opleveren. De hulp die van Nederlandse zijde is gegeven om de Belgatov kolencentrale met minder vervuiling te laten produceren, is de luchtkwaliteit in Polen en Tsjechië ten goede gekomen. Het heeft de CO₂-uitstoot in de wereld teruggebracht. Tegelijkertijd heeft deze centrale een voorbeeldfunctie vervuld voor andere Oost-Europese centrales. De Nederlandse bedrijven die als toeleverancier konden optreden, hebben zodoende ook van vervolgoorders kunnen profiteren. Milieuverbeteringen in het buiten-

land, gecombineerd met exportverbeteringen en Nederlandse hulp lijken een goede drie-eenheid. De Nederlandse koopman en de Nederlandse dominee zouden hierbij kunnen worden gecombineerd. De vraag is waarom dit voorbeeld zo betrekkelijk weinig navolging heeft gehad. Welke initiatieven zijn van de Nederlandse regering te verwachten? Als wij niet alleen naar Oost-Europa kijken, maar ook naar de G77-landen, moet ook daar een gecombineerde winst zijn te behalen, zeker op het gebied van de CO₂. Ik heb nog één zin, mevrouw de voorzitter, daarna kan de vraagstelling beginnen. Enkele honderden miljoenen guldens zijn hiervoor beschikbaar op de begroting van minister Pronk: 0,1% milieugelden. Waar blijven deze internationale milieugelden en hoe zijn ze te gebruiken om bijvoorbeeld zonne-energie in de ontwikkelingslanden te bevorderen, zodat de CO₂-uitstoot daar kan worden teruggedrongen?

De heer Stellingwerf (RPF): De heer Klein Molekamp prijst het Nederlandse bedrijfsleven voor hetgeen het in het buitenland presteert. Er kan in het buitenland milieuwinst worden geboekt. Gaat het voor die Oost-Europese landen niet ten koste van de mogelijkheden op termijn van die landen zelf? Wij halen daar de milieuwinst. Die landen kunnen daar nu eventjes gebruik van maken. Straks kunnen zij niet meer de milieuwinst boeken dat zijzelf willen boeken.

De heer Klein Molekamp (VVD): Mijn fractie is buitengewoon blij dat wij in die Belgatov centrale hebben geïnvesteerd. Daardoor kan de problematiek van de zure regen in Tsjechië en Polen worden teruggedrongen. Ik heb dat liever vandaag dan morgen. Daar zit een verschil tussen de heer Stellingwerf en mij.

De heer Stellingwerf (RPF): Daar zijn wij beiden zeer blij mee. Wij mogen het op de Nederlandse milieurekening als winst bijboeken. Het land dat straks ook milieudoelstellingen moet halen en percentages winst moet boeken, kan die gemakkelijke winst niet meer boeken omdat wij dat al gedaan hebben.

De heer Klein Molekamp (VVD): De fractie van de VVD weigert in die

boekhoudkundige discussie te geraken als het over milieu-problemen gaat. Het gaat erom dat de uitstoot van CO₂ in de wereld wordt teruggedrongen. Het is een wereldprobleem. Doordat wij met die rare discussie zitten rond die verplichtingen, komen goede projecten te vervallen. Wij dreigen in boekhoudkundige discussies verzeild te raken. Dat is onze lijn niet. Daar waar goede milieuwinst kan worden geboekt, moet ze ook worden geboekt. Dat is in het voordeel van de landen in Oost-Europa en van de werelduitstoot van CO₂. Het Nederlandse bedrijfsleven schijnt er ook nog een voordeel van te hebben.

Voorzitter! De VVD is van mening dat economische groei leidt tot vernieuwing van productieprocessen. Nieuwere productieprocessen zijn aanzienlijk schoner dan de bestaande. Het Per-Plus-project van Shell heeft laten zien dat een economische vernieuwing van ruim 3 mld. gelijktijdig kan leiden tot een halvering van de uitstoot van een groot aantal vervuilende stoffen. Bij een groei-economie wordt de maatschappelijke creativiteit gestimuleerd. Kies je als politiek echter voor een krimpeconomie, dan blijf je in Nederland met verouderde bedrijfsprocessen zitten. De vernieuwing zal in het buitenland plaatsvinden en de verouderde economie zal leiden tot meer vuiluitstoot. Milieu en economie zijn beide verliezers. Het zal duidelijk zijn dat de VVD kiest voor economische groei, met verbetering van productieprocessen die leiden tot een schoner milieu. Convenanten, verhandelbare emissierechten en benchmarking zijn daarbij goede instrumenten.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks):
Voorzitter!...

De **voorzitter**: Nee, u meint het niet.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Ik ben zeer terughoudend in mijn interrupties geweest.

De **voorzitter**: Dat denk ik niet. U krijgt het woord niet.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! Op 14 juni 1992 eindigde de conferentie in Rio de Janeiro, beter bekend als Agenda 21, met een verklaring die 27 beginselen bevatte. De vierde luidde: "Teneinde

duurzame ontwikkeling te bereiken, dient milieubescherming een integrerend bestanddeel van het ontwikkelingsproces te vormen en niet afzonderlijk te worden beschouwd." De fractie van D66 is verheugd dat de ministers van VROM, Economische Zaken, LNV, Verkeer en Waterstaat en de staatssecretaris van Financiën, die allen aan de basis van de nota Milieu en economie hebben gestaan, hier aanwezig zijn. Voor het eerst is na Rio een integrale visie gepresenteerd op de verhouding tussen milieu en economie en is een perspectief geschetst van een duurzame economische ontwikkeling. Dit betekent dat het kabinet heeft geprobeerd schijnbaar tegenstrijdige doelstellingen met elkaar te verzoenen: economische groei onder gelijktijdige vermindering van de milieudruk. Mijn fractie waardeert de positieve manier waarop in de nota de problemen en mogelijkheden voor de sectoren industrie en diensten, landbouw en landelijk gebied, alsmede verkeer, vervoer en infrastructuur zijn verkend. Daarbij heeft de overheid niet vergeten zichzelf ook aan een analyse te onderwerpen. Zij heeft daarbij een aantal eigen inspanningen uitgewerkt.

Wij zijn er echter nog lang niet. Laat ik zelf eerst eens een analyse maken. Wat is de stand van zaken ten aanzien van duurzaamheid thans? D66 constateert, mede op basis van de rapportage van het RIVM, dat de laatste jaren een ontkoppeling heeft plaatsgevonden van economische groei en daarmee gepaard gaand milieuverlies. Tegelijkertijd blijkt uit de Milieu-verkenning van hetzelfde RIVM, die daar overigens aan vooraf werden gepresenteerd, dat herkoppeling op de loer ligt. Zelfs al wordt er steeds schoner geproduceerd door grote technologische vooruitgang, de volumegroei leidt tot meer milieudruk. En dat zal in de komende tijd extra inspanningen vragen, ook op het gebied van de technologie.

Erkend moet verder worden dat eerdergenoemde ontkoppeling niet lukt voor wat betreft de uitstoot van CO₂, de mobiliteit (en dus de NO_x) en zaken als verdroging en verzuring. Bovendien blijkt uit de cijfers van het RIVM dat het milieubewuste gedrag van de consument op dit moment ernstig achterblijft. Ik kom daar straks uitgebreid op terug.

Voorzitter! Groei is voor D66 geen vies woord. Groei heeft in het verleden de kwaliteit van ons leven en onze leefomgeving verbeterd en zal dat in de toekomst verder doen. Maar de aard van de groei zal zeer scherp in de gaten moeten worden gehouden. De revenuen van de groei zullen ook ingezet moeten worden voor het milieubeleid. Het kan beter en het moet beter. Bij de algemene beschouwingen is dat thema door mijn fractie aan de orde gesteld. Prof. Van Heel verwoordde het zo mooi tijdens de hoorzitting. Hij zei: "voor een wezenlijke gedragsverandering is tien jaar eigenlijk nog niets". Niettemin ligt er mijns inziens een uitdagende kans voor de invulling van de nota Milieu en economie. Die invulling betekent naar de mening van D66 niet: meer van hetzelfde. Dus niet alleen maar inzetten op sectorstructuur, zoals nu gebeurt, maar komen tot een werkelijke vernieuwing. Invulling daarvan verwachten wij in de komende nota's. Dat zullen er lang geen 16 zijn. Het NMP 3 is er een van.

De eerste kans doet zich mijns inziens voor bij een kritische beschouwing voor de investeringen in de komende tien tot twintig jaar, zoals neergelegd in de missiebrief, bekend als ICES-brief, handelend over grote investeringen in de komende jaren. Ik denk dat het van belang is om bij de bespreking van die ICES-brief en die investeringen de duurzaamheidstoets te hanteren.

De heer **Crone** (PvdA): Kunt u aangeven hoe D66 aankijkt tegen die ICES-brief? Het gaat daarin om een pakket van maatregelen en niet om een politieke keuze van het kabinet.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Wij hebben al een korte reactie gegeven op die ICES-brief. Ik heb met tamelijk veel genoegen geconstateerd dat van het bedrag van ongeveer 11 mld. dat in de begroting is opgenomen voor ICES, 5,4 mld. voor wat ik noem duurzame investeringen beschikbaar is in 1998. Dat weten we niet geheel voor de jaren erna. Het gaat om een inventarisatie van projecten waaraan nog geen invulling is gegeven. Mijn fractie zal in elk geval aandringen op investeringen in de duurzaamheidssector. In dit verband wil ik graag zeggen dat de reacties op de eerste uitgelekte ICES-brief mij hooglijk

hebben verbaasd. Met name van de kant van de natuur- en milieu-beweging is gesteld dat er zo weinig voor milieu in zat. Ik constateer op basis van de twee brieven dat dit niet het geval is en dat men verzuimd heeft om een aantal zaken, zoals lightrail, andere rail-verbindingen en bodemsanering, mee te nemen. Leg je daar de maatlat langs, dan kom je een eind.

De heer **Feenstra** (PvdA): Het bezwaar van de natuur- en milieu-organisaties was niet zozeer dat er te weinig voor milieu was uitgetrokken, als wel dat er zoveel voor wegen was uitgetrokken. Neemt u die conclusie over?

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Zeker niet. Volgens mij is er sprake van het een noch het ander. "Weinig voor milieu" klopte niet en evenmin "alleen maar voor wegen". Ik verwijs dan ook naar bladzijde 47 van de missiebrief. Daaruit blijkt dat er een heel groot deel duurzame infrastructuur is.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Volgens mij hebben zowel D66 als de PvdA SWAB ondersteund en dat betreft niet alleen spoorwegen, maar ook duurzame weginfrastructuur.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Wij proberen te komen tot een evenwicht tussen milieu en economie, dus echt een evenwicht en geen eenzijdige benadering. Als mevrouw Jorritsma nu net even geluisterd had, had zij dit gehoord en zou dat haar erg veel plezier hebben gedaan.

De heer **Crone** (PvdA): De PvdA werd erbij betrokken. Het debat zou voor een deel over de investeringen gaan. Natuurlijk zal iedereen zeggen dat er nog wel knelpunten in wegen zijn die opgelost moeten worden, maar het debat zal meer gaan om de vraag welk flankerend pakket daarnaast wordt gelegd om ervoor te zorgen dat "meer wegen" niet leidt tot "meer mobiliteit". Een belangrijke kanttekening is dat mevrouw Jorritsma gelijk heeft, als zij bedoelde dat wegen duurzaam zijn, wanneer dat op zich niet leidt tot onder andere automobilititeit.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Ik had het ook over SWAB, dat een samenhangend pakket is dat de

modal shift bevordert. Bij bepaalde soorten verkeer dient dan ook geaccepteerd te worden dat je bijvoorbeeld met de trein niet tot in de winkel kunt komen.

De heer **Crone** (PvdA): Ja, maar in SWAB zit ook...

De **voorzitter**: Wij weten allemaal wat er wel en niet in zit. Mevrouw Augusteijn vervolgt nu haar betoog.

Minister **De Boer**: Ter aanvulling merk ik op dat goed is als iedereen zich realiseert dat er nog geen besluit is genomen over ICES 2.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Ik wilde zeggen: de eerste kans doet zich voor bij een kritische beschouwing van de investeringen gedurende de komende jaren in de ICES-brief. Ik kan het wat dat betreft dus helemaal eens zijn met de ministers.

Voorzitter! Wat ons aanspreekt, is de wijze waarop in de nota het begrip "duurzaamheid" wordt benaderd. De realisering ervan zal niet alleen een omslag in denken, maar ook een omslag in werken betekenen. En daarvoor zijn partners nodig die bereid zijn in het grote, nieuwe maatschappelijke project te stappen, zoals ik het wil omschrijven. Dat kunnen mijns inziens ministeries absoluut niet los van elkaar en evenmin los van andere partners. Ik noem het bedrijfsleven, de consumenten en maatschappelijke organisaties, dus werkgevers en werknemers, milieu- en consumentenorganisaties moeten betrokken zijn. D66 vraagt dan ook om een coördinatie- en een uitvoeringsorganisatie waarvan genoemde groepen deel uitmaken. Wij willen die organisatie snel instellen. Wij willen ook afspraken maken over periodieke evaluaties, zodat ook de Kamer maximaal betrokken blijft bij de voortgang en de gelegenheid heeft om in de loop van de tijd bij te sturen. Kortom, wij vragen regie.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): U wilt dus een coördinatieorgaan voor grote investeringen in de infrastructuur.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Nee, bij de uitvoering van de nota Milieu en economie. Ik sprak nu over de uitvoering van de nota.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Dus u stelt voor dat maatschappelijke organisaties de uitvoering van de nota gaan coördineren?

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Ik zou het plezierig vinden als er een soort coördinatie- dan wel uitvoeringsorgaan kwam voor de begeleiding van de gedachte van de nota Milieu en economie, die werkelijk een andere vorm van denken en werken met zich brengt. Het gaat erom dat die coördinatie wordt opgedragen aan een soort begeleidend orgaan. Ik heb het idee dat als het apart bij alle ministeries blijft, dit tot een soort verkokering leidt. En dat zou ik jammer vinden. Het lijkt mij goed als er op dat punt gecoördineerd kan worden.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Welke taken en bevoegdheden heeft zo'n adviesorgaan? Is dat adviseren of sturen? Welke rol heeft het parlement daar nog in en welke het kabinet?

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Dat is een terechte vraag. Omdat dit orgaan zou moeten bestaan uit mensen van de ministeries maar ook uit maatschappelijke organisaties, zullen de bevoegdheden vooral adviserend moeten zijn in de richting van zowel het kabinet als van de Kamer. Uiteindelijk zal de Kamer aangeven op welke punten de investeringen gedaan moeten worden. Dit orgaan moet in ieder geval de afstemming in de gaten houden tussen de diverse ministeries, omdat de afstemming tussen milieu en economie lang niet makkelijk zal zijn en ik denk niet dat elke ministerie dit zonder afstemming met andere ministeries zal kunnen maken.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Misschien versta ik het verkeerd, maar ik proef uit uw woorden dat er behoefte is aan een coördinatieorgaan, omdat de coördinatie nu niet naar behoren verloopt.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Ik heb het gevoel dat wij het hier hebben over een heel nieuw maatschappelijk proces. Als wij dat met elkaar eens zijn, zullen wij nieuwe wegen moeten bewandelen, willen wij dat proces begeleiden. Maar misschien ziet u dat anders?

De heer **Crone** (PvdA): Ik ben ietwat verbaasd. Bij een concreet project, bijvoorbeeld het instellen van een bureau warmtekrachtkoppeling kan ik mij voorstellen dat je zegt: dat is de taak en nu aan de gang. Hier zegt u dat de afweging tussen milieu en economie zo ingewikkeld is, dat zo'n uitvoeringsorgaan dat moet doen. Dit zijn toch bij uitstek politieke afwegingen, waarvan ik heb gezegd dat de regie bij het kabinet ligt maar dat de uitvoering in een vroeger stadium komt dan nu? Waar ligt dan de democratische controle op die spanningsvelden en waar ligt de keuze voor die spanningsvelden?

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Ik wilde dezelfde vraag stellen als de heer Ten Hoopen en ik zal die dus niet herhalen. Maar zou een alternatief van dit voorstel niet kunnen zijn om de coördinatie te leggen bij een van de ministers? Wellicht is dit een verzwegen bedoeling van mevrouw Augusteijn om, als dit niet lukt, de minister van EZ een zekere coördinatie-bevoegdheid te geven?

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Sommige mensen veronderstellen een-tweetjes waar ze niet zijn! Dat was eerlijk gezegd helemaal niet mijn bedoeling, met alle respect voor minister Wijers. Ik heb ook niet de indruk dat dit per se bij een ministerie zou moeten liggen. Ik heb het gevoel dat dit een ministerie-overschrijdend orgaan zou moeten zijn. Bovendien heb ik aangegeven dat de maatschappij als zodanig erbij betrokken moet worden. Ik sprak over milieuorganisaties, consumentenorganisaties, werkgevers en werknemers. Zij zullen bij het in de gaten houden en het invullen van dit proces zeer nauw betrokken moeten zijn, anders zal het gewoon niet lukken. Ik hoop hiermee iedereen voldoende te hebben beantwoord.

De heer **Crone** (PvdA): Mijn vraag is niet beantwoord. Ik vroeg hoe je de politieke afweging tussen milieu en economie bij een particulier orgaan moet leggen die de ministeries overstijgt. De ministeries komen er kennelijk niet uit en een politiek orgaan moet dan wel de knopen doorhakken. Aan wie zijn zij verantwoording schuldig?

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66):

Dat is niet het geval. Ik ben er absoluut van overtuigd dat ministeries daarin betrokken moeten zijn. Ik kan het nu niet precies invullen, maar mensen uit de ministeries en mensen uit de maatschappelijke organisaties, werkgevers en werknemers, zullen samen een adviescollege vormen dat de uitwerking van de nota Milieu en economie nader zal bekijken. Ik heb namelijk geconstateerd dat in het voortraject – u bent daar ook van op de hoogte want vorig jaar mei zaten wij met elkaar in Rotterdam – de maatschappelijke organisaties pas op een vrij laat tijdstip zijn ingeschakeld. Dat kun je hier en daar zelfs in de nota Milieu en economie merken.

De heer **Feenstra** (PvdA): Voorzitter! Ik vind dit een heel goede suggestie van mevrouw Augusteijn die ik eigenlijk wil verbreden. Wanneer iedereen in Nederland, alle 15 miljoen, te maken heeft met de afweging tussen milieu en economie, dan stel ik voor dat wij met al die mensen om de vier jaar verkiezingen houden, dat wij een parlement instellen en departementen; dat het departement en de Kamer openstaan voor suggesties die gedaan worden door de natuur- en milieu-organisaties en door het bedrijfsleven. Als ik het voorstel zo mag amenderen, ben ik er zeer voor.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Onze parlementaire democratie voorziet in ieder geval in verkiezingen om de vier jaar en de keuze van de partijen is heel duidelijk.

Voorzitter! Ik zou nu graag mijn betoog vervolgen.

In de nota is gekozen voor de termen "boegbeelden" en "perspectieven", die een sterke mate van vrijblijvendheid zouden kunnen oproepen. Voor de uitvoering stelt het kabinet in eerste instantie 250 mln. voor. Het meeste gaat naar Economische Zaken, namelijk 100 mln. voor technologiebeleid en schonere productieprocessen. V en W krijgt 60 mln., LNV 45 mln. en VROM 45 mln. Mijn fractie wil die 250 mln. niet op zichzelf bekijken, maar plaatsen in het kader van een bredere investeringsgolf, die zowel in de eerste als de tweede tranche 750 mln. voor CO₂-beleid heeft opgeleverd.

De heer **Poppe** (SP): Er wordt voor milieu en economie 42 mln. per jaar

geïnvesteerd. Dat is evenveel als de Nederlandse Staat moet bijdragen aan de regionale luchthavens. Wat vindt D66 van deze enorme bijdrage voor milieu en economie?

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Zoals ik reeds zei, wil ik deze bijdrage plaatsen in het perspectief van andere milieu-investeringen. Als ik dan een doorkijkje maak naar de ICES-brief, kom ik veel grotere bedragen tegen. Ik noemde reeds de investering van 750 mln. voor nieuw beleid ten aanzien van CO₂ en nog eens 750 mln. voor 1998. Ik wil dus niet dat deze investering van 250 mln. los van alle andere investeringen in milieubeleid wordt gezien. Er zijn namelijk mensen die vragen wat 250 mln. voor milieu en economie nu helemaal voorstelt. Als wij dat bedrag echter in perspectief plaatsen, zien wij dat het hier gaat om een extra bijdrage die lang niet het leeuwendeel vormt van de bedragen die het kabinet voor het milieu beschikbaar stelt.

De heer **Poppe** (SP): U zou het ook kunnen vergelijken met de bijdrage die het kabinet uittrekt voor de regionale luchthavens.

De **voorzitter**: Nee, mijnheer Poppe, u blijft maar doorgaan met hetzelfde punt. U heeft het al drie keer gevraagd en iedere keer hetzelfde antwoord gekregen.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Het prettige is dat politieke partijen zelf kunnen kiezen in welk perspectief zij een bepaalde uitgave plaatsen. Daarmee kunnen andere partijen het niet eens zijn, maar dat is niet zo erg.

Voorzitter! In de industrie zijn milieumaatregelen op het gebied van energie-efficiency en uitstoot van schadelijke stoffen succesvol geweest. Maar met de CO₂-uitstoot zitten we nog wel heel ver af van de doelstellingen. Voor dit deel is nu het systeem van benchmarking geïntroduceerd, terwijl het ook de bedoeling is benchmarking bij andere beleidsvelden toe te passen. D66 heeft daarbij een groot aantal vragen. Welke afspraken zijn er op dit moment gemaakt met het bedrijfsleven? Met wie meten de bedrijven zich? Hoe hoog ligt de lat en wie bepaalt dat? Binnen welke overheidsvoorwaarden speelt zich dit af? Betekent dit geen bijdrage voor

joint implementation, geen ecotaks, geen heffingen, geen nieuwe meerjarenafspraken met betrekking tot energiebesparing en geen nieuwe convenanten?

Mevrouw de voorzitter! Ik weet de antwoorden op dit moment niet. D66 vraagt de minister een aparte notitie hierover, waarbij ook een voorstel voor rapportage over de voortgang aan de orde moet komen. Mijn fractie is van mening dat de overheid niet aan de kant kan gaan staan.

Per 1 maart zal een aantal protocollen en convenanten voor benchmarking van met name productieprocessen zijn opgesteld. De Kamer moet betrokken zijn bij de voortgang en de gevolgen en moet de voorwaarden waaronder een en ander wordt gerealiseerd mede inhoud geven.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Mevrouw de voorzitter! Volgens mij is de nota daarover vrij helder. Daarin staat dat als het bedrijfsleven zodanig presteert dat het tot het beste van de wereld behoort, de overheid dan geen aanvullende nationale maatregelen zal voorleggen. Het lijkt mij dat de antwoorden op de vragen van mevrouw Augusteijn vrij helder in de nota besloten liggen, namelijk geen ecotaks en dergelijke. Mijn vraag is dan, hoe D66 dat voorstel uit de nota beoordeelt.

De heer **Feenstra** (PvdA): Er wordt verkeerd geciteerd. Er staat in de nota: "geen additionele specifieke nationale maatregelen". Als ecotaks geen specifieke maar een algemene nationale maatregel is, zie ik geen probleem.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Laat de minister dat dan maar eens toelichten. Mijnheer Blankert heeft het in ieder geval anders begrepen, zo heb ik laatst van hem gehoord.

De heer **Feenstra** (PvdA): Ik vraag u alleen de nota wat zorgvuldiger te citeren.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! Deze twee interruptanten geven eigenlijk duidelijk aan dat er nog veel vragen zijn. Die vragen heb ik zo-even geformuleerd, want ik heb het gestelde ook niet helemaal begrepen. Ik kom er niet uit. Dat heb ik in het korte debat met de heer Klein Molekamp aangegeven.

Gehoord de regering en het bedrijfsleven, zijn er voor mij dus nog heel veel vragen. Ik heb het gevoel dat aan beide kanten aan het gestelde op een verschillende manier invulling wordt gegeven. Wat de D66-visie is, heb ik laten weten: wij vinden dat de overheid niet aan de kant mag gaan staan. Nooit mag gedacht worden dat de regering bij de afspraken die in Kyoto worden gemaakt, de 10% reductie die in EU-verband geldt, niet zal waarmaken. De inbreng van Nederland zou dus niet mogen zijn dat de regering die reductie van 10% slechts wil nastreven. Dat getal moet absoluut gehandhaafd worden.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Voorzitter! Mevrouw Augusteijn heeft de opvatting van haar partij verwoord. Wijst zij nu het genoemde type overeenkomsten af? In het AD van vandaag staat dat er volgens D66 een radicaler milieubeleid moet komen. Mijn vraag is of de overheid daarvoor moet zorgen. Zou mevrouw Augusteijn het onacceptabel vinden als in dit verband beleidsruimte werd weggegeven?

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! Ik weet nu niet waarop de heer Ten Hoopen doelt, maar ik veronderstel op het verkiezingsprogramma van D66.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Het stuk ging over de kandidaten.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): De namen van de kandidaten zijn nog bij lange na niet vastgesteld. Die zijn pas in februari aan de orde.

Voorzitter! Ik heb gesproken over benchmarking en gezegd wat naar de mening van mijn fractie de overheid zou moeten doen, namelijk een aantal randvoorwaarden stellen en een aantal doelstellingen aangegeven. Hoe daaraan invulling gegeven moet worden, wil ik vastgesteld zien in overleg met de regering. Benchmarking vind ik een zeer waardevol instrument, maar ik moet wel weten welke voorwaarden gelden bij hantering daarvan.

De **voorzitter**: Ik wijs erop dat er al meer dan twee keer zoveel tijd is besteed aan interrupties dan er met het gehele betoog van mevrouw Augusteijn is gemoeid. Daarom wil ik voorstellen dat zij voorlopig de kans krijgt haar betoog voort te zetten.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik had nog geen interruptie geplaatst. Dit is dus een merkwaardige opmerking.

De **voorzitter**: Iedereen heeft zijn eigen gevoeligheid. Iedereen denkt ook dat hem een dergelijke opmerking van de voorzitter treft. Bij mijzelf zou zo iets zo ook overkomen. Toch blijf ik bij mijn standpunt.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): De voorzitter kan nog veel gevoeliger zijn.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! Mijn fractie wil ook meer weten over de experimenten met en de plannen voor kostenverevening, waarbij het min of meer gaat om binnenlandse verhandelbare emissierechten. Bij de behandeling van de begroting van VROM zullen wij uitgebreid terugkomen op nieuwe impulsen voor technologische innovatie, vooral op die op het gebied van duurzame energie. Op dat punt zullen wij moties indienen.

Voorzitter! Helaas lijken bij het midden- en kleinbedrijf de ontwikkelingen op milieugebied achter te blijven. Milieusubsidies blijken zeer moeilijk toegankelijk en de budgetten per regeling gering. Noodzakelijk is dan ook dat de verschillende milieuen energiesubsidies zoveel mogelijk worden geïntegreerd in één laagdrempelige milieu- en energie-subsidie voor het MKB. De toegankelijkheid van de regelingen voor het MKB moet worden verbeterd via een betere informatievoorziening. Eventueel zullen wij op dit punt een motie indienen.

Voorzitter! Ik kom vervolgens te spreken over de positie van de consument. In aansluiting op wat ik heb gezegd over het MKB – dat heeft er direct mee te maken – acht mijn fractie het van belang om op te merken dat vergeten lijkt de consument bij het beleid te betrekken. Uit het RIVM-rapport blijkt dat de consumptieve bestedingen en het energiegebruik door consumenten alleen maar zijn toegenomen. D66 is overtuigd van de bereidheid van de consument om mee te werken aan milieuvriendelijk gedrag. Wij leiden dat af uit het grote succes van het afval- en daarmee recycling- en hergebruikbeleid, waarbij die consument een grote rol speelt, ondanks een forse verhoging van de kosten. Dat komt mijns inziens

doordat de boodschap met het afvalbeleid duidelijk was. Daaraan schort het echter als het gaat over de kosten en gevolgen van bijvoorbeeld stand-by-apparatuur, elektrische apparaten en de mobiliteit. Dit zijn maar voorbeelden en ik vind niet dat hierop uitgebreid hoeft te worden ingegaan. Ter illustratie nog een klein voorbeeld: wie weet dat 20% à 30% energie kan worden bespaard bij waterzijdig inregelen van cv-installaties? Een rapportje hierover heeft D66 aan de minister gepresenteerd. Als iedereen zijn cv-installatie waterzijdig zou regelen, zou de CO₂-doelstelling al een stuk dichterbij komen.

De heer **Poppe** (SP): Is dit nou het pakkie-an van de consument of van de producent van die apparatuur? U had het over de consument.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Ik kom daar nog over te spreken.

De heer **Poppe** (SP): Je zou zeggen dat dit niet het pakkie-an is van de consument.

De **voorzitter**: Wij hebben net afgesproken dat er een tijdje niet meer geïnterrupteerd zou worden.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Ik ben best bereid om iedereen geduldig te woord te staan en het uit te leggen. Op dit punt kom ik nog in de loop van mijn betoog.

Voorzitter! De consument loopt nog steeds niet warm voor milieuvriendelijke producten en etenswaren en vindt het aanbod te mager, te duur of moeilijk te vinden. En daarin heeft de consument gelijk, want het is ook lastig. Wij missen in de nota aandacht voor consumentenbeïnvloeding. Daarbij kan de overheid onze inziens een grote rol spelen in nauwe samenwerking met maatschappelijke organisaties en consumentenorganisaties.

Ook op het gebied van de mobiliteit zijn er mogelijkheden. De ANWB wijst op de kans op vermindering van het aantal autokilometers, als de toegankelijkheid van openbaarvervoerinformatie wordt verbeterd. Proefprojecten wijzen dat uit. Als de overheid het gebruik van diverse vormen van vervoer wil bevorderen – dat wordt ketenmobiliteit genoemd – dan is reisinformatie onontbeerlijk. Een project op dit gebied is niet

geslaagd, omdat niet alle partijen wilden meewerken. Hier moet de overheid mijns inziens ingrijpen. Waarom wordt hier in de nota niet meer op ingespeeld? Dat zou in ieder geval nog bij de uitvoering kunnen gebeuren. Het gaat niet alleen om capaciteit en aanbod, maar ook om voorlichting en informatie. D66 wil dus nieuwe prikkels voor de consument, gericht op mobiliteit, energie en milieuvriendelijke producten. Natuurlijk moet het prijsbeleid een onderdeel zijn van zo'n totaalpakket. De D66-fractie denkt in eerste instantie echter vooral aan krachtige stimulansen en niet aan heffingen.

In de nota komt het onderwijs nauwelijks aan bod. Dat kan echt niet. Milieukennis moet een geïntegreerde plaats in het onderwijs hebben. Dit onderdeel verdient mijns inziens een prominenter plaats. Systematische aandacht, ook toegesneden op nieuwe communicatietechnologie, is nodig. Wij willen de hier aanwezige ministers vragen om hun collega van Onderwijs nadrukkelijk te betrekken bij dit grote maatschappelijke project en daarover een notitie aan de Kamer te doen toekomen.

Voorzitter! Op het punt van ruimtelijke kwaliteit en infrastructuur worden in de nota geen expliciete doelstellingen geformuleerd. D66 wil de ruimtelijke kwaliteit gedefinieerd zien voordat de plannen op tafel komen te liggen. Eisen van duurzaamheid en ruimtelijke kwaliteit moeten vanaf het begin van de planvorming worden gesteld en worden ingecalculeerd. Dat betekent dat in het budget voor een project alle relevante kosten moeten worden opgenomen. Alleen op deze wijze kunnen overwegingen van meer economische aard worden geplaatst in een kader van randvoorwaarden voor de omgeving, de ruimte en het behoud van de kwaliteit daarvan. Milieu- en natuurbeschermingsorganisaties hebben hierover meegedacht en hebben een zeer interessant plan opgesteld, namelijk "Veters los". Dit plan is vandaag al eerder genoemd. Wij wachten op een reactie hierop van de ministers van VROM en van Verkeer en Waterstaat.

Zonder een visie op de ruimtelijke kwaliteit en het behoud daarvan zullen investeringen in infrastructuur nauwelijks in een duurzaam perspectief geplaatst kunnen worden,

terwijl die koppeling juist op dit punt essentieel is. Het lijkt wel alsof de hele milieudiscussie zich de afgelopen jaren op het terrein van de infrastructuur heeft afgespeeld. Altijd was het een kwestie van de schade zoveel mogelijk beperken. Wij hebben gesproken over Schiphol, de HSL, de Betuwelijn, de A4, de A73 en ga zo maar door. Van belang is de verdere uitwerking en de uitvoering van nieuwe kansen in de infrastructuur. In het kader van lightrail is sprake van een elektronische snelweg en ondergrondse systemen. Dat zijn voorbeelden van die andere groeikansen. Wij zullen echter allereerst moeten erkennen dat de duurzame versterking van de ruimtelijke structuur van ons land niet wordt bevorderd door alles tegelijk en op een koopje te willen doen. Keuzes moeten worden gemaakt. Een betrouwbare overheid stelt prioriteiten, en doet wat zij doet ook goed. Nogmaals, in de ICES-discussie zal dat voor D66 uitgangspunt zijn.

Voorzitter! De nota stelt terecht dat op het gebied van land- en tuinbouw geweldige uitdagingen liggen. Problemen met de intensieve veehouderij, de pluimveehouderij niet uitgezonderd, kunnen ook kansen bieden om een grote en snelle ommezwaai te maken naar een veel meer duurzame land- en tuinbouw. Dat de consument daarbij wederom een grote rol kan spelen, is evident. Voorlichting en begeleiding moeten ook daarop gericht zijn. Kwaliteit en innovatie zijn wat D66 betreft de sleutelbegrippen voor de toekomst van deze sector. Kan de minister van LNV aangeven of juist hier geen extra financiële prikkels, en wellicht ook fiscale maatregelen, zijn in te zetten?

Met het verwerken van de milieukosten in de prijzen is nog maar een voorzichtig begin gemaakt. Ten aanzien van het groene BNP, waarover ons weliswaar in juni een brief bereikte, zien wij nog weinig vooruitgang. D66 verwacht van dit kabinet in deze periode verdere uitwerking. De vergroening van het fiscale stelsel moet met kracht worden aangepakt. Lage BTW-tarieven en een staatssecretaris voor milieuvriendelijke goederen en diensten zijn daarvan een voorbeeld. De korting op de kosten van een zuinige auto is uitstekend. Maar hoe kan het nu toch dat daartegen alweer bezwaren komen van bijvoorbeeld de

Bovag en de Rai? D66 is van mening dat financiële instrumenten als heffingen en premies verder moeten worden uitgewerkt en ingezet. Wij willen naar aanleiding van de in de nota genoemde punten ook van de staatssecretaris horen of hij versnelling van de invoering nastreeft. En ook hoe de vergroening van het fiscale stelsel in Europees verband wordt beoordeeld.

Voorzitter! Het kabinet is op de goede weg, wat ook bleek tijdens de inspraakronde en de rondetafelconferentie van vorige maand. Zowel van de kant van de natuur- en milieubeweging als van de kant van het bedrijfsleven was er waardering. De komende tijd zal invulling moeten worden gegeven aan de plannen. Dit paarse kabinet heeft in het nieuwe denken over milieu en economie de toon gezet. De uitwerking zal moeten gaan langs lijnen en wegen die overheid, bedrijfsleven en consumenten samen moeten gaan. Nogmaals: de regie zal ook bij die drie partners gezamenlijk moeten komen te liggen.

Ik eindig met beginsel III van de verklaring van Rio, die ook is terug te vinden in de Brundtland-definitie van duurzame ontwikkeling: "Het recht op ontwikkeling moet zodanig worden gerealiseerd, dat op rechtvaardige wijze kan worden voorzien in de behoefte op het gebied van ontwikkeling en milieu van zowel de huidige als toekomstige generaties."

De heer **Feenstra** (PvdA): Als ik het goed begrepen heb, heeft u gezegd: wel stevige prikkels, maar geen nieuwe heffingen. Desalniettemin heeft u over het verkeer nogal wat ambities uitgesproken. Betekent dit voor u ook geen nieuwe accijnsronde?

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Nee, absoluut niet. Dat stukje waarnaar u verwijst, ging uitsluitend over de consument. Ik heb gevraagd om extra consumentenprikkels, en niet in eerste instantie om heffingen. Het ging over drie speerpunten in dat beleid jegens de consumenten: mobiliteit, energie en milieuvriendelijke producten. Bij de energie ging het met name over de energiebesparing.

De heer **Poppe** (SP): Simpele vraag: weet u dat er, als het om consumentenprikkels gaat, meer dan

1 mld. wordt uitgegeven om consumenten te vertellen dat ze vooral een bepaald product moeten kopen?

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Ik hoop dat dit bedrag vooral wordt ingezet om reclame te maken voor bijvoorbeeld biologische landbouwproducten enzovoorts.

De heer **Poppe** (SP): Dat gebeurt niet.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Wij verstaan elkaar eigenlijk heel goed, zij het dat u op dit punt wat frustraties hebt...

De heer **Poppe** (SP): Dat valt wel mee, hoor!

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): ...over wat consumenten overhouden. Ik denk dat ik u in mijn eerste ronde voldoende heb beantwoord.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Voorzitter! De nota Milieu en economie is optimistisch van toon en zit vol uitdagingen en kansen. Dat is natuurlijk heel prettig. Zeker als het over milieu gaat, is dat fijn. Opmerkelijk is dat niet zo lang na het verschijnen van deze nota, ook de Milieuverkenning van het RIVM uitkwam en dat het roze sprookje dat in deze nota werd neergezet, aardig in de klei getrokken werd. Zeker op de langere termijn gaat het namelijk absoluut niet goed op een aantal essentiële punten van het milieubeleid. Wat mijn fractie betreft is de nota die voor ons ligt een gemiste kans. Op een aantal terreinen worden zeker waardevolle zaken neergezet. Op het gebied van analyse staan er zeker een aantal behartigenswaardige punten in. Echter, als het gaat om het vertalen in concreet beleid, vinden wij er zeer weinig van terug. Ik noem als voorbeeld de discussie over de vergroening van het belastingstelsel, de energieheffing en dergelijke. Er worden op dat punt absoluut geen keuzes in deze nota gemaakt. Verder betreuren wij het dat de nota niet een langetermijnvisie omvat die de richting aangeeft voor de duurzame economische ontwikkeling. De nota richt zich met name op efficiencyvergroting. Dat is in feite het doel dat via allerlei boegbeelden bereikt moet worden. Iets als de sectorstructuur van onze Nederlandse economie

blijft echter volledig ongemoeid. Ook het adagium van 3% economische groei is terug te vinden in de nota. Het lijkt een soort keurmerk van dit kabinet te zijn geworden. In welke nota dan ook wordt dat even neergezet.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Consistent!

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Inderdaad, alleen had ik in deze nota graag meer aandacht gezien voor de kwaliteit van de groei. Mijn fractie vindt dan ook dat dit uiteindelijk meer een soort uitvoeringsprogramma innovatieve maatregelen is geworden dan een nota die richting en visie geeft op de relatie milieu en economie. Opmerkelijk is dat een van de meest belangrijke discussies die op dit vlak gevoerd worden in dit land, namelijk de ICES-discussie over de grote investeringen in de toekomst voor de infrastructuur, volledig los van deze nota staat. Juist deze nota had een kader moeten schetsen voor dat type van discussies. Dat had de betekenis van deze notitie moeten zijn. Het is dan ook opmerkelijk dat de projectleider de heer Haftkamp dat blijkbaar ook vond en vervolgens zijn wensenlijst in een uitermate boeiend en helder artikel in de Volkskrant heeft neergezet. Dat type visie hadden wij graag in deze nota gezien.

Voorzitter! Voordat ik wat dieper inga op een aantal onderwerpen, maak ik nog een paar algemene opmerkingen. Elk sturingsconcept ontbreekt in feite in deze notitie. De notitie spreekt wel van sturingsconcepten en er worden ook verschillende sturingsconcepten neergezet, maar er worden absoluut geen keuzes gemaakt. Er wordt niet gezegd welk sturingsmiddel op welk moment en voor welke groep ingezet wordt. Er wordt geen helder beeld gegeven hoe de overheid haar eigen instrumentarium op dit punt ziet, hoe ze haar eigen doelstellingen en opvattingen over resultaatsverplichtingen wil inzetten. Wat ons betreft lijkt het erop dat vrijblijvendheid uiteindelijk te veel troef zal zijn. Het productbeleid ontbreekt volledig in de nota. Ook missen wij daarin gerichte aandacht voor de consumptie.

Over de ICES en de infrastructuur zou ik nog het volgende willen zeggen. Deze nota had eigenlijk het

kader moeten bieden waarin we grote infrastructuurbeslissingen zouden moeten kunnen nemen. Het is jammer dat dit niet is gebeurd. Die misser moet onzes inziens goedgemaakt worden. Ik vraag dan ook aan de regering om ervoor te zorgen dat er een toetsingskader tot stand komt voor overheidsinvesteringen, zodat wij er werkelijk in slagen een integrale benadering te bereiken. Dan gaat het bijvoorbeeld om de vraag wat een bepaalde investering betekent voor milieu, leefbaarheid, ruimte en duurzame ontwikkeling en wat die betekent voor de werkgelegenheid en de economische ontwikkeling in dit land. Ik verzoek de regering dan ook om zo'n toetsingskader te ontwerpen. Wellicht is het in dit verband zinvol en interessant om daarbij de bredere maatschappelijke inbreng te gebruiken, maar wij zijn wel van mening dat de overheid op dit punt de verantwoordelijkheid moet nemen. Ik kan mij voorstellen dat zoiets vorm krijgt in een kader zoals dat van het NMP 3.

Een ander punt is dat de studies die plaatsvinden in het kader van nut en noodzaak ten aanzien van Schiphol en tweede Maasvlakte vaak te eenzijdig zijn. Juist de integrale benadering ontbreekt daarin. De vraag welke alternatieve investeringen mogelijk zijn, speelt tot nu toe te weinig een rol in de discussie. Ik vraag de regering dan ook om een stuurgroep in te stellen die sturing geeft aan het type studies dat wordt gedaan in het kader van de grote infrastructurele discussies en die ervoor zorgt dat een integrale afweging mogelijk wordt. Het lijkt mij goed om in zo'n stuurgroep de verschillende maatschappelijke organisaties en wetenschappers een rol te geven en daarmee te bevorderen dat de rapporten op basis waarvan uiteindelijk politieke besluitvorming moet plaatsvinden, integraler zijn dan wat nu is gepresenteerd.

Mevrouw Augusteijn-Esser (D66): Geeft hetgeen ik zojuist heb gezegd over de coördinerende organisatie waarin maatschappelijke organisaties, de ministeries en dergelijke vertegenwoordigd zijn, invulling aan de stuurgroep die mevrouw Vos nu voorstelt?

Mevrouw Vos (GroenLinks): Daarom stelde ik zojuist ook een vraag; ik

vroeg mij ook af of wij het eens waren. Volgens mij is er wel sprake van een verschil. Wat ik zou willen met zo'n stuurgroep is met name dat bij de voorbereiding van grote discussies en besluiten die de infrastructuur betreffen, ervoor wordt gezorgd dat alle belangrijke maatschappelijke aspecten daarbij worden betrokken. Ik doel dan niet zozeer op de uitvoering van projecten, maar op het voorbereidende traject. Ik had het idee dat mevrouw Augusteijn maatschappelijke organisaties wat meer een rol wilde geven in de uitvoering. Dat lijkt mij een accentverschil, maar misschien denkt zij daar anders over.

Mevrouw Augusteijn-Esser (D66): Mevrouw Vos verwoordt het exact zoals ik het zelf ook bedoelde.

Mevrouw Vos (GroenLinks): Dat is heel prettig. Misschien kunnen wij op dit punt zaken doen.

De vergroening van het belastingstelsel is teleurstellend, want deze nota geeft geen verdere stappen in een andere richting. Juist op dit punt had het kabinet veel meer kunnen doen dan het heeft gedaan. Er zijn veel rapporten verschenen, bijvoorbeeld van de commissie-Van der Vaart, waarin goede suggesties zijn gedaan. Slechts een enkele daarvan is overgenomen, dus daar zal nog veel aan moeten gebeuren. Het reiskostenforfait lijkt mij bijvoorbeeld absoluut een onduurzame fiscale maatregel. Ook het instrument van heffingen zal uitgebreider ingezet moeten worden.

Voorts heb ik een specifieke vraag. Het lijkt mij heel interessant om te zien wat het subsidiestelsel betekent in relatie tot het milieu. Naar onze mening zijn er nogal wat subsidies die absoluut niet milieubevorderend zijn, maar eerder schadelijk. Ik denk aan bijdragen van de overheid op het terrein van vliegverkeer, bijvoorbeeld voor het in stand houden en exploiteren van regionale luchthavens. Het lijkt mij goed om eens heel kritisch te kijken naar dit type overheidsgelden, ook in het kader van milieu.

Wij vinden het opvallend dat in deze nota de industrie bijna volledig met rust wordt gelaten, terwijl daar naar onze mening geen reden voor is. Er zijn zeker goede ontwikkelingen te zien, zoals de bedrijfsmilieuzorg, maar als het geheel kritisch wordt bekeken, is er geen sprake van

duurzame economische ontwikkeling. Bovendien is het doelgroepenbeleid op dit punt heel sterk gericht op emissiereducties of "end of pipe"-oplossingen, maar er is nog weinig sprake van een echt strategische benadering in de bedrijven zelf. Er is dus absoluut een versnelling nodig. Ook het strategisch bedrijfsmilieumanagement dat in deze nota wordt genoemd – het gaat daarbij met name over eco-efficiency – is op zichzelf prima, maar juist de rol van de overheid en het instrumentarium van de overheid dat wordt ingezet, blijven buiten beeld. Daardoor kunnen wij in een situatie belanden waarin wij eindeloos koplopers aan het stimuleren zijn die in de schijnwerpers komen, terwijl er een groep bedrijven zal zijn die het niet bijbeent. Uiteindelijk schiet het dan niet op. Naar onze mening moet de overheid als het gaat om doelstellingen en resultaatsverplichtingen, een absoluut heldere koers blijven varen. Voorts moet de markt een stimulerende rol hebben richting de bedrijven. De prijzen moeten de waarheid vertellen.

De heer Klein Molekamp (VVD): Mevrouw Vos zei zojuist dat alles "end of pipe" is en niet gepaard gaat met een verandering van productieprocessen. Volgens mij is een van de gevolgen van die convenanten nu juist dat de bedrijven wat op langere termijn gaan kijken en daardoor juist wel tot een verandering van productieprocessen komen. Ik heb zelf het voorbeeld van het Per-Plus-project genoemd. Daarbij gaat het om investeringen van 3 mld. en om een totale herziening van het productieproces. Daardoor wordt de uitstoot ook gehalveerd. Onder verwijzing naar de praktijk vraag ik mij dus af of mevrouw Vos gelijk heeft.

Mevrouw Vos (GroenLinks): Op basis van indrukken van mijzelf en anderen kom ik tot de conclusie dat de bulk van de projecten echt gericht is op de aanpak van de traditionele milieuproblemen, op "end of pipe"-technologie. Juist op het punt van de hele strategische benadering met betrekking tot grondstoffen, materiaalbesparing, ketenbeheer en afval is het doelgroepenbeleid en wat er in de bedrijven bereikt is onder de maat. Daar zou juist een forse versnelling aan moeten worden

gegeven. De overheid moet daarvoor het kader stellen en het milieu moet in de prijzen tot uitdrukking komen. Kortom, er moet nog een hoop gebeuren aan dat proces.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Mevrouw Vos is vaak een voorstander van extra regelgeving en eventueel een verscherping van de normen. Dat heeft te maken met de "end of pipe"-techniek, terwijl de convenantenstructuur juist te maken heeft met de mogelijkheid om productieprocessen te veranderen. Haar pleidooi gaat steeds in de richting van end of pipe, terwijl ons pleidooi juist meer in de richting gaat die mevrouw Vos nu aangeeft. Ik hoop derhalve dat zij tot de conclusie komt dat zij ook een voorstander is van de zienswijze van het kabinet.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Voorzitter! Ik vind dat de heer Klein Molekamp het gewoon verkeerd ziet. Hij interpreteert mijn visie ook verkeerd.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik zie het anders.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): GroenLinks is nooit alleen maar een voorstander geweest van regelgeving of normstelling sec. Wij hebben altijd gepleit voor een veel bredere inzet van instrumenten. Dat doe ik vandaag opnieuw. Ik zeg nu juist dat het een gemis is dat de overheid op het punt van de meer strategische milieuvragen blijkbaar nog maar heel weinig grip heeft op de bedrijven. Je moet de resultaatsverplichtingen en het kader vastleggen. Je kunt dat regelgeving noemen; je kunt ook zeggen dat de overheid een duidelijker kader moet stellen. Daar wil ik in ieder geval voor pleiten.

Een tweede punt ten aanzien van het bedrijfsleven is de benchmarking. Mijn fractie wil daarover een aantal vragen stellen. Op zichzelf is het prima als bedrijven tot de top van de wereld proberen te horen. In eerste instantie gaat het hier natuurlijk over CO₂. Er zijn echter een paar kanttekeningen te maken. De heer Blankert van VNO-NCW heeft hier nog gezegd dat de bedrijven het al zo fantastisch doen. Dan zou benchmarking niets anders zijn dan een bevestiging van de status quo en zouden wij er dus niet zoveel mee opschieten. Dezelfde heer Blankert

en VNO-NCW hebben uittentreuren gezegd dat de doelstelling om de CO₂-uitstoot met 10% te verminderen, onhaalbaar is. Ik concludeer daaruit dat het kabinet in zee gaat met een bedrijfsleven dat zich in feite niet wil committeren aan de doelstellingen die het kabinet zichzelf stelt, terwijl de overheid wel alle instrumenten uit handen geeft. Zo lees ik althans de notitie. Ik denk dat het heel belangrijk is dat het kabinet hier vandaag helder over is. Wat ons betreft, mag het in ieder geval nooit zo zijn dat de overheid alle beleidsruimte uit handen geeft. Op het moment dat er vaste doelstellingen en afspraken over CO₂ zijn, moet het zeker zijn dat die gewoon richtinggevend zijn voor het beleid.

Ik kom te spreken over het productgerichte milieubeleid. Mijn vraag aan de minister van VROM luidt: is nu niet het moment gekomen om juist op het punt van productinformatiesystemen met regelgeving te komen? Zij heeft eerder toegezegd dat zij dat zou overwegen. Ik denk dat er op dat vlak nog heel veel moet gebeuren en dat de overheid juist op het punt van het productgerichte milieubeleid resultaatsverplichtingen moet aangaan. De overheid moet niet alleen maar met convenanten komen, maar moet een veel sterker kader schetsen.

Is ontkoppeling van economische groei en transportgroei een doel van het kabinet? Gaat het daarop een visie ontwikkelen? Bij verkeer en vervoer als afgeleide activiteit, zoals in de nota beschreven, hoort uiteraard ontkoppeling. Ik vraag het kabinet om een mobiliteitstoets te ontwikkelen op het punt van allerlei relevante beslissingen: ruimtelijke beslissingen, maar ook allerlei beslissingen over schaalvergroting, bijvoorbeeld van scholen en ziekenhuizen. Het lijkt mij goed om dat breder te benaderen.

In het kader van de nota is een subsidie uitgetrokken voor geluidsarme motoren bij Boeings. Eerlijk gezegd leidt dat mij tot de vraag wat dat direct met duurzame ontwikkeling te maken heeft. Zou de luchtvaart zelf die investering niet moeten kunnen betalen? Past zoiets in de nota Milieu en economie?

De **voorzitter**: Wat u hebt overschreden, wordt u straks in mindering gebracht. Het woord is aan de heer Stellingwerf.

De heer **Stellingwerf** (RPF):

Voorzitter! Ik wil beginnen met het uitspreken van mijn waardering voor het feit dat deze regering een poging heeft gewaagd om de spanningsvolle relatie tussen milieu en economie te beschrijven en heeft getracht bij te dragen aan het vinden van oplossingen. Gelet op mijn spreektijd van zes minuten, wil ik mij niet storten in allerlei concrete maatregelen of het ontbreken daarvan, maar vraag ik vooral aandacht voor een fundamenteel onderliggend probleem.

In navolging van het NMP begint de nota Milieu en economie met een boude stelling: "Economische groei en vermindering van de milieudruk kunnen heel goed samengaan". Tot nu toe heeft de werkelijkheid het tegendeel laten zien. Vanwaar dan dat optimisme? Het is niet meer dan een onbewezen stelling of vooronderstelling. Met betrekking tot vooronderstellingen inzake eindige wereldvoorraden energie en grondstoffen past de mens bescheidenheid. Die levenshouding is ook vereist voor minder grijpbare, maar voor een houdbare menselijke samenleving zeker zo noodzakelijke "wereldvoorraden" van ruimte, stilte, rust, landschappelijke variatie en schoonheid, schone lucht, water, bodem en dier- en plantensoorten. Die noodzakelijke bescheidenheid mist de RPF-fractie in deze nota.

In het kader van de problematische verhouding tussen milieu en economie is een visie op het ontstaan van de moderne wereldomvattende milieucrisis en op de mogelijkheden om die crisis in enige mate te beheersen onontbeerlijk. Keuzen van de individuele burger, met op zich beperkte effecten op de dagelijkse leefomgeving, worden gemaakt vanuit een kader van normen en waarden. Miljarden keuzen van miljarden individuele burgers blijken tezamen echter steeds grotere, onomkeerbare gevolgen te hebben, zowel voor het wereldwijde ecosysteem als voor de dagelijkse leefomgeving. De noodzakelijke gedragsverandering van de consument komt in de nota echter vrijwel niet aan bod. Waarom niet? Vanuit die basis is juist fundamentele winst te boeken.

Vanuit de optiek dat de mens rentmeester is over de in beheer gekregen schepping en niet een in overdadige welvaart zwelgende rentenier, mis ik in de nota een expliciet gemaakte dragende

normatieve visie. Impliciet is er sprake van een utilitaire visie op de werkelijkheid: wat nuttig is voor de economie, is nuttig voor de Nederlandse samenleving en is dus het nastreven waard. Centrale doelstelling van de nota is de absolute ontkoppeling van milieudruk en economische groei. Efficiency is daarbij het sleutelwoord. Productie, consumptie en mobiliteit moeten efficiënter worden, maar worden zelf niet ter discussie gesteld. Zo krijgt Nederland een milieubeleid dat in wezen gedomineerd wordt door economische principes en dat ten diepste niet wordt bepaald door het moreel noodzakelijke, maar door wat men economisch haalbaar acht. Daar zit naar mijn mening ook de zwakte van deze nota. Energie en grondstoffen – en als afgeleide daarvan mobiliteit – vertegenwoordigen economische grootheden waaraan een prijs kan worden gegeven, maar dat wordt nog niet gedaan bij de genoemde meer immateriële waarden als stilte, rust, landschap enzovoort. Die tweedeling leidt ertoe dat de mensheid in materieel opzicht steeds welvarender wordt, terwijl wij tegelijkertijd ervaren dat de wereld om ons heen steeds onrustiger, luidruchtiger, verbrokkelder, uniformer en armetieriger wordt. Wij moeten niet verwonderlijk staan te kijken als de modale Nederlandse burger zich de benadering van de overheid snel eigen maakt. Je snijdt immers niet graag in je eigen vlees. Wat wij nodig hebben, is een overheid die ook leiding durft te geven op de meer immateriële aspecten van de milieuproblematiek en die daar de consequenties uit durft te trekken. Het ontbreken van die leiding is volgens mij ook de reden dat in enkele jaren de milieuproblematiek in de prioriteitenstelling van de burgers ten opzichte van andere maatschappelijke problemen van de tweede naar de zevende plaats is gezakt.

Minister **De Boer**: Of zijn de burgers zo tevreden?

De heer **Stellingwerf** (RPF): Dat zou onthullend zijn, als gekeken wordt naar wat er werkelijk aan de hand is. Blijkbaar hebben de mensen niet meer door wat er gebeurt. Ik verwijs hierbij naar de nationale Milieuverkenning en de Milieubalans.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): De heer Stellingwerf verwijst naar de Milieubalans. Daarin staan alle stoffen naast elkaar en dan is er bij CO₂ een duidelijk plusje te zien. Die uitstoot blijft dus stijgen. Vrijwel alle andere stoffen gaan echter in uitstoot naar beneden. Nu wordt er een beeld geschapen alsof het alleen maar kommer en kwel is. Ik vraag mij dus af of de heer Stellingwerf de Milieubalans echt heeft gelezen.

De heer **Stellingwerf** (RPF): Ik heb niet beweerd dat het alleen maar kommer en kwel is. Ik signaleer dat in ieder geval in de Milieubalans en in de Milieuverkenning staat dat de toenemende consumptievraag de milieuwinst tenietdoet. Als men daarbij bedenkt dat Nederland niet in zijn eentje het mondiale milieuprobleem kan oplossen en er bovendien gigantisch veel economieën in opkomst zijn die eenzelfde welvaartsniveau gaan verkrijgen als Nederland, moet de conclusie getrokken worden dat het milieuprobleem in de komende decennia alleen maar enorm zal toenemen.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Spreekt de heer Stellingwerf nu over het nationale of het internationale milieuprobleem? Als hij over het nationale milieuprobleem spreekt, moet hij goed naar de Milieubalans kijken. Ik heb het nu dus over de cijfers en niet over eventuele extrapolaties. Daarbij is een heel positief beeld te zien, of de heer Stellingwerf dat nu leuk vindt of niet.

De heer **Stellingwerf** (RPF): Ik heb het duidelijk anders gelezen. Ik constateer dat er op een groot aantal terreinen winst is geboekt. Daar ben ik blij mee. Ik incasseer dat gaarne. Ik poog daarnaast duidelijk te maken dat wij niet alleen naar de korte maar ook naar de lange termijn moeten kijken. De verwachting is dat door de consumptieve groei de winst straks in haar tegendeel zal gaan verkeren. Ik denk dat wij hiervoor de ogen ten volle open moeten houden.

Voorzitter! Het aandeel Nederlanders dat zich zorgen maakt over de milieuproblemen is zelfs teruggezet naar het niveau van 1975. Ook dat is onthullend.

Er al met al sprake van een vorm van tweeslachtigheid in het handelen van zowel overheid als burger. En daarmee worden risico's gelopen. Ik doel op het risico van de daadwerke-

lijke mondiale uitputting van de voorraden fossiele energie en grondstoffen. Aangezien deze voorraden eindig zijn, is het ook goed om vanuit die grenzen te blijven redeneren. Overigens kan de benadering van de grondstoffen- en milieuproblematiek vanuit de absolute ontkoppeling een goede benadering zijn. Er is milieuwinst te boeken. Cruciale vragen zijn dan echter: hoe hoog moet de economische groei zijn, wat verstaan wij precies onder economische groei en in hoeverre wordt de economische groei daadwerkelijk aangewend voor verlaging van de milieudruk? In de praktijk blijkt dat de economische groei vooral wordt omgezet in een voortgaande groei van de consumptieve bestedingen. Bij de absolute ontkoppeling zou wat ons betreft het grote doel moeten zijn: een maximale daling van de milieudruk bij een zo duurzaam mogelijke economische groei en in beginsel zonder een voortgaande verhoging van de consumptieve besteding.

Bij dit alles dienen wij te beseffen dat milieuwinst niet onbeperkt kan worden geboekt. Absolute ontkoppeling is hoe dan ook een tijdelijke zaak. Op enig moment zullen wij op nieuwe beperkende grenzen stuiten. Technische en wetenschappelijke ontwikkelingen kunnen zeker leiden tot een hoger milieurendement. Daar spreekt deze nota voldoende over. Daarop alle hoop en beleid vestigen, zou echter van een ongefundeerd cultuuroptimisme getuigen.

De **voorzitter**: Nog een halve minuut.

De heer **Stellingwerf** (RPF): Dan maak ik alvast gebruik van mijn tijd voor de tweede termijn!

Wij zullen de in de schepping gelegde limieten alleen maar tot onze eigen schade en schande kunnen ontkennen. De regering erkent in deze nota overigens zelf al dat de meest kosteneffectieve maatregelen ondertussen zijn genomen. Wij hebben hier, zoals de directeur van het RIVM het noemde, te maken met de wet van de afnemende meeropbrengsten. Met relatief beperkte economische groei kan wellicht 80% van de milieuwinst worden geboekt. De laatste 20% vergt echter een dermate hoge groei dat het middel wellicht erger wordt dan de kwaal.

Voorzitter! De nota Milieu en economie vormt een bouwsteen voor het derde NMP. Het kan wat ons betreft echter niet zo zijn dat het milieubeleidsplan insteekt op milieuwinst voor de korte termijn en daarbij de ogen sluit voor de gevolgen van een beleid dat te zeer is gefixeerd op de weldaden van de absolute ontkoppeling en bovendien geen oog heeft voor de bedreigingen die de absolute ontkoppeling ook in zich bergt. Daarom is het naar de mening van de RPF-fractie nodig dat nadere studie wordt verricht naar de relatie tussen economische groei, de mogelijke daling van de milieudruk en de groei van de consumptieve bestedingen. Daarbij zullen scenario's moeten worden ontwikkeld die aangeven op welk moment van een absolute ontkoppeling geen sprake meer zal (kunnen) zijn en bij welke economische groei en koopkrachtontwikkeling in de loop der jaren het hoogste milieurendement kan worden bereikt. Ik overweeg op dit punt in tweede termijn een motie in te dienen.

Tijdens de presentatie van het rapport van de Club van Rome in 1972 werd zorg uitgesproken over "de toekomst van de mensheid, die zoveel weet, zoveel heeft volbracht, echter met zo weinig wijsheid en gevoel voor richting". Het komt mij voor dat we de afgelopen 25 jaar al met al nog niet veel verder zijn gekomen inzake de relatie tussen milieu en economie. Het is voor de RPF-fractie dan ook nog een grote vraag of we werkelijk op weg zijn naar een duurzame samenleving zoals de ondertitel van de nota suggereert.

Mevrouw **Aiking-van Wageningen** (groep-Nijpels): Voorzitter! Onze fractie is blij met deze eerste integrale poging tot het overbruggen van de tegenstelling tussen economische groei en het milieubeleid. Toch ontbreken in de nota nog een aantal zaken. De vier ondertekenaars van de nota zijn hier aanwezig. Ik vind het interessant en heel goed dat ook de staatssecretaris van Financiën aanwezig is als een soort van ondergeschoven kind.

Ik sprak al over duidelijke hiaten. Waarom ontbreekt de minister van Onderwijs? Een milieubeleid is net zo goed een zaak van Onderwijs als van Economische Zaken. Er is alleen sprake van activiteiten in het beroepsonderwijs, maar het geld

moet uit het bedrijfsleven komen. Is er op weg naar een duurzame samenleving geen specifieke rol weggelegd voor het onderwijs? Kan een duurzame ontwikkeling niet geïntegreerd worden in het onderwijs? Ik pleit daar zeer voor.

Ook de rol van de consument ontbreekt in de nota. Je kunt geen integratie van het milieubeleid verwachten als er in de samenleving geen draagvlak voor is. De consument en de natuur- en milieuorganisaties zullen veel nauwer bij het geheel moeten worden betrokken. De nota richt zich vooral op de activiteiten van de overheid en het bedrijfsleven. Dat is een goede zaak, maar het is onvoldoende. Zou de consument niet kunnen worden beloond voor een milieubewust koopgedrag? Fiscaal is hieraan wel wat te doen. Zijn de bewindslieden bereid om de rol van de consument nader uit te werken?

Opvallend afwezig is de maatschappelijke ontwikkeling van de toenemende vergrijzing. Dat heeft weer fiscale gevolgen. Met de toename van de vergrijzing nemen de overheidsuitgaven toe en nemen de fiscale opbrengsten af.

Verder noem ik nog de rol van de overheid wat de talloze subsidies betreft. Een deel van de verstrekte subsidies komt ten goede aan milieuschadelijke activiteiten. Zijn de bewindslieden bereid om een inventarisatie te verrichten naar milieuschadelijke subsidies waaraan tevens een saneringsplan zou kunnen worden gekoppeld? De bewindslieden zijn het, denk ik, met mijn fractie eens dat milieuwinst ook geboekt kan worden door op termijn over te gaan tot sanering van milieuschadelijke subsidies. Ik vind het heel belangrijk dat hieraan duidelijk en meer aandacht wordt besteed.

Ten slotte is mijn fractie van oordeel dat overheidsinvesteringen onderworpen zouden moeten worden aan een soort milieutoetsingskader, waardoor in beeld wordt gebracht welke bijdrage een concrete investering levert aan versterking van de kwaliteit van een duurzame samenleving. Op welke wijze willen de bewindslieden een dergelijk toetsingskader vormgeven? Ik sluit mij aan bij de opvatting van de woordvoerders van D66 en de PvdA, dat dit veel meer aandacht verdient dan in de nota tot uiting komt.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Mevrouw de voorzitter! Na lezing van de nota Milieu en economie overviel mij het verlangen naar de gortdroge, in zielloze ambtelijke taal geschreven nota's van weleer. Nota's waarin de kommer en kwel van het desbetreffende beleidsterrein werden beschreven en in zorgelijke toon werd uiteengezet wat de regering daar zoal aan zou kunnen doen. Nu krijgen wij steeds vaker nota's met een vooral optimistische en geruststellende toonzetting, fris uitgegeven en geïllustreerd met postmoderne plaatjes. Paarse propaganda.

Ik zal het illustreren. In het regeerakkoord stond nog: economie en ecologie moeten samengaan. Dat was de uitdaging. De voorliggende nota begint met de zin: Economische groei en vermindering van de milieudruk kunnen heel goed samengaan. Wat wij echter willen weten, is of op dit moment milieu en economie in de praktijk feitelijk zodanig samengaan dat aan eisen van duurzaamheid wordt voldaan. Nee dus, nationaal niet en internationaal al helemaal niet. Geen weldenkend mens kan ertegen zijn als op bladzijde 15 wordt gezegd dat het kabinet kiest voor een benadering van synergie tussen ecologie en economie. Kan de minister van Economische Zaken echter uitleggen en rechtvaardigen waarom hoofdstuk 6, het hoofdstuk over de overheid, begint met de zin: "In een duurzame" – ik zet een streep onder het laatste woord – "economische ontwikkeling staan de behoeften van mensen centraal"? In dit verband wil ik herinneren aan wat de SER eind jaren tachtig uitsprak en wat door de regering nooit is tegengesproken, ik dacht zelfs is overgenomen, namelijk dat milieudoelstellingen van een hogere orde zijn dan de vijf klassieke economische doelstellingen. Waar vinden wij die gedachte terug in het beleid en in de nota?

In het DEOS-rapport, gevraagd ter voorbereiding van deze nota, worden drie opties genoemd om de spanning tussen milieu en economie te verlichten, namelijk een versnelde milieutechnologische ontwikkeling, een structurele verandering van de samenstelling van de productie en een structurele verandering van de samenstelling van de consumptie. Nu wij de nota voor ons hebben, mag de regering uitleggen waarom eigenlijk alleen voor de eerste optie

is gekozen. Waarom is voorbijgegaan aan de aanbeveling in het DEOS-rapport, dat een verandering van de sectorstructuur en de daarmee veronderstelde doorwerking naar de finale vraag, consumptiepatronen, investeringen, overheidsbestedingen en exporten, nodig is?

Uit de paragraaf over het sturingsconcept blijkt dat het beleid vooral marktconform zal zijn. De overheid stimuleert, subsidieert en investeert en hoopt op technologische vooruitgang. Waarom, zo vraag ik de minister van VROM, is welbewust afgezien van het geven van een beschouwing over randvoorwaarden, te weten het stellen van doelen en normen op milieuterrein? Is dat verschoven naar NMP 3? Of wordt in het beleid geheel of ten dele afscheid genomen van het formuleren van concrete doelstellingen, harde wet- en regelgeving en een vergunningenbeleid? En hoever is de regering nog bereid te gaan om het prijsinstrument via heffingen en dergelijke te benutten? Het staat wel in de nota, maar daar staat ook (zie bladzijde 23) dat onze open economie de kansen beperkt om milieu in de prijzen te verwerken. Het dilemma is natuurlijk reëel, maar in het bijzonder de minister van Economische Zaken mag gevraagd worden hoe hij dit denkt op te lossen. Graag een beschouwing hierover.

Kijken wij naar de financiële onderbouwing van deze nota dan moet worden geconstateerd dat het daarin voorgestane beleid peanuts is in vergelijking met andere grote programma's van het kabinet. Ik doel op het ICES-programma en de tweemaal 750 mln. voor het CO₂-beleid. Kan worden uitgelegd waarom deze onderdelen van beleid buiten de nota zijn gebleven? Zo krijgen wij nooit eens de kans om te spreken over een integrale afweging van economie, infrastructuur en milieu. Dat had ik destijds van deze nota verwacht. Waarom toch deze kans gemist?

Nu wil ik de nota niet uitsluitend beoordelen op wat er niet in staat. Er staan ook goede dingen in. Zeker, en die verdienen steun. Ik zou het op prijs stellen meer in concreto te horen wat mag worden verwacht van milieugerichte productontwikkeling. Wat zal hier de bijdrage van de overheid zijn? Hoe kan worden gestimuleerd dat het bedrijfsleven minder afhankelijk wordt van "end of

pipe"-technieken en het accent sterker komt te liggen op eerdere fasen in de keten, te weten het productontwerp en de procesgeïntegreerde technologieën? Die kant moeten wij wel op.

Interessant is wat in de nota staat over benchmarking. Nederland wil op het gebied van energie-efficiency tot de wereldtop behoren. Hoe groot is, zo vraag ik met mevrouw Vos, echter die ambitie? Wat verandert er feitelijk door? Immers, uit de Milieubalans 1996, de vorige, bleek dat Nederland een laag elektriciteitsverbruik per inwoner en een hoog energetisch rendement bij de elektriciteitsproductie heeft en dat er reeds sprake is van een hoge energie-efficiency. Enkele concrete vragen. Welke onafhankelijke instantie zal terzake de energieprestaties gaan beoordelen? Hoe zal worden gerapporteerd? Als het niet lukt, zo lees ik, komen er aanvullende maatregelen. Is het kabinet voornemens die aanvullende maatregelen als een soort stok achter de deur in het op te stellen protocol op te nemen? Ik wil dat bepleiten.

Interessant is ook het boegbeeld over strategisch milieumanagement. Daarin wordt onder meer verwezen naar de experimenten met mogelijkheden tot kostenverevening binnen een sector, zoals de chemie. Ook mevrouw Augusteijn heeft erover gesproken. Kan dit systeem worden uitgelegd en kan worden aangegeven in hoeverre het bijdraagt aan eco-efficiency? En is het de bedoeling dat deze ontwikkeling niet stopt bij sectorgrenzen?

Over het hoofdstuk over de landbouw kan ik kort zijn. Wat staat daar nu in wat wij al niet wisten?

Van minister Jorritsma is de fraaie zin uit de nota, dat het niet langer noodzakelijk is een eigen auto te bezitten om toch "automobiel" te kunnen zijn. De zogeheten deelauto is een nieuw fenomeen. Op dit moment wijken de prijzen echter amper af van die van huurauto's. Hoe zullen deelauto-projecten worden gestimuleerd? Wat denkt de minister of de staatssecretaris van Financiën, die nu naast haar zit, van fiscale maatregelen zoals in de sfeer van de motorrijtuigenbelasting en het BTW-tarief op de verhuur van deze auto's? En zien zij mogelijkheden om ook niet-commerciële deelauto-initiatieven te stimuleren? Ik denk aan openbaarvervoerbedrijven.

Ik sluit af. Vroeger werd wel gezongen: 't is de schuld van 't kapitaal. Het lijkt erop dat wij dat kunnen vervangen door het lied: 't is de schuld van de consument. Het kapitaal is evenwel bedwongen, hoe zal het kabinet de strijd met de consument aangaan?

De heer **Van den Berg** (SGP): Voorzitter! Mijn fractie stelt deze fundamentele discussie met het kabinet erg op prijs. Het gaat immers om een heel wezenlijk thema dat rechtstreeks te maken heeft met ons rentmeesterschap over Gods schepping. Bouwen en bewaren is de bijbelse opdracht. Maar tussen beide begrippen bouwen en bewaren zit natuurlijk een enorm spanningsveld. Dat merken wij ook bij de politieke keuzes die gemaakt moeten worden. De omstandigheid dat wij de aarde slechts in bruikleen hebben, moet ons nopen tot een verantwoord gebruik van de mogelijkheden die in de schepping zijn gegeven.

De problematiek waar het om gaat, is er een van de langere termijn. Ik wil mij dan ook niet bezighouden met allerlei concrete uitvoeringsmaatregelen die vooral een implicatie hebben op de korte termijn, afgezien van het feit dat ik daar geen tijd voor heb. Laten wij dit debat aangrijpen om samen serieus na te denken over de vraag hoe de politiek een bijdrage kan leveren aan de totstandkoming van een werkelijk duurzame economie, waarin op andere wijze dan tot nu toe wordt geproduceerd en geconsumeerd. Die fundamentele omslag vindt mijn fractie noodzakelijk.

De aanzetten die de nota hiertoe geeft, vinden wij helaas nogal mager. Een langetermijnperspectief ontbreekt. Waarom is in de nota niets gedaan met de zeer belangwekkende DEOS-studie, die net ook is genoemd en waarin een aantal langetermijnscenario's zijn beschreven? Ook een helder geformuleerde visie en een geoperationaliseerd beleidskader voor een duurzame economie ontbreken onzes inziens te veel. Staat de regering wel helder voor ogen wat duurzaam produceren en consumeren nu eigenlijk is?

De nota ademt volgens ons een te optimistische visie. Met name de ontkoppeling van economische groei en milieubelasting is toch iets moeilijker dan af en toe wordt gesuggereerd. Gesteld dat blijkt dat het realiseren van duurzame

ontwikkeling neerkomt op minder economische groei, is dat dan voor de regering een aanvaardbare prijs die wij als samenleving zouden moeten betalen? Welvaart, zeker het huidige welvaartsniveau, mag toch niet zonder meer leidend motief zijn?

Er is een viertal wezenlijke aspecten van de nota waar ik een korte kanttekening bij wil plaatsen.

In de eerste plaats is dat de bestaande sectorstructuur van onze economie. Kan de regering nader uiteenzetten waarom de nota deze zonder meer als uitgangspunt neemt? Is die sectorstructuur dan zonder meer inpasbaar in een duurzaam scenario? Staat, om maar iets te noemen, Nederland distributieland volledig buiten de discussie? Voor ons is dat niet het geval.

In de tweede plaats noem ik de rol van de technologische innovatie. Die is zeker van cruciaal belang en ik heb dat ook altijd benadrukt. Maar is het niet onrealistisch om daar zoveel, om niet te zeggen bijna alles, van te verwachten? En bovendien komt de benodigde doorbraaktechnologie er toch niet zomaar vanzelf? Doorbraakprocessen voor duurzame producten en het sluiten van stofkringlopen moeten worden gerealiseerd en daartoe zal de overheid een rol moeten spelen. Krijgen ondernemers wel voldoende prikkels van de markt om een duurzaam productiepatroon van de grond te krijgen? De internationale dimensie komt helaas onvoldoende uit de verf. Nederland mag en moet zeker vooroplopen bij het schoon en duurzaam produceren. Hier ligt een win-winsituatie, want schone producten en schone productiemiddelen vormen een aantrekkelijke exportmarkt. Anderzijds moeten we ons realiseren dat de Nederlandse economie geen eiland is. Wij onderkennen ook dat het weggagen van milieubelastende economische activiteiten die vervolgens ongestoord in het buitenland worden voortgezet, geen wezenlijke bijdrage levert aan de verwerkelijking van een duurzame economie. Toch hadden wij graag iets van dit aspect vernomen.

In de derde plaats wil ik wijzen op de rol van de consument. Deze blijft helaas onderbelicht. Wij menen dat de inzet van prijsprikkels op een breed front meer een discussiethema zou moeten zijn. In dit verband noem ik ook de vergroening van het fiscale stelsel. Hier is al veel over gezegd en

ik voeg er nu dan ook niets aan toe. Gedragsverandering kan overigens ook worden bevorderd door overheidsregels, bijvoorbeeld voor duurzaam bouwen. Daar valt nog een enorme milieuwinst te boeken.

Ik kom daarmee tot mijn vierde punt: de rol van de overheid. Enigszins tot mijn verbazing vernam ik ook van andere fracties, bijvoorbeeld van de PvdA, dat de overheid kennelijk buiten beeld raakt in het milieubeleid. In de nota vinden wij in ieder geval de rol van de overheid onderbelicht. Daarin worden alleen zachte instrumenten voorgesteld. De overheid moet echter niet schromen om, waar nodig, harde instrumenten in te zetten, zoals plafonds, normstelling, ge- en verboden. Dat hoort onzes inziens bij de normstellende taak van de overheid. Ik noem als voorbeeld de benchmarking. Op zichzelf is dat positief, maar er schuilt wel een risico in. De norm is dan niet meer duurzaamheid maar relatieve milieuprestatie. Als het Nederlandse bedrijfsleven het beste zou blijken te zijn van de slechtste, wil dat nog niet zeggen dat duurzaamheid van de grond komt. Op dit punt mag de overheid niet bij voorbaat haar instrumenten uit handen geven. Ik herhaal onze kritische opstelling die wij al een reeks van jaren hebben tegenover het verschijnsel van convenanten. Die kunnen best goed werken, maar wij mogen er echt niet alles van verwachten.

Over de mobiliteit kan ik kort zijn want er zijn andere momenten om daarbij stil te staan. Ik wil hier herhalen dat veel investeringsplannen voor onze infrastructuur niet voldoende gezien worden vanuit een oogpunt van duurzame ontwikkelingen. Ik geef nu geen concrete voorbeelden, want andere woordvoerders hebben er al enkele genoemd. Die discussie moet absoluut in een breder en beter kader terugkomen. Ik noem slechts een concreet punt: ondergronds bouwen zal een optie voor de toekomst moeten zijn.

Voorzitter! Ik moet helaas afsluiten. De totstandkoming van een duurzame economie is een proces van kleine stapjes. Dat beseffen wij volledig. Maar er moet wel een duidelijk perspectief bestaan, ook voor de langere termijn. Daarom vraag ik de regering om nadrukkelijker de te nemen stappen in een helder perspectief voor de langere

termijn te plaatsen, want dat heb ik in de nota enigszins gemist. Immers, zonder het uitstippelen van een duidelijke marsroute zal de omvorming naar een duurzame economie niet tot stand kunnen komen.

De heer **Poppe** (SP): Mevrouw de voorzitter! Milieu en economie in vijf minuten: het zal niet meevallen!

Gelukkig zijn er veel vaagheden en onuitgewerkte doelstellingen in de nota, veel dilemma's en weinig concreets, veel science fiction en dan vooral veel fiction en niet zoveel science.

Een van de conclusies uit het rapport is dat milieu en economie in de toekomst inherent aan elkaar verbonden moeten worden. Desondanks blijft alles gewoon marktgericht gaan. Hoe dat moet, is volstrekt onduidelijk. De hamvraag is of de bedrijven onder de huidige economische verhoudingen wel in staat zijn, ook al zouden zij het willen, om rekening te houden met maatschappelijke belangen, zoals het milieu. Over die vraag wordt heengelopen. Ziehier, heel in het kort, de nota Milieu en economie in een lege notendop.

Onder de huidige economische verhoudingen is op straffe van ondergang het nastreven van winstmaximalisatie verplicht. Dat gaat vóór mens en milieu. Ik zal wat cijfers noemen over deze economie. In 1996 bedroeg de omzet op de Amsterdamse beurs 2000 mld.; er is voor het eerst meer geld verdiend met handel in aandelen dan door arbeid. Als 1500 topmensen hun opties verzilveren, levert hen dat 4 mld. koerswinst op. De afgelopen twintig jaar is de economie 60% gegroeid, maar in werkelijkheid zijn er nog steeds 3 miljoen werklozen. De armste 10% van de bevolking heeft gemiddeld een negatief vermogen van f 29.000 en de rijkste 10% heeft een positief vermogen van f 778.000. De rijkste 1% van de bevolking beschikt over een kwart van het totale privé-vermogen. Wij hebben 150.000 miljonairs tegenover 1 miljoen huishoudens op of onder de armoedegrens. Tot zover de zegeningen van onze huidige economie!

Moeten wij erop vertrouwen dat een economie die zo met mensen omgaat, beter zal omgaan met het milieu? Denk daar maar eens over na! Ik geloof niet in sprookjes.

Het is daarom ronduit schandalig dat de consument als milieucrimineel wordt afgeschilderd.

Minister **De Boer**: Waar staat dat?

De heer **Poppe** (SP): Hem wordt verweten te weinig voor milieuvriendelijke producten te kiezen en uit te zijn op gemak, gewin, genot en meer op de prijs van een product te letten dan op de milieuvriendelijkheid ervan. Dus hij is haast een milieucrimineel. Ik zeg er "haast" bij.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): En zij, wat is zij? U sprak met name over hij. Ik dacht: misschien doet zij iets anders.

De heer **Poppe** (SP): Nee, ik bedoel alle slikkers, eters en genieters.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Enige emancipatie komt niet op bij de heer Poppe.

De heer **Poppe** (SP): Ik begrijp het probleem niet. Ik sprak over hem. Ik bedoel daarmee de consument en dat zijn mannetjes en vrouwtjes!

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): De heer Poppe zegt: het lijkt wel alsof de consument een soort milieucrimineel is. Ik kan dat uit geen enkele bijdrage opmaken en ook niet uit de nota. Integendeel, in de cijfers van het RIVM wordt geconstateerd dat met name het milieubeleid bij de consument een beetje zijn doel is voorbijgeschoten en dat de consument eigenlijk wat wordt vergeten. Waarom telt de heer Poppe zijn zegeningen niet als hij dat aan alle kanten hoort en er overal wordt gezegd dat de consument er wat meer bij betrokken zou moeten worden analoog aan het afvalbeleid? Waarom zegt hij niet dat hij dat een prima idee vindt en dat hij met D66 gelooft in de bereidheid van de consument om dat te doen? Denk nu eens positief, mijnheer Poppe. Het is moeilijk, maar doe dat nu maar eens!

De heer **Poppe** (SP): Ik ben hartstikke positief. Ik wil dat het beter gaat, en beter gaan is altijd positief, waar of niet?

Als in deze nota de consument verweten wordt te weinig voor milieuvriendelijke producten te kiezen en uit te zijn op gemak, gewin, genot en meer te letten op de

prijs van een product dan op de milieuvriendelijkheid ervan, krijgt de consument naar mijn mening te veel het predikaat slechterik en wordt er gesuggereerd dat al die ellende toch wel een beetje door zijn gedrag veroorzaakt wordt. Als ik in de Milieubalans 1996 lees dat de leefstijl van de mensen een belangrijke bijdrage levert aan het milieu-probleem, vind ik dat de consument beschuldigd wordt van haast milieucrimineel gedrag. Ik vraag mij dan af wie die producten maakt die hij consumeert. Wie geeft méér dan 1 mld. Nederlandse gulden uit aan reclame om vooral het gemak en het genot van bepaalde producten te benadrukken? Wie wil er dan meer asfalt, een groeiend Schiphol en een tweede Maasvlakte om de vaak uit lagelonenlanden afkomstige producten door Nederland Europa in te zeulen? Hoezo consument? Maar ik kom er nog wel op terug!

Mevrouw de voorzitter! Ik wil niet vervelend zijn, maar de nota is voor een belangrijk deel gebakken lucht; mooie gedachten over perspectieven, geen concrete maatregelen en nergens worden knopen doorgehakt.

Er wordt niet aangegeven wat de milieubelastende producten en productiemethoden zijn. Wanneer horen wij van de bewindslieden waarom en welke producten milieuvriendelijk of schadelijk zijn? Dan kan de consument daarmee rekening gaan houden! Dus kom op met die lijst!

Waarom geen lijst van stoffen en vervuilende of vervuילend geproduceerde producten die verboden zouden moeten worden omdat hun nut niet opweegt tegen de maatschappelijke schade? Waar is die lijst, waar is die visie? Dat zou zoden aan de dijk zetten! Waarom is niet de aankondiging gedaan dat alle stoffen en producten aan een onderzoek op milieugevoeligheid in zowel de productie- als in de gebruiks- en afvalfase onderworpen dienen te worden voordat zij op de markt gebracht mogen worden? Wordt dat soms niet gedaan omdat dat de economie in gevaar zou kunnen brengen?

Mevrouw de voorzitter! Het kabinet gaat uit van een bepaalde economische groei en die groei is nodig voor de financiering van noodzakelijke milieu-investeringen. Maar wat denken de ministers te doen als straks de economie in elkaar dondert? Dat zal volgens de

economen binnen enkele jaren gebeuren. Er heeft zich namelijk twintig jaar lang een economische groei voorgedaan van in totaal 60%. Is het niet riskant het milieubeleid te koppelen aan een economie die zich ondemocratisch en als een ongeleid projectiel gedraagt? Dat gebeurt. Wie geven wij op deze manier het milieubeleid in handen?

Ik heb wel vertrouwen in technische ontwikkelingen, maar dan moeten die voorgeschreven kunnen worden. Daarover staat echter niets in de nota. In deel 2, dat gaat over de perspectieven, staat veel moois, maar er staat niets over de manier waarop de ideeën uitgevoerd zullen worden en of de realisering desnoods kan worden afgedwongen. Er is dus sprake van een lege huls.

Waarom wordt niet voor aanwijsbaar vervuilende productiemethoden een doelheffing ingesteld om met de opbrengst gericht wetenschappelijk onderzoek naar schonere methoden te kunnen financieren? Nu is alle technologisch onderzoek vooral gericht op het meer produceren met minder arbeid.

Een voorbeeld in dit verband is de fusie van vier grote melkcoöperaties. Door die fusie treedt schaalvergroting op. Er ontstaat hierdoor qua grootte de vijfde zuivelgigant van Europa. De fusie betekent dat een aantal fabrieken dichtgaat en dat meer handelingen geconcentreerd worden. De afstand tussen boerderij en fabriek wordt groter. De afstand tussen woonplaats werknemers en plaats van fabriek wordt groter en de afstand tussen consument en producent wordt groter. Er zal dus nog meer gesleep met goederen zijn. Daardoor moet er weer meer infrastructuur komen: MacWorld weer een stukje dichterbij.

Voorzitter! Met een recente studie van het Centrum voor energiebesparing, verricht in opdracht van het ministerie van VROM, is het effect van alle maatschappelijke kosten en de kilometerprijs op het volume van het wegtransport onderzocht. Gebleken is dat het aandeel van de industriële productie in het bruto nationaal product van Nederland daalt. Echter, er treedt geen vermindering van de goederenstroom op. Het aantal schakels in het transport en de transportafstanden nemen namelijk toe vanwege de concentratie van economische activiteiten. Daardoor worden dus de transportafstanden almaar groter. Dit

geldt niet alleen voor Nederland, maar dit is een mondiaal verschijnsel.

Een aardig voorbeeld in dit verband is de productie van mineraalwater. Flessen uit Sicilië gaan naar Noord-Italië, terwijl flessen mineraalwater uit Noord-Italië naar Sicilië gaan. Dat gebeurt omdat de consument verschillende soorten water wil hebben. Het water van het ene merk is echter gelijk aan dat van het andere, maar alleen de verpakking is anders. Is de consument schuldig aan het heen en weer sjouwen van water? Dergelijke voorbeelden kunnen gegeven worden bij de productie van heel veel andere goederen. Er gaan Nederlandse goederen met containers naar een of ander land, maar uit dat andere land komen ze hierheen en de containers passeren elkaar ergens op de oceaan. Daarom zeg ik: laat eens goed onderzoeken hoe de goederenstroom in elkaar zit en laat eens nagaan in welke mate er sprake is van onzintransport. Hierover lees ik juist niets in de nota. Wel staat erin dat de leefstijl van de mensen een belangrijke factor bij het oplossen van het milieuprobleem is. Dat vind ik schandelijk, omdat daarbij een verband wordt gelegd met het gebruik van vaatwassers, diepvriezers en wasdrogers. Daardoor zou de milieuvervuiling ontstaan, maar wie maakt die huishoudelijk apparatuur energie-slurpend? Zorgt juist de aanschaf van die apparaten niet voor een deel van de economische groei? Wat gebeurt er als die apparaten niet gekocht worden? Overigens, mogen gewone mensen geen profijt hebben van de technische vooruitgang op dit gebied?

Kortom, de individuele consument heeft niets te vertellen over de wijze waarop en waarom wat geproduceerd wordt en over de manier waarop de producten de wereld rond worden gesleept.

De **voorzitter**: Mijnheer Poppe, over een halve minuut heeft u ook de tijd voor uw tweede termijn opgesoupeerd.

De heer **Poppe** (SP): Als het nemen van maatregelen op dit punt, zoals het stimuleren van milieuvriendelijke landbouwmethoden, bevorderd moet worden, zou de regering met regels en aanwijzingen moeten komen voor het produceren en distribueren.

Opmerkingen daarover mis ik in de nota. Er staat echt niets in wat daarop betrekking heeft.

Mevrouw de voorzitter! Tot slot: het verhaal van de ontkoppeling, namelijk dat de economie groeit maar er minder emissies naar water en lucht gaan, kan wel waar zijn, maar wij moeten niet vergeten dat dit mede het gevolg van is van zuivering en filtering. Daardoor houden we een heleboel andere afvalstoffen over, zoals slib en spoelwater. Daar zitten verontreinigende stoffen in. Die uitgezuiverde stoffen komen terecht in de afvalbranche en die is van de eerste criminele handeling nog niet gestorven. Zo is gebleken dat chemisch afval in scheepsdiesel terechtkomt. Daarover zullen wij het echter binnenkort hebben. Die afvalstroom hebben wij dus nog lang niet in handen, mijnheer Klein Molekamp. In deze nota ontbreekt een werkelijke analyse van de economie en wordt niet aangegeven waardoor het milieuprobleem feitelijk ontstaat. Zonder analyse is er geen antwoord op de problemen.

De **voorzitter**: Mijnheer Poppe, u bent er als enige spreker in geslaagd om meer dan de spreektijd voor twee termijnen in de eerste termijn te gebruiken.

De vergadering wordt van 16.40 uur tot 16.45 uur geschorst.

Eerste termijn van de zijde van de regering

De **voorzitter**: Ik neem aan dat de regering het antwoord en de tijd daarvoor onderling verdeeld heeft. Verder neem ik aan dat wij, als de interrupties beperkt worden tot de echt cruciale punten, om half zeven een hapje kunnen gaan eten.

Minister **De Boer**: Voorzitter! Wij zullen ons best doen. Ik denk echter dat het goed is dat wij na dik vierenhalf uur toespraken van de Kamer even de tijd nemen om van de kant van de regering te reageren op de zeer fundamentele opmerkingen die gemaakt zijn. Wij willen onze visie op de nota Milieu en economie graag nog een keer toelichten. Ik zal daarbij ingaan op een aantal vragen die vandaag zijn gesteld over de algemene milieubeleidsaspecten. Mijn collega's zullen zich richten op

de aspecten die vooral hen regaderen.

Ik ben blij dat de Kamer met mij vindt dat dit een heel belangrijke nota is. Voor het eerst hebben meerdere bewindslieden – ik zou haast zeggen de kern van het kabinet, maar daar doe ik de rest misschien onrecht mee – gezamenlijk het initiatief genomen om heel intensief na te denken over de complexe relatie tussen milieu en economie, de economische groei en de belasting van het milieu. Het is ook voor het eerst dat een kabinet met een samenhangende visie op dit onderwerp komt. Op internationaal niveau wordt er op het ogenblik reikhalzend uitgekeken naar de vertaling van onze nota, want men heeft grote belangstelling voor ons initiatief op dit punt. Dit is tevens een deel van het antwoord op de vraag van de heer Van den Berg of wij ons in internationaal opzicht ook bezighouden met een aantal aspecten die milieu en economie betreffen.

Mevrouw de voorzitter! Jarenlang zijn wij met z'n allen gevangen geweest in het paradigma dat milieu en economie elkaars natuurlijke vijanden zijn en dat wij in de samenleving wel moeten kiezen tussen hetzij economie hetzij ecologie. Wij weten nu echter allemaal dat dit eigenlijk een te simplistische benadering is van de problematiek en dat je die spanning tussen milieu en economie absoluut moet doorbreken. Dat er een spanning is tussen die twee aspecten, wil het kabinet absoluut niet onder stoelen of banken steken. Met deze nota hebben wij echter willen aangeven dat er een perspectief bestaat op een ecologisch verantwoorde economische groei. Dat was de doelstelling van de nota. Milieu en economie behoeven dus niet elkaars tegenpolen te zijn. Het is echter ook niet zo dat milieu en economie vanzelf samengaan. Daarom is het nodig dat onze economische ontwikkeling niet als een soort logge mammoettanker steeds maar in dezelfde risicovolle richting blijft varen. De koers van die tanker moet in een milieuefficiënte richting bijgebogen worden. De nota geeft aan welke accentverschuivingen nodig zijn om tot een dergelijke koerswijziging te komen. De daadwerkelijke realisatie van die accentverschuivingen vergt uiteraard

meer dan deze nota alleen. Het zal ook aanzienlijk meer tijd kosten.

Welke ontwikkelingen hebben nu geleid tot het uitbrengen van deze nota? Sinds met voortvarendheid is gestart met het tot uitvoering brengen van de nationale milieubeleidsplannen, is er heel veel bereikt. Een aantal leden heeft hier ook aan gerefereerd. Voor een fors aantal milieubelastende emissies is een absolute ont koppeling – niet te verwarren met een relatieve ont koppeling – tot stand gebracht tussen economische groei en de milieuaantasting. Ik noem die absolute ont koppeling nog maar eens, want het is toch iets wat vrij uniek is in de wereld: een economische groei en een absolute afname van de milieuaantasting. Onlangs zijn door het RIVM de Milieubalans en de vierde Milieuverkenning uitgebracht. De Milieuverkenning behandelt de langetermijnanalyse van de milieuproblematiek en de mogelijkheden tot 2030. De Milieubalans geeft de ontwikkelingen op kortere termijn aan. Die twee documenten beveel ik de Kamerleden, voorzover zij die nog onvoldoende tot hun geestelijk gedachtegoed gemaakt zouden hebben, van harte in hun aandacht aan. Deze twee nota's laten zien dat er in de afgelopen jaren een reductie is bewerkstelligd die er mag zijn. De emissiereductie van SO₂ verloopt zeer voorspoedig; de hoeveelheden zware metalen die in het milieu terecht komen zijn met enkele tientallen procenten gedaald; de productie van de schadelijke CFK's is geheel gestopt; momenteel wordt driekwart van het afval hergebruikt. Dat is het goede nieuws.

Maar er is ook ander nieuws: er zijn zeer hardnekkige knelpunten. Het energiegebruik en de emissies van CO₂ stijgen nog steeds. De emissie van NO_x, de grote verzuurder, daalt weliswaar, maar lang niet snel genoeg om binnen afzienbare tijd een voldoende milieukwaliteit te kunnen realiseren. De gewenste milieukwaliteit van vermist en bestrijdingsmiddelen betreft zijn nog niet binnen bereik. Daarbij komt nog dat de berekeningen uitwijzen dat als de huidige trends in de consumptie en de productie worden doorgetrokken naar de toekomst, het beeld niet rooskleurig is. Particuliere consumenten gaan steeds meer energie gebruiken, en de mobiliteit stijgt nog steeds. De gemakkelijkste en goedkoopste milieumaatregelen

hebben we natuurlijk al getroffen. Dat betekent dat datgene wat we nu moeten doen, in wezen steeds moeilijker en duurder wordt, wat betekent dat we steeds meer overtuigingskracht nodig hebben om een en ander waar te maken. Je kunt zeggen dat het moment van de waarheid in zicht komt.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): U wijst ongetwijfeld op de Milieuverkenning van het RIVM. Maar zitten die negatieve geluiden op lange termijn niet voor een deel in het model van het RIVM? De economische groei is 3%, terwijl gelijktijdig wordt uitgegaan van stabiliteit van het milieubeleid. Als de ene component blijft groeien en de andere stabiel blijft, krijg je vanzelf een negatieve uitkomst. Dat zit in het model. Ik begreep dat ook van minister Wijers in zijn eerste reactie: het is heel onlogisch om uit te gaan van de groei van de ene en de stabiliteit van de andere component.

Minister **De Boer**: We zijn er nu net mee bezig ervoor te zorgen dat er beleid tegen die ontwikkeling wordt aangegooid. De RIVM-voorspellingen geven aan dat we als we het allemaal maar op zijn beloop laten, in grote problemen terechtkomen. Daarom moeten we dus beleid ontwikkelen, beleid dat ook nog zoals we het tegenwoordig noemen robuust moet zijn, want eenvoudige maatregelen zullen niet maken dat de herkoppeling die eraan dreigt te komen wordt voorkomen.

Voorzitter! Het moment van de waarheid komt in zicht. Willen en kunnen we onze levensstijl, onze consumptie- en productiebehoeftes combineren met de verantwoordelijkheid voor een gezonde leef-omgeving? Dat is namelijk de kern van de vraag waarvoor wij staan. Om onze ecologische toekomst veilig te stellen, moeten we op zoek naar een nieuwe benadering, een waarin milieubescherming en economische vooruitgang inherent samengaan, een waarin beide doelen worden versterkt, in plaats van elkaar tegenwerken. Dat streven vergt een heel forse koerswijziging, die niet moet worden onderschat. Dat streven vergt ook tijd, en het vergt zorgvuldigheid. Om een werkelijk duurzame samenleving te realiseren, is het onvoldoende om verbeteringen aan te brengen aan de randen

van het economisch proces. De Kamer weet hoe dol wij zijn op de uitdrukking "aan de randen van"! Marginale verbetering van het bestaande blijkt veelal hoogstens voldoende om de volumegroei van productie en consumptie te compenseren. Maar juist in die kern van het economisch proces zitten de hardnekkigste knelpunten, zoals het energiegebruik, de mobiliteit en het ruimtegebruik. We moeten ons dus richten op die drie elementen, op die kern van het proces.

Zoals bekend, behoort de Nederlandse economie tot de meest materiaal- en energie-intensieve ter wereld. Natuurlijk zijn wij in bepaalde opzichten ook heel efficiënt. Desalniettemin, de hoeveelheid maakt dat wij heel energie-intensief bezig zijn. De uitdaging die het kabinet zichzelf en de maatschappij stelt, is de welvaart verder te vergroten met steeds minder inzet van grondstoffen, ruimte en milieuvorraden. De uitdaging is om een aanmerkelijk milieuefficiëntere economie te realiseren. Om een werkelijk duurzame economie te realiseren, zouden we ernaar moeten streven om op een termijn van enkele decennia de inzet van grondstoffen te halveren, terwijl de omvang van de economie verdubbelt. De heer Feenstra refereerde er ook al aan dat je dan de factor 4-benadering te pakken hebt.

Trendbreuken zijn dus nodig. Het doel dat wij ons met deze nota gesteld hebben, is te onderzoeken welke trendbreuken tot stand moeten worden gebracht om een dergelijke milieuefficiënte economie te realiseren. Wij wilden een nota presenteren die perspectieven schetst van die duurzame groei en waarin aanzetten worden gegeven voor het toekomstig handelen van maatschappij en overheid.

De heer **Poppe** (SP): De minister omschrijft eigenlijk een totaal andere economie dan die welke wij in feite nu hebben. Die is erop gebaseerd om in pakweg vijf, zes jaar de investeringen rendabel te maken. Dat betekent een noodzakelijke winst-maximalisatie. Hoe kunnen volgens de minister onder die economische druk bedrijven denken aan de meer maatschappelijke gevolgen van hun productie, ook ten aanzien van de consumptiesfeer?

Minister **De Boer**: Straks zal mijn collega van Economische Zaken meer in detail op deze vraag ingaan. Ik kan u nu al wel zeggen dat wanneer wij goed bekijken wat er gaande is, wij niet kunnen ontkennen dat de industrie, de ondernemers een groot deel van hun verantwoordelijkheid hebben waargemaakt en dat ze grote milieuwinsten hebben geboekt. Ik spreek van een groot deel, omdat je het niet in zijn algemeenheid kunt zeggen. Er zijn sectoren waar zeker nog problemen zijn, maar daar is echt het nodige gebeurd. Dat proces moet nu ook op gang komen bij het midden- en kleinbedrijf en moet verder doorwerken naar de consumenten. Als u het heeft over de relatie tussen investeringen en de opbrengsten die deze genereren, niet alleen milieu-opbrengsten maar ook financiële opbrengsten, dan verwijs ik u naar het antwoord van mijn collega van Economische Zaken dat hij straks gaat geven. Hij zal aantonen dat het een heel hoopvol perspectief is.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): De minister zegt net dat de industrie het grootste deel van de milieuwinsten al heeft geboekt. Betekent dit nu dat de industrie verder geen grote stappen behoeft te zetten? Is het niet zo dat met name daar "end of pipe"-winsten zijn geboekt, maar dat wanneer het echt om processen gaat, er nog heel veel te doen valt waar het de fundamentele aanpak betreft?

Minister **De Boer**: Ik heb niet gezegd dat wij geheel uitgepraat zijn met de industrie, omdat daar helemaal niets meer te bereiken zou zijn. Natuurlijk is er heel veel gewerkt aan "end of pipe"-oplossingen. Dat was ook noodzakelijk, laten wij dat niet onderschatten. Het is een heel zinvolle activiteit geweest. Wij zijn nu bezig om ons vooral te richten op de kern van de productieprocessen. Op dat punt gebeurt op dit ogenblik ook al het nodige, hetgeen niet wegneemt dat er nog meer moet gebeuren. Over de benchmarking kom ik straks nog te spreken.

De heer **Stellingwerf** (RPF): De minister heeft zo-even impliciet erkend dat er ten opzichte van de welvaart niet sprake is van een evenredige ontwikkeling. Er is sprake van de wet van de afnemende meeropbrengsten. Zij heeft aangege-

ven dat wij factor 4 kunnen halen. Moet zij echter niet ten principale erkennen dat er wellicht over 30 of 40 jaar nieuwe grenzen in de zin van milieuwinst worden bereikt die wij wellicht niet meer over kunnen?

Minister **De Boer**: Wellicht is het aardig als ik eerst mijn verhaal houd. Als er daarna nog aspecten zijn waarvan u meent dat ik er onvoldoende op ben ingegaan, dan wil ik daarover alsdan graag met u van gedachten wisselen. Ik haal de rode draad uit mijn verhaal als ik telkens op een detail inga waarop ik straks ook nog zou willen ingaan. Als de heer Stellingwerf straks vindt dat het onvoldoende behandeld is, zal ik graag zijn vraag beantwoorden.

De **voorzitter**: Dat spreken wij af.

Minister **De Boer**: Een belangrijk uitgangspunt bij het opstellen van de nota was dat wij een niet allesomvattende milieubeleidsnota zouden maken. Het moest dus geen nota worden waarin, uitgaande van kwantitatieve doelen, maatregelen zouden worden benoemd om precies die doelen te bereiken. Dat is immers het domein van het Nationaal milieubeleidsplan. Mevrouw Vos en anderen hebben hier uitdrukkelijk vragen over gesteld en in de pers zijn er indertijd ook al heel interessante stukjes over geschreven. Op het ogenblik dat deze nota uitkwam en dat, een week later, de Milieuverkenning voor de lange termijn uitkwam, wist de Kamer dat die verkenningen altijd de onderleggers zijn voor het komende Milieubeleidsplan. Dat was vier jaar geleden zo en vier jaar daarvoor ook. Deze nota was dus geen alternatief voor het NMP 3, maar heeft een andere invalshoek.

De nota Milieu en economie beschouwt de milieudoelstellingen als een gegeven en beoogt richtingen te schetsen van een duurzame economische groei. In die zin zou je zelfs kunnen zeggen dat de nota Milieu en economie voorbij de milieudoelstellingen kijkt: de nota moet een antwoord geven op de vraag hoe, als eenmaal de milieukwaliteitsdoelstellingen zijn gerealiseerd, de economische ontwikkeling zich kan blijven voortzetten zonder de ecologische kwaliteit op het spel te zetten.

De heer Crone heeft gezegd dat het allemaal mooi en aardig was,

maar dat hij een macro-economische en een macro-ecologische analyse miste. Die macro-ecologische analyse zit naar mijn mening in de Milieuverkenning. Als de relatie tussen de macro-economie en de macro-ecologie gezien wordt, kan geconstateerd worden dat wij wel degelijk aandacht hebben gegeven aan deze twee langetermijnproblemen die zouden kunnen ontstaan. De herkoppeling is namelijk een effect van een macro-economische ontwikkeling en die heeft macro-ecologische gevolgen. Om het gevaar van de herkoppeling te voorkomen, zal de milieuproductiviteit hoger moeten liggen dan het tempo van de economische groei. Dat is ook weer die ont koppeling en daarbij past een duidelijke inzet, namelijk technologie, zowel gericht op continue verbeteringen als gericht op doorbraken.

Het kabinet gaat er niet van uit dat de economische groei een halt toegeroepen moet worden, zoals wel eens is gesuggereerd en zoals zojuist ook even aan de orde is geweest tijdens een interruptiedebatje. Economische krimp biedt immers geen sociaal-economisch perspectief aan werknemers, ondernemers en consumenten. Krimp haalt de dynamiek uit de economie en de nadruk komt dan heel sterk te liggen op de kostenbesparing op korte termijn. Dit in tegenstelling tot de benodigde milieu-investeringen op de lange termijn. Daardoor zullen in een stagnerende economie ook de noodzakelijke innovatie en kwaliteitsverbetering veel minder snel verlopen, terwijl de nadruk juist op de kwaliteit zou moeten liggen. De economie dreigt dan in een neerwaartse spiraal te geraken. Het perspectief van een economie waarin economie en milieu samengaan, inspireert daarentegen ondernemers; zij zullen veel meer op zoek gaan naar kansen om met nieuwe producten en diensten op de markt te komen en daar een milieu- en economiewinst te boeken.

De vele gesprekken die wij in de afgelopen maanden hebben gevoerd met ondernemers, wijzen daar ook op. Sommigen meenden dat de nota Milieu en economie het antwoord zou moeten geven op de vraag welke sectoren in een milieuefficiënte economie thuishoren en welke niet. Degenen die deze verwachting hebben gekoesterd, moet ik bitter teleurstellen. Het kabinet gelooft niet

dat een dergelijke radicale, van bovenaf opgelegde wijziging in de structuur van onze economie nodig is. Het blijkt namelijk dat de bestaande sectoren hun milieu-prestaties aanzienlijk kunnen verbeteren. Voorwaarde daarvoor is wel dat er stevig gewerkt wordt aan een vergroting van de milieukwaliteit en aan een verhoging van de toegevoegde waarde. Dat kan bijvoorbeeld via verbetering en vernieuwing in het bedrijfsmanagement. Men heeft vaak uit het oog verloren hoe belangrijk bedrijfsmanagement in dat geval is. Ook kan het via technologische innovatie en via een samenwerking met anderen.

Zoals bekend, hebben wij met de convenanten op het punt van de samenwerking veel goede ervaringen opgedaan. Dat verleidt de heer Crone ertoe om te vragen naar de mogelijkheid van tweede generatie convenanten. Hij pleit daarbij voor het toepassen van een clusterbenadering. Dat wil zeggen dat milieuproblemen niet alleen aangepakt worden vanuit de traditionele economische sectoren, maar dat die geclusterd worden rondom bijvoorbeeld dienstverlening en consumenten. De heer Crone zei: als dat kan, dan zouden er tweede generatie convenanten gesloten moeten kunnen worden.

Ik vind dat een interessante suggestie. Vooral het idee om uit te gaan van de behoefte van consumenten en daaromheen als het ware de spelers in kaart te brengen, bijvoorbeeld de industrie, de overheden, de maatschappelijke organisaties en de distributiesectoren, zal ik graag willen uitwerken. In de internationale beleidsontwikkeling rondom duurzaam consumeren en produceren hanteert de OECD het begrip "domeinbenadering", bijvoorbeeld het "domein voeding" of het "domein wonen". Ik kan mij voorstellen dat wij zo'n benadering zullen gebruiken om dit verder uit te werken. Ik kan nog niet zeggen wanneer wij daarmee aan de gang kunnen gaan, maar wij zullen dit oppakken.

Voorzitter! Ik heb zojuist dus aangegeven wat de nota allemaal niet is. Het is misschien goed om nog eens even heel duidelijk aan de orde te stellen wat die nota dan wel is. Wij hebben ons gericht op kwaliteitsverbetering in de drie

belangrijkste bestaande economische clusters, namelijk industrie en diensten, landbouw en landelijk gebied en verkeer en vervoer. Die sectoren zijn ook terug te vinden in de nota.

Kwaliteitsverbetering wordt ruwweg vanuit twee kanten benaderd. De ene kant heeft te maken met de economische dynamiek. Ik ben van mening dat wij die dynamiek zoveel mogelijk moeten benutten. Een belangrijk uitgangspunt was daarom dat zoveel mogelijk voortgebouwd moet worden op activiteiten en initiatieven die in de samenleving zelf opkomen. Ik heb in een vroeger vak geleerd dat het altijd het beste is om te beginnen waar de cliënt is, en ik denk dat dat hier ook geldt. De veelheid aan perspectieven en acties in deel 2 van de nota bewijst dat wij in die opzet ook geslaagd zijn.

Aan de andere kant realiseert het kabinet zich dat de economie weliswaar open is en een eigen dynamiek kent, maar dat die dynamiek zich voltrekt binnen een stelsel van door de overheid vastgestelde randvoorwaarden. Traditioneel valt hierbij te denken aan het fiscale stelsel en aan overheidsvoorzieningen, zoals onderwijs, de publieke onderzoeksweld en de fysieke infrastructuur. De economie past zich als het ware aan totdat een optimum binnen die randvoorwaarden is gerealiseerd. Milieu is dus ook een van die randvoorwaarden. En het is er een die steviger verankerd moet worden binnen het overheidsbeleid. Daarmee geef ik meteen een antwoord op de vraag: wat is de rol van de overheid en gaat de overheid zich niet te veel terugtrekken? Nee, dat is niet het geval. Dat betekent dat het beleid van de overheid gericht moet zijn op het stellen van milieu-inclusieve randvoorwaarden, zodat het economisch optimum tegelijkertijd ook het ecologisch optimum is. Een voorbeeld van een milieu-inclusieve randvoorwaarde is een groen fiscaal stelsel waarin het beslag op milieuvorraden belast wordt, waardoor milieuvriendelijke producten aantrekkelijker worden. Ik zal daar later nog op terugkomen.

Hoe is de nota tot stand gekomen? Vorig jaar heeft het congres plaatsgevonden. Daarna hebben de vier NMP-departementen en het ministerie van Financiën de koppen bij elkaar gestoken en op basis van

samenwerking met het veld – ondernemers, bedrijven en burgers – een inventarisatie gemaakt van de mogelijke oplossingsrichtingen, op basis van de analyse van de problematiek. Al heel snel bleek dat een deel van de oplossingen lag op beleidsterreinen waaraan thans in andere trajecten wordt gewerkt, zoals de vergroening van het belastingstelsel dat binnenkort met de Kamer zal worden besproken.

Een tweede voorbeeld betreft de overheidsinvesteringen in de ruimtelijk-economische structuur. Ook daaraan is gerefereerd toen er gesproken werd over de missiebrieven die wij zowel vorig jaar als dit jaar met de begroting aan de Kamer hebben toegezonden. Over die onderwerpen zal men in deze nota dus geen uitgewerkt beleid aantreffen. Dat zou immers een doublure zijn. De nota geeft echter wel in grote lijnen aan in welke richting het beleid zich op die andere terreinen moet ontwikkelen om te komen tot die werkelijk duurzame economie.

Ik heb al gezegd dat veel aandacht is gegeven aan het inventariseren van oplossingsrichtingen. Dat hebben wij niet in ons eentje gedaan. De milieubeweging, het bedrijfsleven, diverse maatschappelijke organisaties en andere overheden hebben daar heel intensief aan meegedaan. Daarbij heeft het bedrijfsleven het concept boegbeelden ingebracht. Dat zijn de acties waarvoor bedrijven en overheid een expliciet commitment met elkaar aangaan. Ik ben blij dat de nota op draagvlak bij het bedrijfsleven kan rekenen, want dit is een absolute must. Het gaat immers om een gecombineerd belang voor het milieu en voor de economie. Ik zal het bedrijfsleven ook aan dat commitment houden, want duurzaamheid is uiteraard geen vrijblijvende opgave. Serieus werken aan de vergroting van de milieueffectiviteit betekent continu werken aan de verbetering van de activiteiten om op het gebied van milieuefficiëntie de wereldtop te zijn en te blijven.

Het resultaat van dit proces ligt voor. In de nota wordt met ongeveer 35 perspectieven aangetoond dat milieu en economie kunnen samengaan. De nota bevat ook 180 acties die door het bedrijfsleven en de overheid gezamenlijk zullen worden opgepakt. De overheid heeft

bij die acties een stimulerende en ondersteunende rol. Het totaalbedrag van 250 mln. dat het kabinet voor de uitvoering van de nota beschikbaar heeft gesteld, is voor het overgrote deel bestemd voor het faciliteren van zogenaamde bottom-upacties. Dat betekent dat wij op die manier aanmerkelijk meer financiën en activiteiten kunnen genereren dan wij zonder dat bedrag zouden kunnen genereren.

Er zijn een aantal opmerkelijke acties die mij aanspreken, omdat zij treffend zijn voor de elementen van een duurzame economie. Daar wil ik het graag over hebben. Zo is er bijvoorbeeld het strategische bedrijfsmilieumanagement, een heel belangrijke ontwikkeling. Ik zie dat als een benadering in het bedrijfsbeleid waarbij het integrale milieubeleid in relatie wordt gebracht met het financieel-economisch beleid. Dat moet er bij de energie-intensieve bedrijven in Nederland toe leiden dat zij op het gebied van de energie-efficiency tot de top van de wereld gaan behoren. Zo is veel energie en CO₂-winst te boeken. De ontwikkeling van eco-efficiency als instrument voor strategisch bedrijfsmilieumanagement wordt momenteel door mij, in samenwerking met de minister van Economische Zaken en het bedrijfsleven, opgepakt.

De heer Ten Hoopen heeft in dat verband gevraagd wat de rol van het MKB is en of ook het MKB niet meer moet doen op het punt van schoner produceren. Wij moeten niet vergeten dat het MKB een andere benadering vraagt dan grote bedrijven. Het MKB zal veelal via handboeken, educatie en scholing geholpen worden om een goede milieuzorg in te voeren. Het besef dat milieu ook kostenvoordelen kan opleveren, zal langs die weg verder doordringen. Ik ben het er echter mee eens dat wij op dit punt veel meer activiteiten moeten inzetten, zoals wij dat ook aan de orde hebben gesteld bij de informele Milieuraad in april 1997 in Amsterdam.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter!...

De **voorzitter**: Nee, toen u weg was, hebben wij afgesproken dat er niet meer geïnterrumped zou worden totdat de minister klaar is.

Minister **De Boer**: Ik reageer straks op alle vragen, hoor.

De **voorzitter**: Na afloop doen wij een snel vragenronde.

Minister **De Boer**: Een optimale benutting van energierestwarmte en secundaire grondstoffen vraagt om samenwerking en organisatie, bijvoorbeeld op bedrijventerreinen. Daar is echt nog heel wat winst te halen. Duurzame bedrijventerreinen moeten het bijvoorbeeld mogelijk maken dat bedrijven elkaars restproducten en afvalwarmte benutten en dat bedrijven gezamenlijk optimaal gebruikmaken van warmtekrachtinstallaties en transportfaciliteiten. Daarin liggen kansen, zowel voor de economie en het milieu als voor zuinig ruimtegebruik. Het kabinet zet middelen in om de voorbereiding en de uitvoering van concrete plannen te bevorderen en te ondersteunen.

De heer Klein Molekamp heeft in dit verband gevraagd of er nog mogelijkheden zijn voor duurzaam ondernemen of dat duurzaam ondernemen juist gehinderd wordt door wet- en regelgeving die met name door mijn ministerie worden geïnitieerd. Dit laatste is althans door de heer Klein Molekamp gesuggered. Het kabinet is zich bewust van het spanningsveld op dit punt. Enerzijds wil men een hoop doen en anderzijds kunnen een aantal dingen gewoon niet. Het veranderingsproces naar duurzaam ondernemen wordt hier naar het gevoel van de heer Klein Molekamp gehinderd. Als alle aspecten van duurzaam ondernemen echter niet direct geplaatst worden in het licht van de houdbaarheid voor de toekomst, zijn wij met het verkeerde werk bezig. Dat betekent ook dat men, bijvoorbeeld, bij het hergebruik van afvalstoffen of het gebruik van afvalstoffen als secundaire bouwstoffen, buitengewoon zorgvuldig moet omgaan met de milieueffecten van dit soort nieuwe grondstoffen bij gebruik in de bouw.

Ik kan de heer Klein Molekamp zeggen dat zijn vraag voor ons een onderdeel is van het aangekondigde plan van aanpak voor metaal- en kunststoffenrecycling. Wij komen daar over niet al te lange tijd met de Kamer over te spreken. Dit ziet men overigens ook terug in het boegbeeld technologie.

De heer Van Middelkoop heeft in dit verband gevraagd of het systeem van kostenverevening kan worden uitgelegd. De heer Klein Molekamp en mevrouw Augusteijn hebben daarover ook iets gezegd. De intentie van de chemische industrie om te komen tot een systeem van kostenverevening wordt thans uitgewerkt. Voor kostenverevening zijn verschillende uitvoeringsmodaliteiten denkbaar. Het systeem kan gebaseerd worden op een interne NO_x-verrekening, maar het kan ook als uitgangspunt nemen dat iedere deelnemer aan het systeem een bepaalde reductie, bijvoorbeeld 75%, in natura moet realiseren of in geld moet betalen voor een extra reductie elders. In ieder geval zal ten behoeve van de kostenverevening een uitvoeringsorganisatie nodig zijn, bijvoorbeeld een stichting. Afspraken zullen worden vastgelegd in een protocol dat in de eerste helft van het volgende jaar beschikbaar komt. Ik zal dat dan voorleggen aan de Kamer.

Het volgende zal een antwoord zijn op de vele vragen die de heer Klein Molekamp heeft gesteld op dit punt. Binnen de uitwerking van de door de chemische industrie uitgesproken intentie komen vele onderwerpen aan de orde. Het gaat dan om vragen als: de wijze waarop verevend moet worden binnen het systeem, de wijze waarop het systeem wordt afgestemd op wet- en regelgeving en de toe- en uittreding van bedrijven. Overigens moet men zich realiseren dat de kostenverevening niet gezien moet worden als gelijk aan verhandelbare emissierechten. Dat laatste is een vorm van kostenverevening. Die kan ook op andere manieren worden uitgewerkt.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik heb toch een informatieve vraag op dit punt.

De **voorzitter**: Nee, wij hebben afgesproken dat wij aan het einde van het stukje van de minister de onbeantwoorde vragen aan bod laten komen. Waar u het niet mee eens bent, dat komt in de tweede termijn.

De heer **Crone** (PvdA): Ik heb een punt van orde. Ik heb uw interventie aan het begin van het betoog, toen er vrij veel interrupties kwamen, begrepen als een vraag om de

minister dit betoog af te laten maken. Dat vroeg de minister ook zelf. Nu zijn wij al veel onderwerpen verder. Moet de discussie nu helemaal dood worden gemaakt? Laten wij allemaal terughoudend blijven. Nul discussie is wel heel weinig.

De **voorzitter**: Nu gaan wij weer zwiepen! Ik wil aan het stramien vasthouden dat is afgesproken en waarop iedereen "ja", althans geen "nee" heeft gezegd. Laat de minister dit stukje even afmaken. Daarna kan de minister op een reëel moment zeggen of zij het heeft gehad.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): U heeft dat stramien tijdens het debat wat aangescherpt en u heeft ons daarbij zelfs niet de gelegenheid gegeven om u tegen te spreken. Ik wil daarom toch de vrijheid hebben om aan de minister te vragen of er misschien een misverstand is ontstaan. In de nota heeft zij het over verhandelbare emissierechten en in de beantwoording van mijn vraag richt zij zich vooral op het kosten-vereveningssysteem in de chemische industrie. Daarmee vernauwt zij de discussie wat. Is dit een bewust verschil tussen nota en beantwoording? Hoe moet ik dat begrijpen?

Minister **De Boer**: Uit efficiency-overwegingen heb ik een aantal vragen bij elkaar geveegd. Ik heb gesproken over de kostenverevening en over de verhandelbare emissierechten.

Ik kom te spreken over een onderdeel van de benchmarking. De heer Crone heeft gevraagd of de plafonds verdwijnen. De afspraken met het bedrijfsleven over benchmarking staan in de nota op pagina 37. Nadere afspraken zijn nu in overleg teneinde tot een protocol voor benchmarking te komen dat uiteraard aan de Kamer zal worden voorgelegd. In dat verband zal ook de verhouding tussen specifieke en generieke nationale maatregelen worden verduidelijkt. Er zullen geen aanvullende specifieke maatregelen worden genomen. Er staat in de nota: "geen CO₂-emissieplafonds of andere specifieke nationale maatregelen gericht op verdere energiebesparing of CO₂-reductie zullen worden getroffen." Bedrijven zullen zich moeten meten met groepen van bedrijven in de wereld die vergelijkbaar van omvang zijn,

dus de Nederlandse naftakrakers met de naftakrakers in Azië of de Verenigde Staten. De lat ligt dan op de hoogste streep in de wereld en zal steeds hoger moeten worden gelegd. Ik stel voor om niet met een aparte notitie te komen, maar de discussie straks over het protocol te voeren, omdat wij dan het geheel kunnen bespreken. De overheid staat bepaald niet aan de kant, maar is actief bezig om de condities, waaronder die benchmarking goed kan functioneren ook vorm te geven. Overigens heb ik met Kamer tijdens een vragenruutje al een keer over dit onderwerp gediscussieerd. Ik heb dus al een deel van het antwoord gegeven. Bij de behandeling van het protocol kom ik hierop terug.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter!...

De **voorzitter**: Wij gaan nu glijden.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Ik zou het jammer vinden als geen korte interrupties zouden kunnen worden geplaatst.

Ik wil het over de benchmarking hebben. De overheid geeft de condities vorm, waaronder het protocol tot stand komt. Mijn vraag was: kunnen wij in dat kader onze doelstellingen handhaven? Kan de minister naar Kyoto met steun in de rug van ook de bedrijven die de benchmarking aannemen en staan achter de 10%-reductiedoelstelling?

Minister **De Boer**: Ik heb een- en andermaal gezegd dat ik het niet eens ben met de opmerkingen van VNO-NCW dat wij via benchmarking een groot aandeel zouden kunnen leveren in de CO₂-reductie, maar dat de 10%-reductiedoelstelling van broeikasgassen in totaliteit toch nooit gehaald zou worden. Wij gaan afspraken met het bedrijfsleven maken om ervoor te zorgen dat alles uit de la wordt gehaald om te komen tot een maximale prestatie om de CO₂-emissies te verminderen. Ik heb daar behoorlijke verwachtingen van. Dat betekent niet dat wij daarmee het verhaal gehad hebben in de Nederlandse samenleving. Het is niet zo dat de industrie de enige sector is die CO₂ produceert. Ik denk ook aan het verkeer, het vervoer en de huishoudens. Ook hier komen wij tot afspraken, voorzover die gemaakt kunnen worden. Verder hebben wij onze belastingmaatregelen. Ik hoop

dat er nog eens een Europese regulerende energieheffing kan komen. Het kan betekenen dat je daarmee de energie-efficiency in positieve zin beïnvloedt. Voorts hebben wij last but not least de mogelijkheid van joint implementation en investeren in bossen. Dat zijn belangrijke activiteiten om broeikasgassen c.q. CO₂ op te vangen. Als het niet voldoende is, dan hebben wij nog een soort van terugvaloptie, waarbij de opvang van CO₂ een belangrijk gegeven kan zijn om gebruik te maken van de ontwikkelingen voor een waterstofeconomie. Ik wijs naar de pilotprojecten die op dit moment door Shell worden voorbereid. Kortom, er is sprake van een range van activiteiten die nodig zijn om tot een reductie met 10% van broeikasgassen te komen in het jaar 2010. Dit plafond verdwijnt dus niet.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): De minister zou nog aangeven wat precies het verschil is tussen specifieke en generieke nationale maatregelen. Ik zou het prettig vinden als zij er iets meer over zou zeggen. Wat de werkgroep-Van der Vaart voorbereidt, is onder meer het idee van het verbreden van de energieheffing, ook met betrekking tot grootverbruikers. Is dit een specifieke of een generieke nationale maatregel? Zou dit nog kunnen bij benchmarking of niet?

Minister **De Boer**: Dat zijn zaken die verder uitgewerkt moeten worden, voorzitter. Als wij een versterking krijgen van de Wet op de milieubeheersing zal dit algemene effecten hebben. Van een aantal heffingen moet je je afvragen of zij ook toepasbaar moeten zijn op degenen met wie je een benchmarkingspraak hebt. Wat wij hebben opgenomen in de afspraken, is dat een specifieke maatregel die bedoeld is om de CO₂-emissies terug te dringen, gericht op een bepaald bedrijf of een bepaalde hoeveelheid bedrijven, niet aan de orde is als met een bedrijvencuster een afspraak is gemaakt over het behoren tot de top van de wereld. Generieke maatregelen zijn hiervan bij voorbaat uitgesloten. Daarover zullen wij nog afspraken maken en daarbij wordt de Kamer betrokken.

De consument heeft men node gemist. Ik merk op dat de overheid een voorbeeldrol heeft te spelen als grootverbruiker van diverse

goederen van diensten. De overheid als consument is dus een belangrijke voorbeeldfunctionaris. Ik ben het volstrekt eens met de stelling dat milieuvriendelijke alternatieven meer kans moeten krijgen op de markt. Daaraan kan de overheid via haar aanschaffingenbeleid een stevige impuls geven. Daar gaan wij aan werken. Met gemeentelijke en provinciale overheden gaan wij bekijken hoe wij onze inkopers kunnen ondersteunen om zo milieuvriendelijk in te kopen.

Mevrouw Augusteijn heeft gezegd het mooi te vinden dat er aandacht is besteed aan de consument, maar dat dit wel erg weinig is gebeurd. Wij moeten ons realiseren dat het gedrag van de consument vooral door belastingmaatregelen, voorlichting en prijsmaatregelen beïnvloed wordt. Je kunt zeggen dat het hele pakket van maatregelen dat wordt voorgesteld in deze nota en ook naar voren komt in NMP 3, doorwerkt naar de consument. Weliswaar is er geen hoofdstukje getiteld "consument", maar duidelijk is dat bijvoorbeeld veel fiscale maatregelen invloed hebben op het consumentengedrag. Ik ben er niet voor om direct in te grijpen in de persoonlijke levenssfeer van consumenten. Van tijd tot tijd wordt gevraagd of ik vind dat de consument niet meer dit of dat mag. Men zal het met mij eens zijn dat dit zaken zijn die buitengewoon gevoelig liggen. Ik voel er niet veel voor om bijvoorbeeld te zeggen tegen consumenten dat zij niet meer dan één koelkast per leefeenheid zouden mogen hebben. Maar dat zal ook de bedoeling niet zijn van mevrouw Augusteijn, neem ik aan.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Dit kan niet onbeantwoord blijven, voorzitter. De minister heeft de tekst die ik heb uitgesproken voor zich. Zij kan dit niet afleiden uit wat ik heb gezegd. Ik heb gevraagd om stimulansen richting consument, met name gericht op voorlichting inzake drie proefprojecten. Dat doet niemand pijn, de overheid noch de consument. Dat kan alleen maar in ieders voordeel zijn. Van straffen of wat dan ook is absoluut geen sprake. Ik begrijp dan ook de reactie van de minister helemaal niet.

Minister **De Boer**: Ik ben een beetje verbaasd over uw reactie. Wij verbazen kennelijk elkaar. Dat kan

geen kwaad; het houdt het debat levendig.

In het algemeen herhaal ik dat mij vaak wordt gevraagd: moet u geen maatregelen nemen opdat de consumenten een aantal zaken niet meer kunnen doen? Ik heb steeds geantwoord dat ik daar niets voor voel. Ik heb dan ook niet tegen mevrouw Augusteijn gezegd: hoe haalt u het in uw hoofd? Als zij zich aangesproken voelde, antwoord ik direct dat ik dat nooit zo heb bedoeld.

De fractie van mevrouw Augusteijn mist in de nota aandacht voor consumentbeïnvloeding, maar ik heb zojuist aangegeven dat wij de consument beïnvloeden via een pakket van andere maatregelen. Immers, met fiscale maatregelen wordt de consument beïnvloed. Daarbij komt dat wij een heel pakket van voorlichtingsactiviteiten hebben, waarmee wij ook de consument beïnvloeden. Voorts werken een aantal zaken ook door op het consumentengedrag, die naar mijn mening onvoldoende aandacht hebben gekregen.

Ik ben het volkomen met mevrouw Augusteijn eens als zij zegt dat wanneer de overheid het gebruik maken van meer vormen van vervoer wil bevorderen, reis-informatie onontbeerlijk is. Naar mijn mening is er op het ogenblik een behoorlijke reis-informatie. Als mevrouw Augusteijn die onvoldoende vindt functioneren, moeten wij daar nog eens naar kijken. Ik herhaal dat het volgens mij allemaal prima functioneert.

Overigens hebben wij onlangs het besluit genomen dat de stichting Milieu centraal gaat functioneren. Zoals men weet, is die 1 oktober jl. opgericht. Langs die weg wordt centrale productinformatie verstrekt aan de consumenten. Op die manier kunnen wij hen van voorlichting voorzien.

De heer **Poppe** (SP): De minister spreekt over fiscale maatregelen en voorlichting. De verkopers hanteren ook voorlichting en daarvoor gebruiken zij meer dan 1 mld. aan reclamegelden. Waarom geeft de minister geen antwoord op vragen die ik in dit verband heb gesteld? Zo heb ik gevraagd welke producten meer en welke minder milieu-vervuilend zijn. Als dat wordt aangegeven, kunnen de mensen zelf zien wat het is. Waarom komt er

geen soort van keuringsdienst van waren voor alle producten? Dan kan het nodig zijn om tegen een producent te zeggen: u mag deze rotzooi niet op de markt brengen, want er is een ander, vrijwel gelijk product en dat is beter. Die dienst kan daarvoor dus regels stellen. Ik hoor nu iemand roepen dat dit niet mag, maar door de vrijheid op de markt, kopen de mensen met lagere inkomens de producten die voor hen het best betaalbaar zijn. Vaak geldt dan helaas dat goedkoop duurkoop is; die rotzooi komt het snelst aan de kant van de weg te staan en daardoor neemt de afvalberg toe. Hoe kunnen wij het gedrag van de mensen beïnvloeden bij wat zij op de schappen kunnen pakken? Ik denk aan het stellen van eisen aan de kwaliteit, inclusief met betrekking tot het milieu.

Minister **De Boer**: De heer Poppe is ongetwijfeld op de hoogte van het feit dat er een nationaal milieukeur is. Er zijn nog meer milieukeuren; wat mij betreft wordt dat wat veel. Het nationaal milieukeur is wel een belangrijk instrument om aan te geven wat een verantwoord product is. Ik zou willen dat veel meer producten een milieukeur kregen, maar dat is een lange weg, zoals men weet.

Voorts zal het een beetje moeilijk zijn wanneer wij als overheid op het blikje zouden laten stempelen hoeveel er van dit en van dat in zit met de aanduiding of dat goed of slecht is voor een mens.

De heer **Poppe** (SP): Ik had het niet over voedingswaren, maar over consumentenelektronica en dat soort technische dingen.

Minister **De Boer**: Bovendien hebben wij een aandeel in de ondersteunende activiteiten van de Consumentenbond. Daarbij wordt altijd informatie gegeven over de milieuaspecten van de producten. Daarenboven hebben wij onze eigen afdeling voorlichting waar men heel veel informatie kan inwinnen. Ik noem ook nog het centraal informatiepunt, waar ik het zojuist over had. Kortom, wij doen alles wat wij kunnen doen. Wij geven alleen niet aan wat slecht is voor de mens, behalve bij rookwaar.

De heer **Poppe** (SP): Wat is erop tegen indien er verschillende

producten zijn die hetzelfde doel dienen, maar waarvan er twee of drie zijn die heel milieuschadelijk geproduceerd worden – het geeft niet waar dat in de wereld gebeurt – om die niet op de markt te brengen?

Minister **De Boer**: Wij hebben het milieukeur en ik heb zojuist al gezegd dat wij het daarmee doen. Voor alle andere producten geldt dat wij toch in een vrije samenleving leven, mijnheer Poppe. Het grote verschil is dat u streeft naar een situatie waarin de overheid van alles gaat beoordelen of het wel of niet kan. Wij zitten in een samenleving waarin wij vrijheid geven aan consumenten om tot een eigen besluit te komen.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Voorzitter! Waarom gaat de minister niet over tot een verplicht milieukeur? In die zin ben ik het met de heer Poppe eens. Het milieukeur komt slechts op een aantal producten voor.

Minister **De Boer**: Voor een deel geef ik hierop hetzelfde antwoord dat ik aan de heer Poppe gaf. Dat betekent dat wij elk product moeten analyseren zodat wij weten waaruit het bestaat. Dat is één aspect, maar een tweede aspect is dat je een oordeel zult moeten geven over de inhoud van het product. Wij krijgen dan te maken met een afweging. Een product bestaat bijvoorbeeld uit 30 elementen en een ander product bestaat ook uit 30 elementen maar in een andere verhouding. Men moet dan een oordeel gaan geven over wat slecht of wat goed of minder slecht en minder goed is aan de onderdelen van dat product. Dat moet je weer vergelijken met een ander product. Je ziet dan dat er weliswaar in het ene product 15 elementen zitten die wat minder goed zijn, maar ook 15 elementen die wat beter zijn. In het andere product ligt het weer een beetje anders. Kortom, je komt in een eindeloos moeilijke situatie terecht en de overheid kan dat gewoon niet aan. De overheid moet dat ook niet willen. Het is wel onze verantwoordelijkheid dat het product aan minimumvoorwaarden voldoet. Je moet producten op de markt brengen die voldoen aan eisen van gezondheid, frisheid enzovoorts en daarmee moet de overheid zich wel belasten. Daar zijn wij druk mee

doende. Nogmaals, om tot in detail aan te geven waar een product uit bestaat en welke elementen ervan goed of niet goed zijn voor het milieu, gaat te ver. U onderschat dan de complexiteit. Wij moeten dan ook rekening gaan houden met de aspecten die een rol spelen bij de productieomstandigheden in het land van herkomst. Dat moet ook allemaal op dat blikje staan.

De heer **Stellingwerf** (RPF): Over de consument sprekend, wil ik de minister vragen of zij het niet verontrustend acht dat het milieu-thema intussen naar de zevende plaats is gezakt. Of vindt zij dat alleen maar hoopvol?

Minister **De Boer**: Dat heb ik zojuist al gezegd. Ik zou het buitengewoon ernstig vinden als de Nederlandse samenleving als grootste zorg het milieu had, zodat dit nummer 1 stond. Dat zou betekenen dat het slecht gesteld is met het milieu. Waarom staat veiligheid op nummer 1? Omdat mensen er bezorgd over zijn. Waarom staat gezondheid op nummer 2? Omdat mensen altijd bezorgd zijn over hun gezondheid. Waarom staat criminaliteit op nummer 3? Omdat mensen altijd bezorgd zijn over criminaliteit. Overigens staat het milieu op nummer 5, althans in de polls die wij altijd zien. Maar het hindert niet of het nu op 7 staat of op 5, want mensen liggen er gelukkig 's nachts niet van wakker. Een aantal mensen trouwens wel, maar de meesten niet. Ik hoop ook dat dit zo blijft. Ik zal er ook alles aan doen dat het zo blijft en dat de mensen 's nachts niet hoeven te woelen in hun bed.

De heer **Stellingwerf** (RPF): Dus ga gerust slapen?

Minister **De Boer**: Dat is een gemakkelijke opmerking. U weet waar wij het over hebben. Het is echt onterecht als u voortdurend roept dat het schadelijk is als mensen het milieu niet meer op de eerste plaats zetten op hun aandachtslijstje. Laten wij daar buitengewoon blij om zijn!

De heer **Feenstra** (PvdA): Voorzitter! Als wij zo doorgaan, komen wij ook niet aan onze nachtrust toe.

De minister sloot het onderdeel consument en producten af. Ik ben het met haar eens dat de overheid gehouden is aan het stellen van

minimumvoorwaarden. Ik heb de suggestie gedaan om naar boven een voortdurend verbeteringsproces af te spreken met de hele keten van de detailhandel. Dat lijkt mij beter dan van komkommer tot shirt alles met milieukeuren vol te plakken.

Minister **De Boer**: Ik wil die suggestie zeker meenemen. Wij zijn nog steeds bezig met de discussie over product- en milieubeleid. Ik zal daarbij bekijken in hoeverre wij die suggestie daarbij een rol kunnen laten spelen.

Mevrouw de voorzitter! Alle zaken die te maken hebben met het fiscale stelsel wil ik graag aan collega Vermeend overlaten.

Ik wil nog even iets zeggen over het duurzame beheer en de ontwikkeling van de schaarse ruimte in ons land. Vaak vergeten wij ruimte als wij het hebben over duurzame ontwikkeling. De nota biedt een kader voor een rationele afweging van toekomstige beslissingen op het gebied van infrastructuur – collega Jorritsma zal daarop ingaan – maar ook voor de inrichting van het stedelijke en het landelijke gebied. Centrale noemers daarbij zijn efficiënt en multifunctioneel ruimtegebruik en het gebruik van de ondergrondse ruimte. Binnenkort gaat er een stimuleringsprogramma intensief ruimtegebruik van start, waarvoor wij 50 mln. hebben vrijgemaakt. Met behulp van dat programma zal meer kennis op het gebied van intensief ruimtegebruik worden verzameld en zullen concrete initiatieven worden gestimuleerd en eventueel worden medegefinancierd.

Ik kan naar aanleiding van de concrete vragen van met name de heer Feenstra aangeven dat wij inderdaad bezig zijn ons te beraden over een kadaster voor de ondergrondse ruimte. Ook wordt bekeken of wij moeten komen tot een ruimtelijkeordeningsbeleid voor de ondergrondse ruimte. Wellicht weet de heer Feenstra dat op 28 mei 1997 prof. Horvath van de TU Delft mij een eindrapport heeft aangeboden over de strategische studie "Ondergronds bouwen" waarin dit soort aspecten zit. Ik wil daarover graag met u van gedachten wisselen als wij wat verder zijn op dat gebied.

Hoe gaan wij verder? Vanaf nu ligt de prioriteit bij de uitvoering van de in de nota genoemde acties. Het voortouw ligt soms bij de maatschappelijke actoren en soms bij de

overheid. Diverse departementen, provincies en gemeenten zijn direct betrokken bij dat proces.

Mevrouw Augusteijn en mevrouw Vos hebben vragen gesteld over de uitvoeringsorganisatie. Er is reeds een voortvarende start gemaakt. Alle 180 acties worden toegewezen aan de verantwoordelijke uitvoerders bij de verschillende departementen. Voor vele acties is het praktische overleg over de uitvoering al gestart. Alle relevante actoren worden daarbij betrokken.

Ik ben er zeer voor om elk jaar per departement bij de begroting een voortgangsverslag over de uitvoering van de nota Milieu en economie op te nemen. Dat staat ook in de nota. Ik kan mij echter voorstellen dat u behoefte heeft aan een meer integrale behandeling. Het lijkt mij zinvol als wij in het milieu-programma, dat toch een integraal beleidsdocument is, een samenvattend overzicht geven van wat er gebeurt en wat er nog moet gebeuren. Verder lijkt het mij zinvol om bij de algemene politieke beschouwingen meteen na Prinsjesdag aandacht te besteden aan de uitvoering van de nota Milieu en economie. Dan zijn immers alle partijen aanwezig en kunnen wij over dat onderwerp spreken.

De heer Ten Hoopen vroeg of de nota Leefomgeving naar voren gehaald kan worden. Dat is zo'n complexe nota, dat zal mij niet lukken, mijnheer Ten Hoopen. Ik ben het volstrekt met de heer Ten Hoopen eens dat duurzaam bouwen een belangrijke rol kan spelen. Daarom doen wij er zoveel aan. Als hij spreekt over de mogelijkheid om in een woning twee kwaliteiten water te gebruiken, weet hij wellicht ook dat wij op dit ogenblik bezig zijn met een aantal pilots. Het gaat daarbij om een separate levering voor drinkwater en voor het zogenaamde grijze water. Er vinden onderzoeken plaats onder andere in Ede, Doesburg en Eindhoven. Wij zullen daarover rapporteren als wij iets te rapporteren hebben.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Waarop wil de minister meten bij die rapportage waarover zij sprak?

Minister **De Boer**: Wij hebben keurig opgeschreven wat wij de komende jaren willen gaan doen. Wij hebben ook keurig aangegeven wat wij willen bereiken. U bent overigens

terecht nog bezig met het denken over milieubeleid. Misschien bedoelt u te zeggen dat er nog geen doelstellingen zijn aan de hand waarvan een beoordeling valt te maken en dat dus nog niet bekend is hoeveel CO₂-reductie in een bepaalde tijd moet worden bereikt. Dergelijke doelstellingen zijn echter niet aan de orde, want dat werd niet beoogd met het opstellen van de nota Milieu en economie. Met deze nota wordt beoogd gedragsverandering tot stand te brengen bij burgers en ondernemers, zodat het milieudenken een integraal onderdeel wordt van zowel zakelijke activiteiten als van de activiteiten van de consument. Dat is het belangrijkste. Wij moeten een kentering tot stand brengen. De tanker moet een andere kant opvaren. Bij het opstellen van deze nota ging het er dus niet zozeer om dat zoveel megaton CO₂-reductie bereikt moest worden. Daarover zal het NMP 3 gaan. Bij deze nota gaat het om een gedragsverandering, zodat het milieudenken een integraal onderdeel wordt van de economie. Milieu-inclusief denken noem ik dat, en daar gaat juist deze nota over. Over die 180 acties die erin worden genoemd, wordt elk jaar gerapporteerd. In verband met die acties kan men vragen: schiet het kabinet op met zijn beleid of schiet het niet op? Is het ernst of is het niet ernst? Naar mijn stellige overtuiging zal de discussie buitengewoon interessant kunnen worden.

De heer Feenstra stelde een vraag over de externe integratie. Daarover gaat de motie-Crone. In het NMP 3 zal er een uitwerking op dit punt komen. Het andere deel van de vraag van de heer Feenstra ging over het feit dat landelijk de subsidiariteit uitgangspunt is. Dat leidt vaak tot decentralisatie, maar soms ook tot meer centralisatie. Dat is zeker het geval als er sprake is van grootschaligheid, zoals bij de inzameling van afval.

Voorzitter! Er is gesproken over de Bijdrageregeling gebiedsgericht milieubeleid. Deze regeling is in 1996 in werking getreden voor een periode van vier jaar. De evaluatie daarvan is voorzien in 1998 en die evaluatie gebeurt met het oog op een verlenging van de regeling, al dan niet gewijzigd, per 1 januari 2000. Bij die evaluatie wordt ook de integratie met andere financieringsvormen betrokken. Ik noem in dit

verband: gebiedsgerichte verdrogingsbestrijding. Het externe onderzoek ten aanzien van het ontstapelen en het ontschotten is onlangs afgerond en op het ogenblik wordt een beleidsmatige reactie voorbereid. LNV en VROM werken op dit terrein nauw samen. Begin 1998 zal de Kamer hierover worden geïnformeerd.

Er is ook door de heer Feenstra gevraagd om via de NGO's gegarandeerde afzet van smile- en smartauto's te organiseren en om de ANWB en de Consumentenbond de eerste 10.000 exemplaren te laten bestellen. We zullen daarover overleg plegen. Ik kan overigens melden dat ik zojuist besloten heb over te gaan tot de aanschaf van een hybride auto. Dat betekent dat de minister van VROM binnenkort rondrijdt in een elektrische hybride auto. Men weet wat dat betekent: elektrisch in de stad en gewoon buiten de stad. Verder heb ik besloten tot de aanschaf van één elektrische bromfiets.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Waarom hebt alleen u dat gedaan?

Minister **De Boer**: De rest kan volgen. Ik zeg dit ook daarom nu, opdat de anderen zich uitgedaagd voelen. De minister van Verkeer en Waterstaat zal nu misschien denken: dat zal ik ook gaan doen.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik dacht dat de elektrische auto voor u was en de bromfiets voor uw staatssecretaris.

Minister **De Boer**: Zo zijn de verhoudingen niet. Dat weet u maar al te goed, mijnheer Klein Molekamp.

De heer **Poppe** (SP): Voorzitter! Ik vind uit deze opmerkingen wel enige treurigheid spreken, maar ik ga dat verder niet uitleggen.

De **voorzitter**: De minister is klaar met haar betoog. Zijn er nog leden die vinden dat de minister iets is vergeten?

De heer **Poppe** (SP): Voorzitter! De minister sprak over een tanker en zij wil die bijsturen.

Minister **De Boer**: Die willen wij bijsturen.

De heer **Poppe** (SP): Maar de

minister van VROM speelt daarbij een belangrijke rol. Zij staat als het ware aan het roer. De minister van Financiën staat in de machinekamer...

De **voorzitter**: Nee, uw vraag! Wat is er niet aan de orde geweest?

De heer **Poppe** (SP): Stel dat die tanker aan de grond loopt, dan verdwijnt de dynamiek uit de economie. Wat is dan de positie van de minister voor Milieubeheer? Op dat moment vallen namelijk alle middelen om het gewenste beleid te voeren haar uit handen.

Minister **De Boer**: Zal ik u eens wat vertellen, mijnheer Poppe? Als de economie inderdaad instort, dan hebben wij waarschijnlijk geen milieuprobleem meer. Wij hebben op dit moment zulke ernstige milieuproblemen, omdat wij baden in luxe. Wij kunnen het ons permitteren om twee of drie auto's per gezin te hebben en om ontzettend veel energieverslindende attributen te kopen. Daarom hebben wij een ecologisch probleem. Ik hoop niet dat het gebeurt, maar als de economie krimpt in plaats van groeit, dan hebben wij een aanmerkelijk minder groot milieuprobleem.

De heer **Stellingwerf** (RPF): Ik heb gevraagd of de minister, waar wij nu de komende tien à twintig jaar winst kunnen boeken, weer nieuwe grenzen ziet komen voor over 30 à 40 jaar, waar wij ondanks nieuwe technologieën en technieken niet meer onder kunnen blijven.

Minister **De Boer**: Niet lang geleden is er een buitengewoon interessant onderzoek gedaan door een aantal hoogleraren chemie. Zij hebben zich voorgesteld wat er zou kunnen gebeuren als er in 2030 geen fossiele brandstoffen meer zijn. Zij hebben zich dus verdiept in de vraag of dit zou betekenen dat een groot deel van onze economie niet meer kan functioneren, of wij dan tegen de grens zitten, of dat wij dan een absolute ramp hebben. In hun buitengewoon interessante onderzoek hebben zij aangegeven wat er gebeurt tussen nu en 2030. Er zal een reeks van technologische doorbraken plaatsvinden, waardoor onze economie zelfs zonder fossiele energie zal blijven draaien. Een van de leden heeft gezegd dat de

voorraad fossiele brandstof eindig is. Ik moet zeggen dat ik hoop dat die voorraad eindig is, maar waarschijnlijk is dat niet zo. Als de voorraad fossiele brandstof eindig zou zijn, zouden wij daardoor gepusht worden om tot een technologische doorbraak te komen. Wij moeten naar een economie die eigenlijk geen fossiele brandstof meer nodig heeft, want dat is de kern van de problematiek.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Ik heb twee vragen gesteld over het productbeleid en die zijn nog niet beantwoord. De minister heeft vorig jaar in een algemeen overleg toegezegd dat zij als het product-informatiesysteem niet van de grond zou komen, dit verplicht zou gaan stellen. Bovendien zouden er per productgroep integrale milieu- en energietaakstellingen komen. Komt de minister nu inderdaad met voorschriften en verplichtingen op dit terrein?

Minister **De Boer**: Ik kan u zeggen dat dit nog niet uitgewerkt is. Ik zeg u echter graag toe dat ik hier bij de begrotingsbehandeling op zal terugkomen.

Mevrouw **Aiking-van Wageningen** (groep-Nijpels): Ik heb gevraagd of ik mag aannemen dat de minister van Onderwijs meer betrokken zal worden bij het NMP 3. Verder heb ik gevraagd om een inventarisatie van de subsidies die gebruikt worden voor milieuschadelijke producties.

Minister **De Boer**: Zowel de nota Milieu en economie als het NMP 3 is een product van het hele kabinet. En daar is de minister van Onderwijs dus ook bij betrokken. In de diverse begrotingen is een groot aantal subsidies opgenomen die te maken hebben met voorlichting aan de jeugd, vooral op scholen. Dit is dus een onderdeel waar wij zeker aandacht aan besteden en waar de minister van Onderwijs indirect bij betrokken is.

Ik heb begrepen dat de heer Vermeend gaarne het woord zal voeren over de zogenaamde perverse subsidies.

Minister **Wijers**: Voorzitter! De heer Crone vroeg waarom er eigenlijk geen macro-economische analyse is gemaakt, waarbij hij verwees naar de inderdaad door mij gedane uitspraak over 3% economische groei. Hij

koppelde die uitspraak overigens alleen aan mij en mijn partij. Het is hem misschien ontgaan, maar ook het kabinet hanteert die 3% als doelstelling, terwijl ook de SER dit een nuttige doelstelling vond. Maar goed, wij willen ons daar graag mee blijven identificeren.

Waar gaat het om? Die 3% economische groei is natuurlijk geen doel op zichzelf. Wat zit er achter die 3% economische groei? In de eerste plaats hoeft je niet lang te hebben doorgeleerd in de macro-economie om te weten dat je ongeveer op zo'n soort groeipad moet zitten, wil je over een termijn van meerdere jaren echt inhoud geven aan een doelstelling die iets te maken heeft met volledige werkgelegenheid. In die zin is het heel simpel: de gemiddelde stijging van de arbeidsproductiviteit, de groei van de beroepsbevolking en de verandering die moet worden aangebracht in de participatiegraad zijn bepalend voor de benodigde groei. Niemand heeft mij kunnen uitleggen hoe je met minder dan zo'n 3% economische groei datgene kunt realiseren wat een maatschappelijk geaccepteerde behoefte is, namelijk de wens om mensen die langs de kant staan maatschappelijk te laten participeren. Dat is verreweg de belangrijkste wens. Daarachter zit nog een aantal financieringsvraagstukken die aan de publieke kant zitten. Het is mij een raadsel – niemand heeft mij daarover duidelijkheid kunnen verstrekken – hoe wij tegelijkertijd invulling kunnen geven aan ambities als kortere wachtlijsten, het voorzien in de toekomstige financiering van de AOW, het verkleinen van de klassen en het financieren van de infrastructuur in de brede zin van het woord, als onze economie zich niet op een bepaalde manier ontwikkelt. Het is ook niet toevallig dat juist onder dit kabinet voor het eerst een discussie op gang is gekomen over een soort meerjarenraming van de publieke investeringen. Het was voor het eerst dat we de ruimte kregen om daarover na te denken, en enigszins geloofwaardig een beetje vooruitkijkend konden zeggen wat ongeveer nodig was en hoe we daarvoor ruimte konden creëren. Dit is geen doel op zichzelf: het heeft te maken met achterliggende maatschappelijke doelstellingen. Dan gaat het natuurlijk niet om de vraag of het 2,9% of 3% is; dat is volstrekt irreal. Het suggereert een beheersing

vanuit de politiek van het economisch leven, die er niet is. Grosso modo moet een daarbij behorend groeipad van 3% worden gerealiseerd.

Op zichzelf zegt dat ook niets over de kwaliteit van die groei. Ik denk dat wij elkaar daarin snel kunnen vinden: in 3% groei zitten totaal verschillende processen, producten en consumptiepatronen. We hoeven daarvoor geen moeilijke boeken te lezen of lastige futuristische voorspellingen te gaan doen: we moeten gewoon 30 tot 40 jaar terugkijken, toen de Nederlandse economie overigens met meer procenten groeide dan nu. Als we dat vergelijken met nu, zien we welke ongelooflijke veranderingen zijn opgetreden in de consumptiepatronen, de gemaakte producten en de productieprocessen. Dat geeft op zichzelf al aan welke veranderingen we al hebben doorgemaakt. De studie waar minister De Boer naar verwees, de factor 4-studie, is ook geen futurologie, maar wijst onder meer op dingen die in een aantal gebieden allang zijn gerealiseerd. Kortom, de groei manifesteert zich sowieso in de loop van de tijd op zeer verschillende manieren. Gedeeltelijk is dat ondanks overheidsbeleid, maar gedeeltelijk ook dankzij overheidsbeleid. In de nota hebben we in heel grove lijnen een besturingsfilosofie geformuleerd, bestaande uit een aantal elementen en stimulansen. Dat kan variëren van subsidies tot voorlichtingsprogramma's en technologiebeleid. Ja, technologie speelt een buitengewoon belangrijke rol bij het veranderen van de verschijning van de economie. Ik noem verder het beïnvloeden van prijzen. Dat is net zo belangrijk. Je kunt het ook niet los zien van technologie, want prijsignalen, met name consistente signalen over toekomstige prijzen, zijn van grote betekenis voor de investeringen die nu plaatsvinden in het kader van research en development in de marktsector, en bepalen daarmee ook de toekomstige technologieën. Dan is er nog sprake van het beïnvloeden van investeringen. Dat kan op allerlei manieren. Ik heb het nu over de publieke investeringen. Daar kunnen we het karakter van de groei mee beïnvloeden. En last but not least is er de wet- en regelgeving. Ook die beïnvloedt het karakter van de groei. Dat is een filosofie die wij hanteren.

Dat is overigens niets nieuws. Dat is een filosofie die al langer bestaat. Het gaat erom aan welke knop je draait. Dat is een heel complex proces, maar minder complex dan wanneer je vervolgens wilt proberen de sectorstructuur te beïnvloeden.

In genoemde filosofie worden wij gesteund door het CPB. Dat heeft vrij recent een heel boeiende studie gepubliceerd, getiteld "Economie en fysieke omgeving, beleidsopgaven en oplossingsrichtingen 1995-2020". Daarin stelt het CPB dat wanneer je milieudoelstellingen wilt realiseren die met duurzame groei te maken hebben, je voldoende sterke prijsprikkels moet realiseren, mits op het juiste schaalniveau. Een belangrijk deel van de discussie die we voeren betreft de vraag welk vraagstuk je op welk niveau oplost. Ik denk aan de CO₂-discussie. Verder spreekt de studie over stimulering van technologie en internationale samenwerking. Men kan zich voorstellen dat de daarin verwoorde pragmatische benadering mij aanspreekt. Vervolgens staat in de studie dat generalisaties over het instrumentengebruik moeilijk zijn te maken. Afhankelijk van het vraagstuk en van de situatie zul je je instrumenten of je set van instrumenten moeten kiezen. Dat is grofweg de macrofilosofie en -benadering die we gekozen hebben.

Er valt over een aantal van de instrumenten nog wel wat meer te zeggen. In een aantal reacties vanuit de Kamer klinkt een beetje door dat het kabinet wel erg veel geloof hecht aan technologie en dat dit het eigenlijk is. Dan wordt niet erkend dat naar mijn weten voor het allereerst zonder randvoorwaarden en zonder terughoudendheid door een kabinet is gezegd: wij vinden dat het milieu in de prijzen moet zitten. Dat hebben wij als een heel duidelijk signaal gegeven. Dat is nooit eerder zo sterk gegeven. Ik geloof er zelf ook heilig in. Waarom is het zo belangrijk? Omdat juist het prijsmechanisme doorwerkt tot in de haarvaten van de economie. Daarop baseren allerlei actoren hun beslissingen. Niet alleen de producenten, maar ook toeleveranciers, de onderzoekers en de consumenten. Het is ontzettend belangrijk dat wij via het prijsmechanisme in toenemende mate de juiste signalen geven over de echte schaarste. In die zin haak ik aan bij wat minister De Boer zo-even zei, je

zou eigenlijk willen dat ten aanzien van fossiele brandstoffen er sprake zou zijn van absolute schaarste. Dan zouden we de goede signalen krijgen over de prijzen van fossiele brandstoffen. Het probleem dat we nu in feite hebben, is dat mede door technologische ontwikkelingen het steeds gemakkelijker wordt om aardgas, kolen en olie op steeds verder weg gelegen plekken te exploiteren, waardoor in feite de prijzen het tegenovergestelde signaal geven dan we vanuit milieudoelstellingen eigenlijk zouden willen. Dat roept dus het buitengewoon lastige vraagstuk op van hoe je op de wereldmarkt toch het goede prijssignaal kunt organiseren. Daar gaat Kyoto ook voor een belangrijk deel over. Het is dus een streven van het kabinet om de milieukosten zoveel mogelijk in de prijzen te verwerken om op een marktconforme manier economisch leven nu en in de toekomst te realiseren. Daarbij moeten wij af en toe wel rekening houden met de internationale omgeving waarin wij opereren. Als wij een aantal zaken op nationale schaal doen en dit internationaal geen navolging vindt, dan verplaatsen wij bepaalde energie-intensieve activiteiten, die zich dan in het algemeen in een omgeving zullen vestigen waar juist minder strenge regelgeving geldt. En daar wordt niemand beter van.

Vervolgens kom ik te spreken over het sectorstructuurbeleid. Een aantal afgevaardigden heeft daarover vragen gesteld. De heer Crone vroeg of hij uit de formulering dat de huidige sectorstructuur als uitgangspunt wordt genomen, moet begrijpen dat daarmee de huidige sectorstructuur tot doel wordt verheven. Dat is niet het geval. Wij bedoelen dat wij zijn waar wij zijn. Wij hebben een bepaalde sectorstructuur en die is gedeeltelijk het resultaat van de ligging van ons land, van de kennis en de ervaring die wij gedurende honderden jaren hebben opgebouwd en soms heeft het te maken met toevallige factoren. Waarom hebben wij in Nederland bijvoorbeeld een onderneming als Philips? Dat is omdat er toevallig een paar mensen waren die heel erg innovatief waren. Zo zijn er meer activiteiten die zich op een gegeven moment nu eenmaal voordoen en als die lang genoeg blijven, hebben zij een bepaald voordeel.

De sectorstructuur is geen doel op zichzelf, maar is ook niet bij uitstek iets wat een overheid rechtstreeks zou kunnen beïnvloeden, zoals in de analytische deelstudie is gebeurd. Dit soort analyses kan leuk worden gemaakt, maar in de wereld gaat het natuurlijk anders. Wij proberen de sectorstructuur als uitgangspunt te nemen en vervolgens de dynamiek daarbinnen zoveel mogelijk de goede kant op te laten gaan bij het realiseren van milieudoelstellingen. Wij werken dus niet met blauwdrukken, maar wij proberen om op tal van manieren de ontwikkeling van die structuur te laten plaatsvinden, via het instrumentarium dat ik zojuist schetste. Daarbij moet worden gedacht aan stimulansen voor duurzame productie, convenanten, MJA'S, subsidies, prijzen en ga zo maar door. Dan is te zien dat de sectorstructuur er over tien jaar totaal anders uitziet. Ik hoor sommige mensen of organisaties wel eens zeggen dat wij naar een diensteneconomie toe moeten; zij worden dus op hun wenken bediend, gezien de statistieken van de afgelopen jaren. Ten opzichte van de ons omringende landen ontwikkelt Nederland zich veel sneller tot een diensteneconomie dan bijvoorbeeld meer geïndustrialiseerde landen. Daarbij is nog steeds de vraag of dat per se goed is voor het milieu, want die vraag is nog niet helemaal goed beantwoord. Er zijn immers dienstensectoren waarbij men zich van de aard van het product al moet afvragen of die nu zo goed is. Daarnaast kan dit leiden tot randverschijnselen die ook niet zo goed zijn voor de economie.

Het is dus allemaal veel te complex om hierover uitspraken te doen op het niveau van de sectorstructuur. Ik geloof ook niet in verliezende sectoren. Wij hebben bijvoorbeeld een staalsector die klassiek als een vervuilende sector wordt gezien, maar waarin zich een onderneming bevindt die nu een aantal technische ontwikkelingen in de vingers heeft waarmee zij in de wereld voorop kan lopen. Die technologie is trouwens een van de boegbeelden die wij proberen te stimuleren. Er is voorts geen sprake van dat de Nederlandse chemische sector een verliezende sector zou zijn, gezien de prestaties op dit gebied tot nu toe. Zo kan ik nog een tijdje doorgaan.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Voorzitter! De overheid doet op dit moment wel degelijk aan sectorpolitiek. Er is in ieder geval een investeringspolitiek die voor bepaalde economische sectoren uitermate voordelig uitpakt. Ik denk daarbij aan investeringen als die in wegen, infrastructuur en vliegverkeer, maar ook andere. Vanuit dat oogpunt begrijp ik niet goed waarom juist die invalshoek niet in deze nota aan de orde komt. Dan was er een kader ontstaan waarin duidelijk was hoe wij moesten gaan denken over overheidsinvesteringen in de toekomst.

Minister **Wijers**: De wegen worden niet alleen gebruikt voor containervervoer, maar bijvoorbeeld ook door de groene slagers om hun producten naar de klant te brengen. De infrastructuur is er voor iedereen en leggen wij ook aan voor de dienstverlenende sector. Er kan niet worden gezegd dat de investeringen in de infrastructuur meer ten goede komen aan de ene dan aan de andere sector. Dat kan niet in redelijkheid bewoerd worden, want daar zit het te complex voor in elkaar. Welke sector wordt er bijvoorbeeld bevorderd als wij investeren in een lightrailstelsel, behalve de bedrijven die de producten maken?

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Als wij spreken over een tweede nationale luchthaven of een tweede Maasvlakte, gaat het over typische investeringen die heel gericht bepaalde sectoren beïnvloeden. Daarvoor kan wel gekozen worden, maar dat kan op een bepaalde manier in een nota naar voren gebracht worden, want er zijn ook andere economische structuren waarover wij zouden kunnen spreken. Mijn stelling is meer dat de overheid wel degelijk aan sectorpolitiek doet.

Minister **Wijers**: Ik heb zojuist ook geprobeerd duidelijk te maken dat wij door het beleid dat wij voeren wel degelijk de sectorstructuur beïnvloeden als een consequentie van bepaalde maatregelen. Wij nemen echter niet een bepaalde sectorstructuur met bepaalde wegingspercentages voor de verschillende sectoren, waarna wij aangeven dat die structuur er naar onze mening in 2000 zo en zo uit zou

moeten zien. Dat zou potsierlijk zijn, want wij weten ook helemaal niet hoe de verschillende sectoren zullen bijdragen aan milieudoelstellingen. De ene draagt hier bij en de andere daar. Het zou ook helemaal voorbijgaan aan het feit dat onze economie totaal geïnternationaliseerd is en deel uitmaakt van heel complexe netwerken. Zelfs de Fransen praten niet meer over sectorstructuurpolitiek, omdat zij na de laatste poging van Mitterrand hebben ingezien dat het dramatisch is als je probeert om dat te beïnvloeden. Zo gaat het dus niet.

Wat wij wel kunnen doen in het kader van de mainportfunctie van het Rijnmondgebied, is proberen om daar bepaalde softwareactiviteiten omheen te ontwikkelen, die behalve de fysieke goederenstroom ook de informatiegoederenstroom en de financiële goederenstroom die daarmee samenhangen meer in Nederland concentreren. Daar ben ik ook mee bezig. Dat zijn heel interessante uitdagingen waarbij wij gebruikmaken van wat wij hebben. En dat hebben wij niet zomaar, maar dat hebben wij omdat wij nu eenmaal een rivierdelta zijn en die ligging hebben met een achterland in Duitsland, enzovoorts. Dat staat allemaal in de ICES-brief. Dat moeten wij proberen uit te bouwen. Dat is een veel kansrijkere activiteit dan te suggereren dat je een soort "grüne Wiese"-benadering zou kunnen kiezen – hoewel dat woord het op zichzelf goed doet in deze discussie – waarbij je helemaal opnieuw kunt gaan bouwen aan je sectorstructuur. Dat is uitgesloten, dat kan niet. Ik wijs daarbij op de geschiedenis van Frankrijk, met name op de laatste decennia. Het is een goed recept voor het verlies van werkgelegenheid en economische groei.

De heer **Crone** (PvdA): Ik vind het iets te gemakkelijk om te benadrukken dat die 3% is gebaseerd op de traditie; de gewoonte en de ervaring dat voor de werkgelegenheidsgroei en het herstel van volledige werkgelegenheid 3% nodig is. Maar dat is juist in een historie waarin de arbeidskosten steeds maar zijn gestegen. Uitgelokt door een loonkostenstijging moet je dus die stijging van de arbeidsproductiviteit overcompenseren met economische groei. De inzet van vandaag, ook in deze nota, is echter: kun je die loonkostenontwikkeling niet

verlagen, zodat je daardoor ook een lagere productiviteitsontwikkeling hebt? En dan heb je per definitie ook minder groei nodig om hetzelfde werkgelegenheidsresultaat te halen. Dat is de economische kant van het verhaal.

Het kabinet zegt dat het de milieuproductiviteit wil laten stijgen door de milieukosten te laten stijgen. De minister zei zojuist ook dat je met hogere milieukosten een aanzienlijke stijging van de milieuproductiviteit uitlokt. Dat heeft zijn keerzijde in een relatieve afname van de arbeidsproductiviteit en is dus een extra impuls voor werkgelegenheid. Je kunt je dan dus op werkgelegenheidsgronden permitteren om een iets lager groeitempo te hebben. Dat is niet mijn inzet, maar ik ben er ook niet bang voor als dat het gevolg is van het economische beleid.

De **voorzitter**: Dit is een betoog en dat doen wij dus niet meer. Ik snap dat het ingewikkeld is. U heeft dat in eerste termijn ook aangegeven en daar had u naar kunnen verwijzen.

De heer **Crone** (PvdA): Dat heb ik in eerste termijn letterlijk zo gevraagd. Maar ik krijg er geen antwoord op.

De **voorzitter**: Precies, daarom. Dat hoeft u ook niet te herhalen. U kunt gewoon naar die vraag verwijzen. Het woord is aan de minister.

Minister **Wijers**: De heer Crone houdt een redelijk futurologisch betoog. Hij zegt dat de arbeidskosten zouden kunnen dalen. Hij bedoelt daarmee ook dat de inkomens van de werknemers zouden dalen. Als u mij dan toch toestaat om grapjes te maken: dat is dan 3%, maar dat is dan de "Partij van de Armoede" waar wij over spreken. Dat kan toch niet de bedoeling zijn.

De heer **Crone** (PvdA): Dit is echt raar. Ik heb het expres niet gehad over de inkomensontwikkeling maar over de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. Het kabinet verlaagt de loonkosten terecht aan de onderkant. Het gaat hier om de economische techniek. De minister spreekt over het verleden en over de techniek van de productiviteitsstijging en ik leg de feitelijke ontwikkeling daarnaast. In de afgelopen tijd is juist gebleken dat de consumptie van werknemers, en overigens ook die van uitkeringsgerechtigden, kon

groeien, terwijl de werkgelegenheid tegelijkertijd harder groeide. Dat is precies mijn betoog. Dat is mede een gevolg van een verschuiving naar sterkere milieuproductiviteit en hogere milieulasten. Ik vraag slechts aan het kabinet om een doorkijkje te geven. Als ik dat nu nog twintig jaar zou doen, wat betekent dat dan precies, wat is het resultaat daarvan? Dat is mijn vraag. Ik hanteer dezelfde filosofie. Er moeten niet vooraf blauwdrukken worden gemaakt en sectoren moeten niet van tevoren van bovenaf worden beïnvloed. Ik vraag de minister om het vanuit die twee macrolijnen, die de minister zelf ook neerzet en die ik in mijn vraag noemde, gewoon eens door te rekenen. Het planbureau zegt dat het dat voor energie gedaan heeft. En de minister haalt het niet! Het planbureau zegt zelf dat de milieuproductiviteit niet hard genoeg stijgt. Als je een hoge economische groei hebt, is de groei sterker dan de stijging van de energieproductiviteit. Als je een lage economische groei hebt, geldt het omgekeerde.

Minister **Wijers**: De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit in de afgelopen jaren is interessant. Wat er de facto gebeurd is, is dat wij een achterstand hebben ingehaald bij het inschakelen van met name de onderkant van de arbeidsmarkt van bepaalde vormen van werkgelegenheid. Dat is buitengewoon positief. Je ziet een arbeidsproductiviteitsontwikkeling die in de afgelopen jaren vrij laag is geweest. Dat komt doordat de groei in laag betaalde dienstverlenende activiteiten ten opzichte van de groei in industriële activiteiten relatief hoog is geweest. Als je het sectoraal bekijkt, zie je nog steeds door internationale concurrentieverhoudingen afgedwongen arbeidsproductiviteitsontwikkelingen. Daar kunnen wij op nationale schaal absoluut niets aan doen. Je kunt de ontwikkeling wel een tijd inhalen. Ik ben het met de heer Crone eens dat het op dit punt gevoerde beleid een tijd kan worden voortgezet, op voorwaarde dat wij de lasten fors verlichten. Wij hebben in deze kabinetsperiode ongeveer 17 mld. aan lasten verlicht; dat beleid moet dus nog een paar jaar worden voortgezet. Er komt echter een moment dat in de balans van de hele economie op het punt van de arbeidsproductiviteitsontwikkeling een meer gemengd beeld ontstaat.

Volgens mij kom je er dan niet uit, maar daar moeten wij maar eens verder over praten. Kijkend naar een aantal vraagstukken op de Nederlandse schaal, is het probleem voor Nederland dat wij als gevolg van specialisatiepatronen een energie-intensieve industrie hebben. Ook dit moet dus worden bekeken in de context van de internationale arbeidsverdeling.

Ik ben het dus met de heer Crone eens dat wij het karakter van de economische groei op tal van terreinen moeten proberen te beïnvloeden. Ik geloof niet dat bepaalde sectoren winnen of verliezen. Wel zie je en zul je zien dat bedrijven binnen sectoren verliezen. Daarvoor zullen wij natuurlijk de nodige maatregelen moeten nemen, ofwel positief – het zojuist opgesomde lijstje – ofwel in andere zin als zij te weinig investeren, terwijl zij daar wel de middelen voor hebben.

Voorzitter! Er zijn enkele opmerkingen gemaakt over de relatie tussen de nota Milieu en economie en het ICES-traject van de missiebrief of vervolgnota. Misschien is het goed om te verduidelijken hoe het kabinet die relatie ziet. In de eerste missiebrief werden vier samenhangende uitdagingen geformuleerd: het vraagstuk van duurzame groei, het vraagstuk van de bereikbaarheid, het bestrijden van de ruimtedruk en de vitaliteit van de steden, met name de binnensteden. Die vier grote uitdagingen werden genoemd in de ICES-brief van vorig jaar. De nota Milieu en economie staat met name bij het eerste probleem stil. De nota staat natuurlijk niet zozeer stil bij het vraagstuk van de bereikbaarheid; daar hebben wij andere acties voor, zoals SWAB en nog meer zaken. Het bestrijden van ruimtedruk is weer een ander vraagstuk en over de grote steden spreken wij in een ander verband. Daarbij speelt steeds de vraag welke bijdrage publieke investeringen aan de oplossing van die vraagstukken kunnen leveren. Milieu en economie en ICES moeten naast elkaar worden gezien; zij moeten natuurlijk wel in consistentie met elkaar worden gezien, maar het een staat niet boven het ander en het een geeft geen kader voor het ander. Bij de beslissingen over toekomstige investeringen zullen wij natuurlijk rekening houden met duurzaamheid, maar – laten wij wel zijn – daar hebben wij allerlei trajecten voor

afgesproken. Wij hebben MER-trajecten, PKB-trajecten enzovoort.

Op de derde dinsdag van september heeft een vervolgotitie voor het ICES-traject de Kamer bereikt. Daarin is aangegeven hoe het afwegingskader verder zal worden uitgewerkt. Wij gaan de effecten van de verschillende investeringen beoordelen aan de hand van de bestaande uitdagingen: wat dragen zij bij? Wij proberen de investeringen samen te voegen tot investeringspakketten. Wij bekijken ook in hoeverre zij particulier of in public private partnerships kunnen worden gefinancierd. Wij kijken naar verdere vragen die meer te maken hebben met de kennisinfrastructuur: welke kennisinvestering is er nodig om bij bepaalde investeringstrajecten de meest moderne kennis maximaal te gebruiken? Wij kijken naar de procedurele kant op het punt van de doorlooptijden van besluitvorming en wij zijn bezig met een zogenaamd IBO – een integraal beleidsonderzoek – waarin wij kijken naar het vraagstuk van het afwegingskader. Al die trajecten lopen. Het kabinet gaat zijn huiswerk keurig afmaken. Tegelijkertijd mogen wij niet over ons graf heen regeren. Al die dingen liggen klaar aan het begin van 1998, tegen de tijd dat alle aanwezigen zich definitief aangorden voor de verkiezingsstrijd. Dan kan daar verder over gesproken worden, want over al die stukken zal de Kamer beschikken.

Bijna alle afgevaardigden hebben gesproken over de relatie tussen het aanschafbeleid van de overheid en het vraagstuk van milieu en economie. Ook de infrastructuur is daarbij betrokken. Ik ben blij met de aandacht voor dit vraagstuk in de Kamer. Ik weet niet in hoeverre de hier aanwezige geachte afgevaardigden kennis hebben genomen van de brief die de minister van Economische Zaken, ik dus, vrij recent aan de Kamer heeft gestuurd over het zogenaamde clusterbeleid. Daarin wordt een filosofie ten aanzien van dit verschijnsel uiteengezet. Daarbij wordt aangegeven hoe, gebruikmakend van dit soort grote investeringstrajecten, geprobeerd gaat worden om het bedrijfsleven hier meer bij te betrekken. Ook wat dat betreft zullen de impulsen aan onze infrastructuur een maximaal nut hebben voor het bedrijfsleven en alle partijen die daarbij een rol spelen: de kennisinfrastructuur.

Daarvoor is ook een traject beschreven. Wij gaan een strategisch kader ontwikkelen voor innovatief aanbestedingsbeleid. Wij gaan ook een agenda ontwikkelen die een aantal concrete projecten behelst. Ik noem wegenbouw, de HSL, duurzaam bouwen, innovatie in de bouw, ziekenhuizen en nieuwe vervoerssystemen. Dat is precies waar de woordvoerders over hebben gesproken. Het milieu is een van de terreinen die ook in de agenda aan de orde zal komen. Daarvoor wordt een strategisch kader ontwikkeld. Dit voornemen is er dus al.

Voorzitter! Ik kom bij het thema benchmarking. Daar is al het nodige over gezegd door collega De Boer. Ik vraag mij af of ik er verstandig aan doe om deze vragen te beantwoorden, terwijl wij hebben toegezegd om een en ander concreet uit te werken. Ik beperk mij in eerste instantie dus voorlopig hiertoe.

Vervolgens kom ik bij het vraagstuk van de financiering. Wat dat betreft viel mij met name de opmerking van de heer Ten Hoopen op, die suggereerde dat dit kabinet toch wel erg weinig geld uitgeeft aan het vraagstuk van milieu en economie. Het is daarom misschien goed om de cijfers op een rijtje te zetten. Anders zou het in dit verband lijken alsof alleen het bedrag van 250 mln., wat ook heel veel geld is, een rol speelt op dit beleidsterrein.

Als iedereen de stukken volledig bestudeert, kan men constateren dat bij kaderbrief van dit jaar is besloten dat er 2,6 mld. extra voor milieubeleid wordt uitgegeven voor de periode 1998-2010. Er is 250 mln. extra voor de nota Milieu en economie. Er is ook de tweemaal 750 mln., 1,5 mld. dus, voor 1997 en 1998. Daarbij is gedeeltelijk niet het beleid genoemd dat al loopt, maar waartoe in deze kabinetsperiode is besloten. Dat is bijvoorbeeld de intensivering van de milieutechnologie. Ik doe dit overigens gedeeltelijk samen met de heer Ritzen en mevrouw De Boer. Hiervoor zijn op mijn eigen begroting programma's gestart ter waarde van 125 mln. Ik denk bijvoorbeeld aan het programma over economie, ecologie en technologie. Dat is sinds kort een samenwerking van niet alleen de heer Ritzen en mij, maar ook van mevrouw De Boer en haar departement. In de sfeer van energiebesparing en duurzame energie is er een budget ontwikkeld

van 425 mln. per jaar. Veel geld daarvan is nieuw en wordt besteed als gevolg van de discussie over onder meer de Energienota. Dit wordt gedeeltelijk gefinancierd uit Vpb-heffingen in de elektriciteitssector. Dit zijn allemaal voorbeelden van zeer forse posten, gerealiseerd in een vrij korte kabinetsperiode.

Als de heer Ten Hoopen erop wijst dat wij begonnen zijn met bezuinigingen, zeg ik dat het logisch is dat er van tijd tot tijd kritisch wordt gekeken naar bepaalde subsidies. Het was immers te gek voor woorden dat de warmtekrachtkoppeling nog werd gestimuleerd terwijl juist daar overcapaciteit ontstond. Het is dus niet alleen een kwestie van een beetje geld, 250 mln., voor de nota Milieu en economie. Er is veel meer. Het gaat om miljarden. Bovendien ben ik ervan overtuigd dat een groot deel van het succes niet door geld wordt bepaald, maar door organisatieprocessen en de wijze waarop bepaalde maatschappelijke vernieuwingsprocessen in elkaar steken. De overheid heeft daarbij wel degelijk een stimulerende rol. Daarbij speelt ook de vraag hoe wij het milieu in de prijzen laten doorwerken. Ook is het van belang hoe wij het investeringspakket handen en voeten geven. Laat dus niemand zeggen dat er geen geld speelt in het groene beleid van dit kabinet.

De heer Van den Berg heeft gevraagd in hoeverre de overheid doorbraakprocessen kan realiseren. Krijgen ondernemers wel voldoende prikkels vanuit de markt en de overheid? Welke rol speelt de internationale dimensie daarbij? Als je kijkt naar de resultaten van de afgelopen jaren, blijkt dat er nogal wat "end of pipe"-resultaten zijn bewerkstelligd. Mevrouw De Boer heeft terecht gezegd dat hiermee niets mis is. Op een gegeven moment zul je tot meer fundamentele doorbraken moeten komen waarbij meer wordt gekeken naar de functie van het product en het systeem waarin moet worden gefunctioneerd. Dat kan leiden tot een compleet herontwerp en nieuwe processen waarbij een aanzienlijke milieuwinst wordt geboekt. Dat kan de overheid niet alleen doen. Daarbij is samenwerking met het bedrijfsleven en kennisinstellingen absoluut noodzakelijk. Een leuk voorbeeld van hoe wij dat faciliteren is het programma economie, ecologie en

technologie. Ik vraag hiervoor de aandacht van de Kamer. Daar zie je hoe in dat soort samenwerkings-filosofieën zeer interessante doorbraaktechnologieën tot stand worden gebracht. Ik wijs op kassen voor het kweken van groente en planten die voor het overgrote deel op zonne-energie kunnen werken. Mevrouw De Boer sprak al over hybride auto's. Daar is nogal wat technologie te ontwikkelen. Hier kunnen wij wel degelijk een stimulerende rol spelen. Vanuit de markt worden ook allerlei prikkels gegeven. Steeds meer bedrijven gebruiken het milieuargument om zich te onderscheiden. Kijk eens naar de reclames van de autofabrikanten. Bepaalde fabrikanten benadrukken dat hun auto voor een zeer groot percentage uit recyclebare onderdelen bestaat. Kijk naar de nieuwste reclameactie van onze investeringspartner uit Japan in Nederland, NedCar met zijn nieuwe motor: 20% CO₂. Het zijn argumenten waarmee verkocht kan worden. Kijk naar het groenestroominitiatief waarbij klanten – niet alleen overheden, maar ook consumenten – bereid zijn meer te betalen omdat zij het goed vinden. Kijk naar de groene slagers die het druk hebben.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Ik ben blij met deze beantwoording van de minister. Dat was exact wat ik bedoelde met de prikkels richting consument.

Minister **Wijers**: Internationaal moet wel worden samengewerkt. Er komt steeds meer samenwerking. Ik verwijs naar het werk dat wij nu doen voor het vijfde kaderprogramma van de EU waarin het thema duurzaam produceren en duurzame energie een belangrijk rol speelt. Daar proberen wij internationale samenwerking van de grond te krijgen. Nederland steunt dat van harte.

Terecht is aandacht gevraagd voor de rol van het midden- en kleinbedrijf. Mevrouw Augusteijn vroeg hoe het zit met het integreren van allerlei instrumenten om het midden- en kleinbedrijf te stimuleren. Daar wordt hard aan gewerkt. Zeer waarschijnlijk per 1 juli 1998 zal er een geïntegreerd programma voor het midden- en kleinbedrijf, gericht op energie en milieu van start gaan dat de bedoeling heeft de toegankelijkheid te vergroten, meer vanuit één loket

te werken. Het gaat om een budget van 5 mln. à 10 mln. per jaar.

De heer Ten Hoopen vroeg nog in hoeverre de aanscherping van de energieprestatienorm moet worden vervroegd. Dat gebeurt. Wij doen dat per 1 januari 1998 voor woningen. Het komt binnenkort in de Staatscourant. Voor de utiliteitsbouw is het medio 1998. In 2000 komt er een nieuwe ronde. Dat gebeurt in volledige overeenstemming met het bouwbedrijf.

De heer Crone had nog een kritische opmerking over de Elektriciteitswet. Hij suggereerde dat ik niets met de motie had gedaan. Dat trek ik mij aan. Misschien moet hij iets meer studie plegen. In de wet hebben wij opgenomen de algemene verplichting tot doelmatig en milieuhygiënisch produceren en daaraan gekoppeld de verplichting tot verslaglegging. Ik verwijs naar artikel 48. Voorts is voor duurzaam de mogelijkheid van groenestroomcertificaten opgenomen. Dat is een voorbeeld van verhandelbare rechten. Dat idee zou je verder kunnen uitwerken. Je kunt komen tot verhandelbare rechten op het gebied van energiebesparing en milieuemissies, maar dat gaat verder dan de werkingwet van de Energiewet. Het wordt door de Elektriciteitswet niet verboden. Er wordt een basis voor gecreëerd, maar je moeten oppassen dat je met één wet probeert allerlei andere doelstellingen ook te realiseren. De Elektriciteitswet is primair een marktordeningswet.

De heer **Crone** (PvdA): Juist. Voor duurzame energie is een marktordeningsvoorstel gedaan, maar voor energiebesparing niet. Ik heb gemeld dat twee moties door de Kamer zijn aangenomen, waarin het laatste wordt gevraagd. Dan mag je dus aannemen dat, als die wet er komt, het erin staat.

Minister **Wijers**: Ik vraag uw aandacht voor artikel 48.

Voorzitter! De heer Klein Molekamp heeft het gehad over joint implementation. Een aantal jaren lopen er energieprojecten in Oost-Europa, betaald uit het PSO-programma, waarbij het accent ligt op energie-efficiency en uitstootvermindering. Voor de periode 1996-1998 is 48 mln. beschikbaar bij Ontwikkelingssamenwerking voor ontwikkelingslanden.

EZ doet 36 mln. voor Midden- en Oost-Europa. Het gaat daar om veertien joint-implementationprojecten waarvan er inmiddels vier zijn gerealiseerd. Mogelijk zal een deel voor zonne-energie worden gereserveerd, maar dat komt uit de begroting voor Ontwikkelingssamenwerking. Wij overwegen – ik ben daarover nog in overleg met mevrouw De Boer – om 100 mln. extra in te zetten voor joint implementation in Oost-Europa, waarbij wij streven naar kosten-effectiviteit en een goede rol voor het Nederlandse bedrijfsleven.

Minister **Van Aartsen**: Voorzitter! Ik wil het een en ander opmerken als, zoals de heer Crone opmerkte, minister van veehouderij en een aantal andere zaken, waaronder overigens een stukje onderwijs. Ik wil mevrouw Aiking en een aantal andere geachte afgevaardigden erop wijzen dat in deze nota vrij uitvoerig aan onderwijs aandacht wordt gegeven. Ik moet zeggen dat in mijn achtertuin zich redelijk wat onderwijs bevindt en dat juist zaken waarover wij het vandaag hebben, daarbij in hoge mate aan de orde zijn.

Ik was zeer gelukkig met de opmerkingen die de heer Feenstra maakte, omdat er naar ik meen voor het eerst in deze Kamer sinds lange tijd een positief geluid te beluisteren was ten aanzien van de Nederlandse land- en tuinbouwsector. Ik incasseer dat graag, omdat dit naar mijn idee heel belangrijk is. Het blijkt trouwens ook uit diverse onderzoeken, waarbij ik onder meer verwijs naar het Landbouweconomisch bericht van enige tijd geleden. Daarin is vermeld dat de agrosector zo langzamerhand wat betreft de bruto toegevoegde waar behoorlijk investeert in ecologie. Ik geloof dit zich beweegt rond de 4%, terwijl dit in andere sectoren rond de 3% is. Ik denk dan ook dat het met de feiten in overeenstemming is. Er is soms voor omslagen en veranderingen – mevrouw Augusteijn wees op een uitspraak van de heer Van Heel – heel lange tijd nodig. Dit proces is in gang gezet en kan gestimuleerd worden, iets waaraan deze nota een bijdrage levert. Men heeft de boegbeelden gezien. Ik denk dat wij voor een reeks van jaren aan dit beleid moeten vasthouden en dat de heer Van Middelkoop een reeks van jaren weinig nieuws uit deze sector zal vernemen. Er is in elk geval een

heel belangrijke veranderingsslag ingezet.

Wat de agrificatie betreft heeft de heer Feenstra gevraagd: is het push of pull? Het is voor een belangrijk deel pull denk ik. Ik wijs onder andere op de fiscale stimulering van het Nedalco-project, de alternatieve energiebron die voor wegtransport-brandstof wordt aangeboord. Dit is een project dat in hoge mate tot stand is gekomen in overleg tussen overheid en bedrijfsleven. De verwachting is dat er op enige termijn sprake is van een concurrerend alternatief. Gedurende enige jaren zal er namelijk ook fiscale stimulering nodig zijn. De regering gelooft zeer in dit type maatregelen.

Ik heb niet zo gauw een pasklaar antwoord op zijn vraag over verweving of scheiding, behalve dat je verweving moet doen waar het mogelijk is. Ik wijs op de interessante nieuwe projecten op het snijvlak tussen landbouw en natuurbeheer. De weg van het particuliere natuurbeheer is in dit kader een heel nieuwe, positieve ontwikkeling, die ook door het kabinet gestimuleerd wordt. Vandaar: verweven waar mogelijk en scheiden waar nodig. Dit laatste komt ook voor; niet alle natuurdoeltypen en alle typen natuur zijn namelijk via verweving tot stand te brengen. Dat moet welhaast met een chirurgisch mes bekeken worden en daarover is geen generieke uitspraak te doen.

De heer Feenstra heeft nog gesproken over het plan van aanpak voor de gewasbescherming. Ik ga ervan uit dat ik in dit verband exact datgene kan doen wat in de motie-Feenstra staat, die door de Kamer is aanvaard, namelijk dat dit plan van aanpak in oktober bij de Kamer is.

Misschien heb ik in eerdere discussies wat minder positief moeten spreken over het overleg met het bedrijfsleven. Wij hebben duidelijk laten weten dat de overheid mogelijk zware maatregelen zal moeten nemen. Dit diende als stok achter de deur en de heer Feenstra heeft hieraan herinnerd. Tot op heden loopt het overleg met het bedrijfsleven over dit thema goed. Ik heb de hoop dat wij ook voor de tweede fase tot een behoorlijk programma kunnen komen.

Toen ik naar het betoog van de heer Ten Hoopen luisterde, kreeg ik haast de indruk dat het CDA zich langzamerhand ging scharen bij die

groeperingen in de Kamer die vrij positief reageren op de plannen voor de intensieve veehouderij. Ook hij acht daar namelijk een structuurverandering nodig en ook hij vindt dat er rekening moet worden gehouden met een schoon milieu en met de gezondheid van dieren. Hieruit leid ik dus af dat ook het CDA langzamerhand aan de kant van het kabinet komt te staan, als het gaat over de hoogst noodzakelijke herstructurering van de varkenshouderij in Nederland. Als dat ook de uitkomst van deze dag kan zijn, zal ik dat zeer positief vinden.

De heer Ten Hoopen heeft nog enkele opmerkingen gemaakt over de ecologische landbouw. Daarbij ging hij ervan uit dat dit onderdeel zou worden geschrapt bij de Landbouwuniversiteit, maar dit is onjuist. Enige tijd geleden heb ik naar aanleiding van mondelinge vragen van de geachte afgevaardigde mevrouw Vos, de Kamer daarover ingelicht. De Landbouwuniversiteit is inmiddels zelf zover dat het college van bestuur mij heeft gemeld dat het zelf van mening was – en daar heb ik ook geen tweede aan getwijfeld – dat dit onderdeel bij de Landbouwuniversiteit zou moeten blijven. Wel was er een kritisch evaluatierapport over datgene wat er in de afgelopen periode in die leerstoel was gebeurd. Men heeft bij de evaluatie wel geconstateerd dat het doelmatiger en anders kan. Men zal daarvoor zeker oplossingen vinden. Het zou volstrekt tegenstrijdig zijn wanneer dit onderdeel van de Landbouwuniversiteit zijn deuren zou sluiten.

Mevrouw Augusteijn heeft, meer toegespitst op landbouw en natuur, gevraagd of daarvoor wel voldoende geld is. Ik wil verwijzen naar het antwoord van mijn collega van Economische Zaken, die zeer beeldend heeft neergezet wat er aan geld omgaat in natuur en milieu. Wat dat betreft gaat het niet alleen om de nota Milieu en economie. Ik beperk mij nu alleen tot mijn portefeuille en dan is er ook de nota Agrificatie, het plan van aanpak voor de biologische landbouw en er is ook in het kader van de bekende 475 mln. het nodige aan geld voor de herstructurering van de intensieve veehouderij in Nederland, die ertoe kan bijdragen dat deze sector veel meer rekening zal houden met diergezondheid, dierenwelzijn en milieu.

Ook op fiscaal gebied – maar dan geef ik zo langzamerhand het estafettestokje over – wil ik verwijzen naar de begrotingsstukken voor 1998. Ik noem de uitbreiding van Vamil met diverse milieuvriendelijke productieprocessen, de agrificatie en de groenelabelkassen, de uitbreiding van het groen beleggen met groenelabelkassen en groenelabelstallen, de verlenging van de geldigheidsduur van de groenverklaring, groen beleggen voor bos- en natuurprojecten van tien naar dertig jaar – dat is een zeer wezenlijk punt – en het bio-ethanolproject, waarover ik het al even had.

Voorzitter! Ik meen daarmee de vragen van de Kamer te hebben beantwoord.

Staatssecretaris **Vermeend:**

Mevrouw de voorzitter! Mevrouw Aiking heeft mijn hart gewonnen door mij hier als een ondergeschoven kind te betitelen, sterker nog, ik zag zelfs dat ik hier illegaal zit, want mijn handtekening staat niet onder de nota. Niettemin ben ik blij dat ik hier ook aanwezig mag zijn.

De **voorzitter:** Voor de goede orde, u staat wel op het groentje.

Staatssecretaris **Vermeend:** Nee, ik heb een groentje gekregen en daar stond ik niet op.

De **voorzitter:** Op het laatste groentje wel.

Staatssecretaris **Vermeend:**

Inderdaad en mijn secretaresse zei: ga er toch maar heen, staatssecretaris! En ik ben blij dat ik hier mag zijn.

De opmerking van mevrouw Vos, dat er zo weinig was terug te vinden van de vergroening, viel mij op. Het leuke van de vergroening van het fiscale stelsel is dat het zó hard gaat, dat je het bijna niet merkt. Ik heb de cijfers opgezocht en ik denk dat wij te weinig reclame maken voor de vergroening. In 1994 hadden wij aan groene belastingen 16,7 mld. Eind 1998, met de voornemens van dit kabinet erbij, zitten wij op 24 mld. Dat is een stijging van 40% van de belastingen. Dat kan geen land ons nadoen. Wij staan aan de top van de wereld op dat punt, zeker als je naast de groene belastingen kijkt naar de variëteit van fiscale prikkels. Nogmaals, wij zouden wat meer reclame moeten maken, want dan zou het u ook opvallen. Daar komt

nog bij dat het aandeel van de groene belasting in de belastingmix – dat zijn alle belastingen bij elkaar opgeteld – in 1994 11% was. Dat is in 1998 gestegen tot 14%. U ziet: het proces gaat loeihard.

Vervolgens zijn er talloze maatregelen getroffen, zoveel dat ik een hele waslijst zou kunnen noemen. Dat mag niet van de voorzitter, maar ik zou ze graag willen opnoemen.

De **voorzitter**: U kunt ze sturen.

Staatssecretaris **Vermeend**: Mag dat? Ik ben speciaal hierheen gekomen met die hele lijst, bladzijden vol. Maar goed, ik stuur ze.

Maar alle gekheid op een stokje, u zult zien dat wij in de afgelopen jaren op allerlei terreinen maatregelen hebben getroffen – de heer Van Aartsen noemde er al een paar – zowel bij de landbouw als op het terrein van de financiële instrumenten. Een van de populairste regelingen, zo populair dat er bijna geen projecten zijn aan te slepen, geldt op dit moment voor de groene beleggingen. Ik verwijs naar de Vamil-regeling, de vervroegde milieu-investeringen voor bedrijven. Sinds de inwerkingtreding zitten wij al op bijna 3 mld. cumulatief. Het gaat ontzettend hard omdat wij het implementeren in de markt. De minister van EZ zei het ook al. Wij laten de markt op dat punt heel veel doen. Wij stimuleren en wij scheppen voorwaarden voor een groenere economie. Wij zien dat de marktgerichte maatregelen effect gaan sorteren. In het begin gebeurde dat traag, maar langzamerhand komt er vaart in. Dat is kenmerkend voor het stelsel dat wij hebben ingevoerd. Op het moment dat het bedrijfsleven ziet dat men daaruit financiële voordelen kan halen, wordt er geïnvesteerd in dat milieu.

De heer Feenstra sprak over de accijnsverhoging en deed daarbij de suggestie van een regionale benadering om grenseffecten te voorkomen. Zeker na 1 juli 1997 kunnen eventuele accijnsverhogingen alleen gezien worden in relatie tot de ontwikkelingen in het buitenland. Die ontwikkelingen zijn niet bemoedigend. Duitsland heeft tot op heden de brandstofaccijnzen niet verhoogd. Ik heb geen aanwijzingen dat men aldaar staat te springen om die accijnzen te gaan verhogen.

De regionale accijnsverhoging – de schil die de heer Feenstra wilde – hebben wij beproefd met de zogenaamde Zalmstrook. U weet dat wij dat niet mochten doen van Europa. Wij hebben dus andere oplossingen moeten zoeken. Op zichzelf is het een aardige gedachte. Die wordt echter in Europees verband niet getolereerd.

Bovendien kunnen er allerlei neveneffecten ontstaan als er met schillen gewerkt wordt. Dan gaan mensen van schil 1 naar schil 2 koersen. Men rekent gewoon de voordelen uit. Ik denk dat het op grote bezwaren zou stuiten. Ons land is nogal klein. Als je een beetje doorracet, ben je al vrij snel bij de grens. Maar dat mag niet van mevrouw Jorritsma, dat mag alleen met de elektrische auto.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Ook niet, want dat is niet veilig.

Minister **De Boer**: Van mevrouw Jorritsma mag je niet harder rijden dan 100 km/uur.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Niet harder dan 120 km/uur.

Staatssecretaris **Vermeend**: Als het maar binnen de maximumsnelheden blijft.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Zo is dat.

Staatssecretaris **Vermeend**: Ik denk dat rekeningrijden een beter instrument zal zijn dan een regionale schilbenadering.

De heer Klein Molekamp sprak over de milieugrondslag en stelde dat wanneer het goed gaat met het milieu, dit buitengewoon vervelend zou zijn voor de minister van Financiën. De grondslag wordt minder en dus heeft de schatkist minder inkomsten. Hij vroeg zich af of burgers en bedrijven gestraft gaan worden wanneer zij een succesvol milieubeleid voeren. Nu worden burgers en bedrijven nooit gestraft. Wij zijn een samenleving en brengen samen de belastingen op. Er zijn talloze grondslagen in de belastingheffing. Wij hebben bijvoorbeeld consumptie als grondslag. Het kan voorkomen dat conjunctureel de consumptie achterblijft. Dat merk je onmiddellijk in de opbrengsten. Dat is niet anders dan bij milieu. Een ander voorbeeld betreft de winst. Er

is een periode geweest waarin de winsten tegenvielen. Dat merk je onmiddellijk in de vennootschapsbelastingopbrengsten. Er kan altijd een bepaalde grondslagontwikkeling plaatsvinden waardoor er nieuwe afwegingen moeten plaatsvinden. Ook bij het milieu zal er een totaalafweging moeten plaatsvinden op het moment dat de grondslag gaat veranderen.

Ik wijs in dit verband op de discussie met de vaste commissie voor Financiën over de grondslag-uitholling in de inkomstenbelasting. De vraag van de heer Klein Molekamp is terecht, maar moet geplaatst worden in een bredere afweging. Bij succesvol beleid is het niet zo dat burgers en bedrijven daarvoor gestraft worden vanwege het fiscale milieubeleid.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Volgens mij begreep de staatssecretaris mij veel beter dan hij nu doet voorkomen. Ik noem als voorbeeld Rotterdam. De afzet van het drinkwaterleidingbedrijf viel tegen en de tarieven gingen omhoog. Het is onze bedoeling dat het milieu verbeterd wordt. Als het milieubeleid in de praktijk zo succesvol is dat daardoor bijvoorbeeld de zuiverings- en de afvalstoffenheffing verhoogd moeten worden, zal men dat in de maatschappij niet begrijpen. Ik zou het ook niet willen uitleggen.

Staatssecretaris **Vermeend**: Ik begrijp uw opmerking. Gelet op het feit dat wij nu groene belastingen heffen, is het niet erg waarschijnlijk dat er sprake zal zijn van een zeer grote grondslaguitholling in de komende jaren. Ik verwacht dus dat het veronderstelde geen reële optie is. Niettemin, als de uitholling zich toch zal voordoen, zal er niet alleen sprake zijn van een afweging op milieugebied. Dan zal een afweging ten aanzien van de totale belastingopbrengst nodig zijn.

Voorzitter! Mevrouw Augusteijn heeft een vraag gesteld over de mogelijkheid van lage BTW-tarieven voor milieuvriendelijke goederen en diensten. Zoals bekend, zijn wij voor het instellen van deze lage tarieven. Daarover is al gerapporteerd. Ook de werkgroep Vergroening heeft aan deze mogelijkheid aandacht besteed. Ik wijs er echter op dat wij ons op dit punt moeten houden aan de Europese regels. Het grote probleem is dat de BTW eigenlijk valt onder de

Europese regelgeving. Dat betekent dat de nationale lidstaten weinig eigen bevoegdheden hebben om op dit punt iets te doen. Wij stellen deze kwestie voortdurend in Europees verband aan de orde. Echter, veel steun voor verlaging van deze tarieven krijgen wij niet. Waar ons de mogelijkheid voor verlaging geboden wordt, maken wij er gebruik van. Ik zeg er uitdrukkelijk bij: die mogelijkheden zijn zozeer beperkt, dat je daarvan op dit moment weinig kunt verwachten. Dat kan pas als Europa in dezen overstag gaat. Er is in dit verband een hoopvol teken. Het Europees Parlement heeft bij commissaris Monti – hij gaat over belastingzaken – nadrukkelijk gevraagd experimenten met betrekking tot arbeidsintensieve dienstverlening mogelijk te maken. Daarvoor zou dan een laag BTW-tarief moeten gelden. Dat verzoek wordt besproken. Er wordt overigens in verband met deze kwestie al jarenlang druk uitgeoefend. Wellicht zit in de hele gang van zaken wat muziek, ook voor Nederland. Zowel in het kader van het milieubeleid als in dat van het werkgelegenheidsbeleid wordt geprobeerd het lage tarief door te voeren.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! Wordt er door de milieuministers voldoende druk uitgeoefend om tot invoering van het lage tarief te komen? Het is ontzettend jammer dat er voor bijvoorbeeld reparaties nog altijd een hoog BTW-tarief geldt. Het zou geweldig helpen als dat verlaagd kon worden. Ik kan mij niet voorstellen dat alleen in Nederland aan deze mogelijkheid wordt gedacht.

Staatssecretaris **Vermeend**: De milieuministers lopen in Europa voorop. Wij zien de verslagen waaruit de inbreng van de collega's blijkt. Vaak zijn de milieuministers het met elkaar eens, maar de ministers van financiën hebben soms een afwijkende mening. Dat is het beeld in Europees verband.

Minister **De Boer**: Twee jaar geleden heb ik het initiatief genomen om met mijn collega's over het stelsel van milieubelastingen te praten. Wij hebben toen voor het eerst in Den Haag overleg gepleegd. De vragen die daarbij aan de orde waren, waren: kunnen wij informatie verstrekken, op welke punten kunnen

we elkaar helpen en wat kunnen wij gezamenlijk doen? Het overleg heeft geresulteerd in de samenstelling van een vaste groep. We noemen elkaar: vrienden van de groene belastingen. In die groep zitten de vertegenwoordigers van acht landen. Zij komen drie à vier keer per jaar bij elkaar. Afgelopen weekend waren we in Berlijn om de zaken nog door te spreken. Wij moeten constateren dat het buitengewoon moeilijk is om, hoewel dat redelijk gaat, met acht personen het beleid op elkaar af te stemmen en dat het vooral moeilijk is om op Europees niveau tot unanimititeit te komen. Wij zijn er nog niet in geslaagd om het aantal van acht te verhogen tot veertien. Daar gaat het natuurlijk om. Op die manier zouden wij verder komen. Echter, aan de milieuministers zal het niet liggen. Het probleem ligt meer bij de deelnemers aan de Ecofin-raad. Ook aan mijnheer Monti ligt het niet dat bedoelde tarieven niet worden verlaagd. De problemen hebben vooral te maken met de totstandkoming van de interne markt. Daarbij denk ik heel sterk aan de Zuid-Europese landen.

Staatssecretaris **Vermeend**: Voorzitter! Ik wil voor mevrouw Augusteijn nog een voorbeeld geven: groene stroom. Wij vonden de mogelijkheid van groene stroom boeiend en de ontwikkeling daarvan wilden wij stimuleren, maar daarvoor kregen wij van Brussel geen toestemming. Toen hebben wij voor een andere methode moeten kiezen. Dat hebben we ook gedaan, maar wij hadden liever lage BTW op groene stroom gehad. Dit zegt iets over de mogelijkheden en de problemen in het Brusselse.

Voorzitter! Ik wil vervolgens iets zeggen over de problematiek van de milieuschadelijke subsidies. Beantwoording van de opmerkingen daarover heeft de minister van VROM aan mij overgelaten. Dat zou ik in haar plaats ook hebben gedaan. Ik wijs erop dat wij op het gebied van de fiscaliteit al hebben nagegaan welke regelingen schadelijk voor het milieu zijn. Dat is met name gedaan door de commissie-Van der Vaart. Verschillende sprekers hebben gevraagd het onderzoek breder uit te voeren. Dat zullen wij doen. Er komt een interdepartementale werkgroep die deze complexe materie zal onderzoeken. Die werkgroep zal

functioneren onder leiding van VROM. Dit was een nieuwtje.

Minister **De Boer**: Ik zal het graag doen, maar ik weet dat ik op de staatssecretaris van Financiën kan rekenen.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Voorzitter! Ik ben er op het punt van de vergoedingen vooral teleurgesteld over dat een aantal goede dingen uit het rapport van de commissie-Van der Vaart nog geen werkelijkheid zijn geworden. Ik doel op de aanpak van het reiskostenforfait en andere fiscale stimuleringen van het autogebruik, verbreding van de energieheffing en een andere ecotaks. Mijn vraag heeft te maken met de benchmarking. De afspraken die overheid met industrie en bedrijfsleven gaat maken, kunnen beperkend gaan werken voor vergoedingen ingevolge het belastingstelsel. Wat is de opvatting van de staatssecretaris daarover?

Staatssecretaris **Vermeend**: Er is maar één opvatting en dat is de opvatting van het kabinet. Ik moet eerlijk zeggen dat ik die spanning niet zie, al begrijp ik wel wat u bedoelt. Op een bepaald moment worden er convenanten gesloten. De generieke heffingen die wij hebben, worden daar in beginsel niet door getroffen. Wij hebben specifieke heffingen, bijvoorbeeld de specifieke milieuheffing, en generieke heffingen. De afgelopen jaren hebben wij vooral generieke heffingen gehanteerd, waarop dan uitzonderingen mogelijk waren. Je kunt er echter ook voor kiezen om specifieke heffingen te hanteren. Uiteindelijk kies je het meest effectieve middel. Het kan best zo zijn – dat blijkt ook uit studies – dat je veel beter een positieve prikkel kunt geven dan heffen. Ook uit een oogpunt van milieuwinst kan dat veel effectiever zijn. Je moet dus een mix kiezen die het meest effectief is voor het milieu. In een aantal gevallen, zo blijkt uit berekeningen van het Centraal planbureau, kun je met een beperkt bedrag een hoog milieurendement halen, als er maar positieve prikkels zijn. Ik denk dat het kabinet daar een heel goede mix voor gevonden heeft.

De heer **Feenstra** (PvdA): Voorzitter! Mijn vraag of met name in de recreatiesector kan worden doorgegaan met het experiment om de

accijnzen op biodiesel te ontzien, is nog niet beantwoord.

Staatssecretaris **Vermeend**: Ik ben in Friesland geweest en heb toen op zo'n bootje gezeten. Het probleem is de geur die vrijkomt bij het stoken van die brandstof. Dit experiment dat op verzoek van de provincie Friesland is ingezet, loopt op zichzelf goed. Het zal te zijner tijd geëvalueerd worden en dan kan bekeken worden of er op ruimere schaal mee geëxperimenteerd kan worden. Ik ben bereid om de Kamer daar nader schriftelijk over te berichten.

De **voorzitter**: Het woord is nu aan de minister van Verkeer en Waterstaat. Zij was inderdaad niet uitgenodigd, omdat zij een ander overleg zou hebben. Dat is echter niet doorgegaan. Wij stellen het zeer op prijs dat zij hier uit zichzelf is gekomen.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Voorzitter! Ik ben ook erg blij dat mij een behoorlijk aantal vragen is gesteld, zodat ik de kans krijg om die, zoals ik gewend ben, uitgebreid te beantwoorden.

Een aantal woordvoerders heeft, de een in wat kritische bewoordingen en de ander in wat bezorgde bewoordingen, gesproken over het concept Nederland distributieland. De heer Feenstra heeft gevraagd hoe wij meer toegevoegde waarde kunnen creëren voor onze transportsector. De heer Ten Hoopen heeft hier, vooral schriftelijk, ook enkele kritische kanttekeningen bij geplaatst. De heer Van den Berg heeft er een paar vragen over gesteld. Laat ik om te beginnen zeggen dat ik nog steeds buitengewoon trots ben op het feit dat wij de grootste haven ter wereld binnen onze grenzen hebben liggen. Dit heeft natuurlijk wel iets te maken met de geografische ligging van ons land, maar die hebben wij dan ook goed geëxploiteerd. Misschien mag ik in dit kader ook eens zeggen dat het heel interessant is dat vanuit 's werelds grootste haven in Nederland bijna 50% afgevoerd wordt over het water. Er is geen andere haven in Europa die een modal split heeft als onze haven. In alle andere havens zit er meer op de weg en minder op andere vervoersmodaliteiten. Wel doen enkele andere havens het beter op het spoor. Dat is ook logisch, want die hadden geen water, zodat ze sowieso

al naar een alternatief moesten zoeken. Wij zijn overigens heel hard bezig om dat spoor als derde modaliteit nadrukkelijk te ontwikkelen. Niet voor niets worden er vele miljarden in de Betuweroute gestoken, en in de afspraken die worden gemaakt met Duitsland, Zwitserland, Italië en Oostenrijk om ervoor te zorgen dat er zoveel mogelijk het spoor op kan, omdat het spoor beter moet worden georganiseerd. Kortom, ik ben er nog steeds een groot voorstander van om het concept Nederland distributieland te koesteren, want het heeft te maken met onze ligging. Daaraan moet nog wel een heleboel worden verbeterd. Sterker nog: het beleid is er al een aantal jaren op gericht daarin een hoop te verbeteren. Om te beginnen moet er een modal shift worden gevormd: veel meer containervervoer over het water. Vroeger was het water, evenals het spoor, natuurlijk vooral voor bulk. Wij proberen meer containervervoer op de binnenvaart en op het spoor te krijgen. Bij de binnenvaart hoeven we overigens nauwelijks zelf iets te doen: dat doet de binnenvaart zelf fantastisch. Daar moeten we faciliteren: we moeten ervoor zorgen dat de infrastructuur er nog meer geschikt voor wordt dan ze al is, ook voor binnenlands goederenvervoer over het water. Bij het spoor zullen we moeten investeren, en zullen we de markt moeten laten werken. Volgens mij zijn we het daar allemaal over eens. Op dit moment wordt daar hard aan gewerkt.

De andere kant van het verhaal is natuurlijk de vraag hoe wij de toegevoegde waarde van de Nederlandse havens kunnen vergroten. Nederland distributieland is ons de afgelopen jaren zeer behulpzaam geweest bij het ontwikkelen van concepten van value added logistics and postponed manufacturing. Wij noemen dat gewoon toegevoegde waarde en uitgestelde productie. Wij zien steeds meer dat buitenlandse producenten een plek in Europa zoeken om dat soort dingen te gaan doen. Nederland moet zich daarin profileren. Antwerpen doet het procentueel gezien inderdaad qua toegevoegde waarde beter dan de Nederlandse havens, zij het dat wij veel groter zijn. Ik ben er absoluut van overtuigd dat er een relatie is tussen volume en wat je binnen kunt halen aan

added value. Op zich zijn de kansen in Nederland dus heel groot, mits we een en ander ook goed exploiteren. Waarom hebben wij zo'n grote chemische industrie? Waarom hebben we zo'n grote olie-industrie? Dat heeft natuurlijk gewoon iets te maken met het volume dat door de haven van Rotterdam gaat. Ik ben ervan overtuigd dat we dat meer en beter kunnen gaan doen. In die zin ben ik het zeer eens met wat minister van Wijers daarover zei: wij kunnen nog hele slagen maken als het gaat over het intensiever gebruik van informatiestromen en informatietechnologie, en daarmee een efficiëncyslag om ook te zorgen dat we op dat terrein een grote voorsprong krijgen. In dat kader zeg ik altijd: het is niet van mainport naar brainport, zoals ik in sommige rapporten lees, maar het is mainport en brainport. Dat zullen we moeten proberen te bevorderen. Ik ben er zelf zeer van overtuigd dat diegenen in de wereld die erin slagen het logistiek proces in handen te krijgen, de echte geldverdieners van de toekomst zullen worden. Laten we in vredesnaam proberen ons daar te profileren. Niet voor niets doen we het op het terrein van internationaal vervoer al zoveel beter dan andere landen.

Een tweede punt van zorg, uitgesproken door de Kamer, was dat van de kwalitatieve investeringen, het afwegingsproces en de inpassing. Voorzitter! Dat is geen nieuwe discussie; hierover is de afgelopen jaren al vaker gesproken en hierover bestaat op zijn minst geen totale consensus. Daarom willen wij op zijn minst gaan bekijken wat we aan het beleid kunnen verbeteren. Bij het door de minister van EZ net genoemde IBO-traject wordt gepoogd te bezien of er in ons besluitvormingsproces zaken zitten die verbeterd kunnen worden, wat moet leiden tot een verbetering van de kwaliteit en een vermindering van besluiten. Ik heb nu wel eens het gevoel dat we aan het eind van rit het hele proces nog eens overdoen. Hoe kunnen we dat verbeteren en tot een meer integrale afweging komen? Er is gevraagd naar de nota "Veters los", waarop overigens ten dele al is geantwoord door de minister van LNV, namens ons allen. Ik vind het interessant om na te gaan of er niet een mogelijkheid is te bedenken waardoor je niet per project gaat compenseren maar je besluiten

neemt over een bundel projecten. Overigens kom ik dan onmiddellijk in de richting van de heer Klein Molekamp die vraagt of je dan aan het eind van de rit niet het risico loopt dat je én compenseert én nog eens heel veel extra geld per project gaat uitgeven, omdat dat proces niet verandert. Dat is ook de reden waarom ik zeg dat je er integraal naar moet kijken. IBO is er een onderdeel van. Wij zullen het afwegingskader op een zodanig tijdstip gereed hebben dat het in elk geval betrokken kan worden bij de afspraken die voor een volgend kabinet gemaakt moeten worden. Overigens is het niet zo dat vóór de begrotingsbehandeling daarover al duidelijkheid zal ontstaan. Dat is een traject dat echt wat meer tijd kost, zeker als je het goed wilt doen.

Vervolgens kom ik te spreken over het gebruik van de ondergrondse ruimte. Mevrouw De Boer is al ingegaan op het kadaster en de planologische kant. Wij steunen natuurlijk ook een groot aantal studies op het gebied van ondergronds bouwen door het COB. Een van de studies is de Strategische studie ondergronds bouwen van de TU Delft.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): En hoe zit het met de toezegging aan mevrouw Verbugt dat er wat betreft de HSL gekeken zou worden naar de schade in de ondergrond en de eventuele juridische problematiek op dat punt?

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Ik meen dat dat verhaal in vergaande mate gereed is, althans voorzover ik weet. Het is overigens iets waarbij mevrouw De Boer het voortouw heeft.

Minister **De Boer**: Als het gaat over alle zaken die met de grond als zodanig te maken hebben, zoals de archeologische en ecologische waarden, dan kan ik op dit ogenblik niet zeggen hoever we zijn met dat onderzoek. Ik kan wel toezeggen dat ik de Kamer daarover zo snel mogelijk zal informeren.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Ik weet dat we bezig zijn met vragen over het eigendom, de aansprakelijkheid...

Minister **De Boer**: Maar daar zijn we al een heel eind mee.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Komen die gegevens nog deze maand naar de Kamer?

Minister **De Boer**: Ik zal u daarover zo snel mogelijk informeren.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: De heer Crone heeft gevraagd hoe het zit met de coalities en hoe er meer draagvlak verworven kan worden om oplossingen te bedenken. In dat kader is door anderen genoemd het plan waarmee de heer Brinkman naar buiten is gekomen. Ik ben echt van mening dat wij moeten proberen nieuwe manieren te bedenken om te komen tot goede oplossingen. Daar zijn we overigens zelf ook heel hard mee bezig. TNLI is zo'n manier van werken, waarbij je in een heel vroeg stadium de gehele maatschappij en in elk geval de meestbetrokkenen erbij betreft. De verkenningfase ruimteprobleem Rotterdam was er net zo eentje van. Op Verkeer en Waterstaat zijn wij intern bezig in het kader van het project wegverlichting, waarbij wij proberen te zoeken naar nieuwe manieren om belangenbehartigers, doelgroepen en burgers te betrekken bij de besluitvorming over aanpassingen in infrastructuur. Bovendien heeft de WRR er de nodige adviezen over gegeven. Ik zeg er wel onmiddellijk bij dat de mensen die denken dat je daardoor met hetzelfde geld het nog veel beter kunt doen dan vandaag de dag, toch teleurgesteld zullen worden. We moeten zo eerlijk zijn toe te geven dat we niet aan alle wensen zullen kunnen voldoen die er nu een keer zijn in de maatschappij. Ik meen wel dat wanneer je de grenzen aan het begin aangeeft en je anderen er vanaf het begin bij betreft, je in de processen nog een heleboel kunt verbeteren. Snelheid kan daarbij overigens ook een goed hulpmiddel zijn. De traagheid van de processen – dat heeft vaak te maken met de politiek-bestuurlijke kant ervan – leidt ook nog wel eens tot onvrede bij een heleboel burgers in dit land.

De heer **Crone** (PvdA): U noemde zelf TNLI als voorbeeld. Daar is juist uit voortgekomen dat Milieudefensie met KLM en NS wilde praten. Vindt de minister niet dat zij in dezen een politiek signaal moet geven waarbij zij aangeeft hoe zij over een en ander denkt? U kunt uiteraard niet garanderen dat het een succes wordt, maar...

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Ik heb het idee dat wanneer ik mij daarover uitspreek, de kans dat het een succes wordt, alleen maar kleiner wordt. Ik zeg dat bewust. Als ik er heel positief over ben, dan is de volgende stap dat men onmiddellijk bij ons komt om subsidie. Als ik er negatief over ben, dan leidt het tot niets. Laat die kip maar fijn broeden. Ik ben er zeer voor dat het op deze manier gebeurt. Ik vind al veel langer dat er bij deze onderwerpen te weinig initiatieven uit de particuliere sector komen om te zoeken naar dit soort oplossingen. Tot nu toe was het alleen de KLM, maar ik zou niet weten waarom er niet veel meer bedrijven zouden zijn die er zelf belang bij kunnen hebben dat er meer spullen of mensen per trein worden aan- en afgevoerd. Het belang kan wel eens veel breder dan voor de KLM alleen zijn. Ik vind het buitengewoon interessant en dat ik me er rustig over heb gehouden, heeft meer te maken met het feit dat ik die broedende kip graag een stukje verder wil zien komen. Maar ik ben er dus voor, laat daar geen misverstand over bestaan.

De heer Feenstra heeft gevraagd hoe het staat met de luchtschepen. Zowel de heer Wijers als ik had daar een antwoord op kunnen geven, want iedereen is ervan overtuigd dat het een interessante optie is. Maar iedereen is lang zover nog niet dat men weet of het ook werkelijk kan. Op dit moment wordt onderzocht of milieuvriendelijk luchttransport haalbaar is, zowel voor personen als voor goederen. Een en ander vraagt inderdaad om technologische doorbraken en om zeer omvangrijke investeringen die voor het flinkste deel uit de particuliere sector zullen moeten komen. Dat is nog best lastig. Wij bekijken of er consortia van bedrijven, instellingen en de overheid te maken zijn die de uitwerking ter hand nemen en waarbij het consortium moet willen investeren. Wat dit betreft kan het gezien worden als een van de in de nota Milieu en economie aangekondigde taskforces. Het kabinet, misschien met het ministerie van Verkeer en Waterstaat als trekker, werkt ook aan een beleidsstandpunt terzake. Ik vind het een interessante optie, ook omdat ik het eigenlijk heel raar vind dat na de Hindenburg het onderwerp luchtschepen is verdwenen, terwijl het toch heel interessant is.

Een aantal leden heeft de vraag gesteld of nog subsidie verleend moet worden. Ik noem het geen subsidie, maar het uit een wat andere invalshoek aan de luchtvaart verlenen van vrijstelling van allerlei accijnzen. Ik vind het eigenlijk raar dat de luchtvaart is vrijgesteld van kerosineaccijns en BTW. Als alle andere sectoren accijnzen en BTW betalen, is het raar dat de luchtvaart daarvan is vrijgesteld. Anderzijds is er niets internationalers dan luchtvaart, dus het heeft verdraaid weinig zin om daar een soort nationaal beleid op te voeren, als wij dat al zouden mogen, want bij BTW en accijns mogen wij dat niet eens doen, zoals de heer Vermeend zojuist ook heeft aangegeven. Eind dit jaar zal in een brief aan de Kamer worden gerapporteerd over de voortgang van de nota Luchtverontreiniging en luchtvaart, Lulu zoals wij haar noemen. Daarin zal deze vraag uitgebreid aan de orde komen.

De emissienormen liggen heel moeilijk. Europa wil heel graag, maar de Verenigde Staten vooralsnog niet. Wij doen er overigens alles aan om dat te veranderen en om ook daarvoor het draagvlak te vergroten. Met de kerosineaccijns hebben wij wel enige vooruitgang geboekt: op verzoek van de Transportraad is een onderzoek geïnitieerd naar een heffing binnen de Europese Unie. Mevrouw de Boer meldde zojuist dat de acht milieuministers in de Milieuraad de zaak trekken, maar ik kan melden dat ik nog geen acht transportministers heb gevonden die dit willen ondersteunen. Dat is heel interessant. Wij plegen met één mond te spreken, of dat nu bij de Milieuraad, de Ecofin-raad of de Transportraad is, maar ik constateer helaas dat sommige landen in de Milieuraad wel een prachtig verhaal houden, maar op andere plekken lang niet zo consistent zijn. Dat maakt het opereren dus heel lastig. Elke kleine verandering is echter winst. Ik weet dat er in de Ecofin-raad toch wel wordt gediscussieerd over de vraag hoe lang nog een vrijstelling voor accijns aan de luchtvaart verstrekt moet worden. Hierover moet bij unanimiteit besloten worden, maar het zal nog wel tijd en moeite kosten voordat het daar tot een unaniem standpunt komt. Het zou echter wel mooi zijn als het ging gebeuren.

Op dit ogenblik loopt er een procedure bij het Hof van een

busmaatschappij die op hetzelfde traject rijdt als dat waarop ook een vliegtuig vliegt. Deze maatschappij vindt dat zij, in het kader van de gelijke behandeling, slecht wordt behandeld. Dat vind ik nu interessant en ik ben dan ook zeer benieuwd welke uitspraak het Hof zal doen, want die maatschappij heeft natuurlijk volstrekt gelijk.

De heer Klein Molekamp heeft gevraagd hoe het zit met het onderzoek naar industriewaaier op emplacementen waaruit zal blijken dat er circa 3 mld. nodig is om te voldoen aan de eisen. Hij heeft op zichzelf gelijk: als de 3 mld.-variant gekozen wordt, dan is dat een heel groot probleem. Het is echter een van de varianten die in dat kader worden bekeken. Op dit moment onderzoeken wij kosten en oplossingsrichtingen per emplacement. Pas dan kunnen wij de volledige kostenomvang beoordelen, waarbij wij natuurlijk, zoals dat normaal gesproken altijd gaat in het beleid, de meest doelmatige maatregelen het eerst kiezen. Ook dan kunnen wij kijken of het werkelijk nodig is om de normstelling aan te passen. Dat kun je pas doen als je weet waar je het nu echt over hebt. Ik heb overigens op 2 juni jl. mede namens minister De Boer vragen beantwoord van de heren Remkes, Hofstra en Blauw inzake de problemen rond het emplacement Watergraafsmeer.

De heer Klein Molekamp heeft voorts gevraagd naar de overheid als launching customer. Met andere woorden: zou het geen goed voorbeeld zijn als wij baggerslib zouden hergebruiken in plaats van het te storten? Ik ben daar zeer voor, mits het ook enigszins in verhouding staat tot de kosten. Wij proberen zomin mogelijk te storten. Daar mag geen misverstand over bestaan. Wij kunnen overigens ook nauwelijks storten. De praktijk van vandaag is immers dat wij een beetje kunnen storten in de Slufter en dat wij hopen dat wij binnen niet al te lange tijd ook in het nieuwe depot in het Ketelmeer kunnen storten. Voor het overige is het nada. Er is verder helemaal geen mogelijkheid en dat betekent dat alternatieven door ons zeer graag gezien worden.

Wij weten echter ook dat het verwerken van slib tot nu toe een zeer kostbare aangelegenheid is. Wij hebben nu zicht op een goede manier om het slib te verminderen

via het eruit halen van zand. Het volume wordt daarmee in elk geval een stuk verminderd. Wij hopen dat wij daarmee een stuk in de richting komen van onze doelstelling om 20% te verwerken en het overige vooralsnog te storten. Er komen ook bij mij steeds mensen die melden dat er zulke interessante oplossingen zijn in de sfeer van ecogrind en dat soort zaken. Die lijken heel kansrijk, maar ik heb tot nu toe alleen maar aanbiedingen gezien die per kuub drie tot vier keer zo duur zijn als het storten. Het spijt mij dan zeer, maar ik moet dan een keuze maken tussen heel weinig kunnen verwerken de komende jaren of toch iets meer kunnen storten. Als ik kijk naar de noden die er zijn, bijvoorbeeld het Hollandse IJsselproject waarbij wij met levensgrote problemen zitten, en het bevaarbaar houden van onze rivieren, dan zeg ik: gezien de beperkte budgetten kan ik mij niet permitteren om in dat soort gevallen launching customer te worden. Dan betekent het immers per saldo dat wij met de beperkte middelen die er zijn eigenlijk niets meer kunnen doen dan ten koste van heel veel geld een op zichzelf mooie bijdrage leveren.

Wij steken wel geld in dit soort vernieuwingsprocessen. Via het POSW is er geld beschikbaar om de ontwikkeling van dit soort technologie te steunen. Maar als het aankomt op het werkelijk gebruiken ervan, dan moeten de kosten ervan toch wel een klein beetje kunnen worden vergeleken met de kosten van het storten. Wat mij betreft mogen de investeringskosten die daaraan voorafgaan daarbij nog meegenomen worden. Met andere woorden: als je een Ketelmeerproject hebt gemaakt, mag je de investeringskosten in het Ketelmeer en de exploitatie daarna best meenemen in de vergelijking van de kosten van de verwerking. Maar dan nog kom ik tot nu toe niet tot echt vergelijkbare prijzen. Zodra dat wel zo is, zit er in elk geval aan deze tafel een heel gelukkig mens.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! Ik heb hier vaker aandacht voor gevraagd. Het gaat natuurlijk om de vraag wat je met elkaar vergelijkt. Daarover bestaat een heel groot verschil van mening tussen het desbetreffende bedrijf en de minister. Ik zal daarover nog nadere aandacht vragen bij de behandeling van de begroting.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Een groot verschil van mening hoeft er niet te bestaan. Als dat bedrijf mij een bod doet dat dicht bij het storten ligt, dan zal het door mij met open armen worden ontvangen. Ik hoor echter van mijn ambtenaren dat dat bod er helaas nog niet ligt. Kortom, er bestaat geen verschil van mening, maar het is gewoon een feitelijk verschil.

Mevrouw Augusteijn heeft voorts gevraagd naar de reisinformatie. Ik ben het met haar eens dat wij moeten komen tot een geïntegreerde reisinformatie. Mijn ministerie heeft daar overigens veel initiatieven voor ontwikkeld. Het is een heel belangrijk element om de ketenmobiliteit ook voor het personenvervoer op gang te krijgen. Wij zijn daar heel druk mee bezig in het project multimodale reisinformatie. Ik ben het er ook mee eens dat medewerking van alle partijen van belang en noodzakelijk is. De overheid kan als regisseur optreden en kan, waar nodig, initiërend zijn. Dat doen wij ook. Ik heb overigens geen enkel bericht ontvangen over problemen op het punt van de samenwerking of de medewerking. Ik snap dus niet welk probleem er zou zijn. Wel weet ik dat wij in het verleden "getenderd" hebben en dat een aantal partijen toen natuurlijk teleurgesteld waren omdat zij de tender niet wonnen. Inmiddels zijn er echter weer besprekingen aan de gang tussen de "winners" en de "verliezers". Ik hoop dat die besprekingen tot goede oplossingen zullen leiden. De door ons uitgeschreven tender was een multimodale tender; er is geen misverstand over dat dit zo hoort.

Mevrouw Vos heeft gevraagd of er bij ruimtelijke beslissingen geen mobiliteitstoets moet komen. Er is een mobiliteitstoets; die is sinds een aantal jaren wettelijk geregeld, bijvoorbeeld in artikel 10 van het Besluit ruimtelijke ordening. Er is ook sprake van een milieutoets voor wet- en regelgeving. Iets anders is de concrete toepassing en weging van mobiliteitseffecten bij de besluitvorming over concrete projecten. Ik ben het met mevrouw Vos eens dat dit beter kan. Ik kan overigens melden dat wij bij besluitvorming op ons niveau in toenemende mate de mobiliteitseffecten steeds kritischer in beeld proberen te brengen. Een goed voorbeeld is de provincie Noord-Brabant, die zelf bij de ruimtelijke besluitvorming een

mobiliteitstoets uitvoert. Dat voorbeeld is zeker het navolgen waard, zonder dat ik zeg dat er onmiddellijk een zwaar wettelijk instrumentarium op los moet worden gelaten. Reclame maken voor de door Noord-Brabant gekozen systematiek vind ik echter prima.

Mevrouw Vos heeft ook een vraag gesteld over de subsidie voor minder lawaaiige Boeings. Het geld dat is vrijgemaakt voor technologie-stimulering in de luchtvaart, is in eerste instantie bedoeld voor grensoverschrijdende en internationale luchtverontreiniging. Ook een bedrijf dat door een financieel probleem niet kan investeren in het stiller maken van vliegtuigen, krijgt echter geld uit deze pot, mits het voldoet aan de criteria. Dat vind ik een goede bijdrage.

De heer Van Middelkoop heeft een vraag gesteld over de deelauto's. Wij richten ons op een bewuster en selectiever gebruik van de auto. Allerlei onderdelen van ons beleid zijn daarop gericht. Daarbij denk ik aan variabilisatie, het parkeerbeleid, selectief bevorderen – met name op de plekken waar dat noodzakelijk is – van het openbaar vervoer en ook het stimuleren van de deelauto. Dat betekent overigens niet dat ik veel verschil zie tussen de prijs van een huurauto en een deelauto. Dat is niet zo interessant. Als een huurauto voor iemand interessanter is dan een deelauto, moet hij dat vooral zelf weten. Dat zal de markt dan wel bepalen. Wij bemoeien ons ook niet met het feit of iets commercieel is of niet. Er zijn interessante niet-commerciële deelauto-projecten, maar er zijn ook commerciële projecten die het goed doen. Het gaat meer om de vraag waar de distributiepunten zijn. Op dat punt is er wel eens een probleem. Het is een heel interessante vraag of men er in nieuwe wijken in zal slagen een soort infrastructuurtje te maken waarin de deelauto een rol kan spelen. Het gaat veel vaker om de vraag hoe je dat ding krijgt als je het nodig hebt: moet je niet 6 kilometer met de fiets of de tram om uiteindelijk die auto te krijgen? Het gaat dus veel vaker over het faciliteren ervan dan over de feitelijke zaak. Ik denk dat er in het stedelijke gebied op dit punt grote kansen zijn. Dat vraagt naast onze inzet van stimulering ook nadenken van de gemeenten over hun beleid inzake de ruimtelijke ordening binnen de stadswijken. Dat kan in

nieuwe wijken, maar het kan natuurlijk ook in bestaande wijken waar men met herinrichting bezig is. Daar heeft dat soort projecten heel goede kansen.

Ik heb begrepen dat de fiscale maatregelen voor de deelauto nogal ingewikkeld zijn. Dat antwoord was eigenlijk voorbereid voor de heer Vermeend, maar ik wil het wel geven. Het probleem is dat deeleigendom niet geregistreerd kan worden. Dat is een heel groot probleem in de sfeer van de fiscale behandeling. Het mag ook niet bij de BTW vanwege het Europese aspect hiervan. Als je alleen kijkt naar verhuurmaatschappijen, doe je – afgezien van uitvoeringstechnische problemen – geen recht aan de ook bestaande, heel interessante initiatieven van deelauto's bij particulieren. Als ik om mij heen kijk, zie ik op het terrein van de deelauto's tot nu toe meer geslaagde particuliere initiatieven dan professionele initiatieven. Misschien is dat ook wel logisch.

Ik voel niets voor de niet-commerciële deelauto bij de openbaarvervoerbedrijven. Waarom zouden die bedrijven minder commercieel zijn dan andere bedrijven? Ik zie heel veel niet-commerciële initiatieven. Er is inmiddels een aantal coöperaties opgericht. Er zijn mensen die bezig zijn met de deelauto. Er zijn particulieren, vrienden, die beslissen om samen een auto aan te schaffen. Dat vind ik een heel interessante manier. Ik zie het niet zitten om hier de openbaarvervoerbedrijven een speciale taak te geven. Mijn ervaring met hun commerciële denken is overigens niet zodanig dat dit volgens mij veel zoden aan de dijk zal zetten. Er zijn op dit moment heel interessante initiatieven aan de gang. Ik denk echter niet dat het goed is om dit initiatief bij het openbaar vervoer neer te leggen.

De **voorzitter**: Ik bedank de ministers hartelijk. Voordat wij met pauze gaan en iets afspreken over hoe laat wij verdergaan, denk ik dat, willen wij dit onderwerp vandaag nog afronden, het in de rede ligt om de tweede termijn van de kant van Kamer de sprekers niet ieder de helft maar eenderde van de spreektijd in eerste termijn te laten gebruiken. Zo kunnen wij op een fatsoenlijke manier een fatsoenlijk antwoord van de regering krijgen. Kan dit de

instemming van de leden krijgen? Ik hoor geen protesten en dan hebben wij dat dus afgesproken.

Wij gaan anderhalf uur verplicht pauzeren. Ik kan het niet helpen. Dat zijn de regels van de Kamer. Dat betekent dat wij een paar minuten voor negen, materieel negen uur, beginnen, en dan ook stipt!

De vergadering wordt van 19.27 uur tot 21.00 uur geschorst.

De **voorzitter**: Ik hoop dat het geen echte marathonzitting wordt. Ik vraag daarvoor de medewerking van iedereen.

De PvdA heeft nog 13 minuten spreektijd, het CDA 12 minuten, de VVD 11 minuten, D66 9 minuten, GroenLinks 3 minuten en de overige kleine partijen 2 minuten. Ik zal niet ontzettend kinderachtig zijn, omdat ik weet dat iedereen vrijwillig heeft ingeleverd.

Tweede termijn van de zijde van de commissies

De heer **Crone** (PvdA): Voorzitter! Ik dank de regering voor het uitvoerige antwoord. Als je ziet hoe gedreven het antwoord van de vier bewindslieden is om ons te overtuigen, dan lijkt het wel op de hoorzitting met al die bedrijfstakken. Ook daar zie je dat de mensen zich uitputten om te laten zien wat er allemaal gebeurt. Het is dan verklaarbaar dat de minister van Milieubeheer in minuten gemeten het grootste deel kan overlaten aan de collega's die het allemaal doen. Dat is externe integratie, zoals het hoort. Ik zie met veel belangstelling tegemoet hoe mijn motie, die Kamerbreed is aangenomen, in het NMP 3 wordt vertaald.

Voorzitter! Ik begin met de discussie over de macro-economische groei, de 3%. Hoe moet dit verder worden beoordeeld? Als je economische groei definieert – minister Wijers ging daarin ver – dan is het duidelijk dat het gaat om de groei van de werkgelegenheid. Ik ben dat volstrekt met hem eens. Dat is de achtergrond van de economische groei. Dat betekent dat je economische groei in functie daarvan plaatst. Een zekere vertraging in de arbeidsproductiviteitsontwikkeling is niet zo slecht. Soms hebben wij dat beleidsmatig nodig. Ik denk aan verschillende vormen van werk: verschuiving naar de dienstensector en de zorgsector. In de zorgsector

geldt per definitie geen productiviteitsstijging. Ik zal niet het debat over de productivity slowdown in de VS voeren. Ik meen dat de minister in dat opzicht wel iets heeft verhelderd. Juist als je inzet op stijging van de milieuproductiviteit, gaat het om een relatieve achterstand van de arbeidsproductiviteit. Voor ons is de economische groei een resultante. Ik ben het eens met de minister dat het op zichzelf niets zegt over de kwaliteit die eronder zit. Je kunt met een verbeterde milieukwaliteit wel 4% groeien en misschien wel min 1% krimpen terwijl het milieu ook nog verder achteruitgaat

Voorzitter! Ik wil geen blauwdruk vooraf: die sector groeit zoveel en die sector krimpt zoveel. Ik heb de DEOS-studie ook nooit gezien als een beleidsstudie die een pad aangeeft. Voor die studie is de milieutechnologie zeer zorgvuldig geïnventariseerd. Als je die technieken inzet, dan is het mogelijk dat je de gezamenlijke milieuplafonds haalt en dat daarbinnen al die sectoren – de ene harder dan de andere – groeien. Er is vrijwel geen sector die dan krimpt. Toch heeft een aantal sectoren het moeilijker om de milieudoelstellingen te halen. Je kunt niet zeggen dat deze nota alleen over de winnaars gaat. Het zou ons winst lijken als wij meer aandacht geven aan de sectoren waar het moeilijker gaat. Het gaat overigens nooit om een sector. Binnen een sector zijn er bedrijven die het gemakkelijker en moeilijker hebben. Wij willen door middel van een motie aan het kabinet vragen om zich daarin wat nader te verdiepen, al was het maar dat wij willen voorkomen dat in een laat stadium wordt geconstateerd – zoals bij de varkenshouderij – dat je terug moet. Sommigen zeggen dat men eerder had moeten beginnen. Dat geldt dan zeker niet voor deze minister. Het geldt langer terug in de tijd. Wie van ons is daarvoor niet verantwoordelijk? Laten wij gezamenlijk voorkomen dat het in de toekomst wel gaat gebeuren.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende, dat in macro-economische termen het milieubeleid niet ten koste behoeft te gaan

van toekomstige welvaart;

overwegende, dat de ontwikkeling naar een milieuefficiënte economie voor (delen van) sommige sectoren tot onevenredig zware lasten kan leiden;

van mening, dat deze omstandigheid niet mag leiden tot achterblijvende milieu-inspanningen bij die sectoren;

overwegende, dat bedrijven in deze sectoren tijdig moeten kunnen anticiperen op de gewenste milieuefficiënte herstructurering;

verzoekt de regering aan te geven welke bedrijfstakken en groepen bedrijven voor een dergelijke onevenredige inspanning staan en hoe zij denkt deze sectoren tegemoet te treden,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Crone, Augusteijn-Esser, Van Middelkoop en Aiking-van Wageningen. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 3 (25405).

De heer **Crone** (PvdA): Voorzitter! Ik zeg nadrukkelijk dat het mij niet gaat om een blauwdruk van bovenaf. Het gaat niet alleen om overheids-instrumenten. Het gaat er ook om de sectoren zelf een beeld te geven van welke kant het opgaat en hoe het verder moet. Tot welk beleid dit leidt, zien wij erna wel.

Ik kom tot de benchmarking. Velen van ons hebben erover gesproken, in algemene zin in zeer lovende termen. Ik ben er zelf ook zo over begonnen. Ik wil mijn instemming herhalen met het proces van benchmarking. Ik hoop dat dit proces tot grote resultaten leidt. Tegelijkertijd hebben ook velen gezegd: als er internationale afspraken zijn en worden gemaakt en Nederland gaat voorop, minister De Boer meer dan wie ook van ons, om internationale afspraken te maken, moet de overheid die ook kunnen waarborgen. Overigens zullen, als er internationale afspraken gelden, andere landen ook wat moeten doen. Het is een impuls voor andere landen om ook daar de milieuefficiëntie te verhogen. Als wij in de top zitten en andere landen omhooggaan, zullen wij meer moeten doen om in de top te blijven.

Ik denk dat het nogal gauw samenvalt. Als je in de top zit, zul je makkelijker je doelstellingen halen en is het geen probleem zulks toe te zeggen. Als andere landen vergelijkbare doelstellingen met de onderhandelingen hebben, zullen zij niet kunnen klagen over een verslechterende concurrentiepositie. Het lijkt mij goed dit in een motie vast te leggen, want ik wil geen misverstanden laten bestaan over dat internationale coördinatiepunt.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constateert met instemming, dat het bedrijfsleven bereid is zich tot de wereldtop van meest milieuefficiënte bedrijven, met name op CO₂-gebied, te ontwikkelen door middel van benchmarking;

spreekt uit dat juist mondiale milieuproblemen uiteindelijk alleen kunnen worden opgelost met internationale coördinatie van doelstellingen en toepassing van nationale en internationale instrumenten, waaronder joint implementation;

is van mening dat het systeem van benchmarking de Nederlandse verplichtingen in internationaal verband niet mag aantasten,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Crone, Augusteijn-Esser en Klein Molekamp. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 4 (25405).

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Een motie behoort iets toe te voegen aan datgene wat op tafel ligt, of eventueel iets aan te scherpen. Overigens merk ik op dat ik het roerend eens ben met wat in deze motie staat. Op grond waarvan denken de initiatiefnemers, de heer Crone voorop, dat deze motie daadwerkelijk iets eraan toevoegt? Is er iets in de beantwoording geweest op grond waarvan de heer Crone denkt: enig wantrouwen is niet misplaatst, vandaar deze Kameruitspraak?

De heer **Crone** (PvdA): Van wantrouwen is niet direct sprake, wel van enige onduidelijkheid. In de hoorzitting kregen wij van verschillende vertegenwoordigers van het bedrijfsleven die allen zeer betrokken zijn bij de onderhandelingen over dit proces een iets ander beeld van de manier waarop dit past in internationale afspraken die Nederland maakt. De een wekte sterk de indruk van: benchmarking and that's it. De ander stond veel meer open om ook iets te doen in het kader van de internationale verplichtingen die Nederland aangaat. Het kabinet zegt: wij bespreken nog intensief welke maatregelen onder "specifiek nationale maatregelen" vallen. Er is dus sprake van enige onduidelijkheid. Het leek ons met het oog op de onderhandelingen goed – dat is ook de functie van zo'n notaoverleg – de richting te duiden waarin de Kamer denkt. Dan vertrouw ik het het kabinet en de sector alleszins toe dat zij met heel verstandige concretiserings komen.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Letterlijk staat er in het dictum van de motie dat de overheid zich moet houden aan verdragen. Dat is ook een van de meest fundamentele beginselen van het volkenrecht. Ik neem aan dat dit toch niet in twijfel kan worden getrokken. Er staat namelijk dat benchmarking de Nederlandse verplichting in internationaal verband niet mag aantasten. Het was misschien iets scherper geformuleerd als er had gestaan dat ook Nederland zich internationaal sterk moet maken voor een bepaald beleid. Ik kan mij voorstellen dat als benchmarking goed is opgezet, je als overheid internationaal wat achterover gaat leunen in de zin van "het gaat wel goed met ons bedrijfsleven, wij zijn de top of the world, dus laten anderen maar internationaal de kar trekken".

De heer **Crone** (PvdA): Ik zou niet op het idee kunnen komen om te twifelen aan de inzet van dit kabinet voor de internationale doelstellingen, mede gelet op wat er het laatste halfjaar is gebeurd. Ik zou het dan ook een zwaktebod vinden als ik nu een motie indiende met als strekking dat de overheid zich goed moet opstellen in internationale onderhandelingen. Nogmaals, ik heb wat dat

betreft alle vertrouwen in het kabinet.

Als het om de tekst zelf gaat, moet ik zeggen dat er nog geen internationale verplichtingen zijn die verdergaan dan de 0 of min 3. Er wordt nu juist onderhandeld over de min 10 of wat de uitkomst ook mag zijn. Wat dat betreft hebben wij dus nog geen internationaal-rechtelijke verplichting die ik nu in de motie ten overvloede nog eens vastleg. Integendeel. Een deel van het proces is immers nog gaande.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Dus de motie komt er in het kort op neer: overheid, maak je sterk voor internationale verplichtingen en eventueel voor de meest mooie streefcijfers, ook al betekent dit dat je het met benchmarking niet haalt en het bedrijfsleven rekening moet houden met extra verplichtingen ingevolge de internationale afspraken.

De heer **Crone** (PvdA): Nee, maar de vraag is of je het met benchmarking niet haalt. Als ook andere landen wat moeten doen, gaat de top omhoog, dus ook de top 3. Als je het dan echter nog niet haalt, blijft de Nederlandse overheid verantwoordelijk voor het nakomen van haar internationaal-verdragsrechtelijke verplichtingen. Maar dan moet de overheid, uiteraard in overleg met de sectoren en uiteindelijk de Kamer, nagaan of het voor iedereen 10% betekent of voor de ene sector 11% en voor de andere 9% en wie al dan niet subsidie dan wel fiscale ondersteuning krijgt. Daarover spreek ik mij nu niet in detail uit. Dat is van latere grote zorg.

Voorzitter! Nog kort iets over de regie voor de maatschappelijke groeperingen, dus de nieuwe generatie convenanten. In dit verband deel ik de opvatting van mevrouw Jorritsma dat de concrete onderhandelingen niet via de Kamer moeten lopen. Ik meen dat zij er voldoende positief en ruim over heeft gesproken, dat ik mag aannemen dat zij op de goede momenten steun geeft aan die processen. Dat is prima.

Als ik het wel heb, heeft mevrouw De Boer gezegd dat het kabinet nog wel steeds een voortgangsrapportage zal verzorgen over alle initiatieven bij de begroting of in het milieuprogramma. Wij worden dus op de hoogte gehouden van de

voortgang. Laten wij hopen dat dit kabinet al in maart, ruim voor de verkiezingen, kan laten zien dat het onderhandelingstraject van een aantal perspectieven op gang is gekomen.

Omwille van de tijd heb ik in eerste termijn geen aandacht gevraagd voor de werknemers in het hele proces. Dat doe ik bij dezen. Is mevrouw De Boer dus bereid om expliciet de werknemers en hun vertegenwoordigers te blijven betrekken bij het op gang komen van de interne milieuzorg en de vernieuwende, bredere concepten, die soms door de sectoren heen lopen? In de hoorzittingen is ons gemeld dat daartoe grote bereidheid bestaat. Het lijkt mij belangrijk voor het draagvlak dat dit ondersteuning krijgt.

De voorzitter: De heer Poppe heeft zich wegens verplichtingen elders voor de rest van de avond afgemeld.

Overigens heeft de heer Feenstra niet zo gek veel spreektijd meer over, zelfs niet in de oorspronkelijke versie, dus hoe korter hoe beter.

De heer Feenstra (PvdA): Voorzitter! Ik bedank de bewindslieden voor hun antwoord, alsmede al degenen die dat mogelijk hebben gemaakt.

Minister De Boer gaf aan dat de uitdaging is de inrichting van een milieuefficiënte economie. Dat betreft de factor 4-benadering. Ik heb ook in het begin van mijn bijdrage in eerste termijn gezegd dat de verspilling nu te groot is en dat wij het lek in de emmer zo snel mogelijk moeten zien te dichten.

Ik heb gevraagd om een inventarisatie van de zogeheten perverse subsidies. In antwoord daarop heeft de heer Vermeend gezegd dat terzake een interdepartementaal onderzoek is gestart. Ik heb begrepen dat dit nu bij VROM is ondergebracht. Ik heb daar stellig verwachtingen over. De resultaten wacht ik evenwel af.

Ik ben ook blij met het antwoord van de minister van Landbouw. Naar aanleiding van de feiten die ik heb genoemd, doet het hem blijkbaar deugd dat er ook in de landbouw duidelijk sprake is van ontkoppeling. Die feiten hoef ik dan ook niet te herhalen. Die ontwikkeling gaat volgens mij wel de goede kant op. Ik verwacht daar ook het nodige van.

Kan de minister nog iets nadrukkelijker ingaan op de spanningsvelden

tussen wat er generiek gedaan wordt en wat regionaal? Waar is schaalvergroting nuttig maar waar moet je met streekgebonden producten gaan werken? Hoe zit het met de spanning bij de consument? Is hij milieukritischer geworden of laat hij zich uitsluitend leiden door gemak?

Van minister Wijers wil graag een reactie krijgen op het feit dat wij juist de groene infrastructuur verder moeten ontwikkelen omdat dit een belangrijke vestigingsfactor kan zijn.

Mijn laatste punt betreft het verkeersbeleid. Wij hebben een goede gedachtewisseling gehad over Nederland distributieland. Een blijvende acceptatie van dat concept is gediend bij een dubbele kwaliteitslag in de richting van zowel een betere inpassing, dus het gebruik maken van nieuwe technologische innovaties, als het creëren van banen op dat terrein, onder de aanduiding VAL. Ik heb met vreugde kennisgenomen van de toezegging dat ook samen met organisaties nagegaan zal worden of technologische innovaties, smart cars, smart cars, versneld kunnen worden geïntroduceerd en afgenomen. Ik wil dit onderdeel dan ook afsluiten met een tweetal moties. Ik heb gesproken over het verder willen benutten van de ondergrond, het kunnen beschikken over het gegevensbestand om een goede afweging en een goede inrichting van de ondergrond juridisch mogelijk te maken. Vandaar dat ik de volgende motie wil indienen.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat de intensieve economisch-ruimtelijke benutting van Nederland gepaard gaat met een omvangrijk ruimtebeslag en negatieve effecten op de omgevingskwaliteiten;

overwegende, dat in technische en economische zin de benutting van de ondergrond mogelijk wordt;

overwegende, dat een verantwoorde benutting van de ondergrond het opzetten van een actueel gegevensbestand (kadaster) en een ruimtelijk afdelings- en inrichtings-instrumentarium verlangt;

verzoekt de regering voortvarend een wetsvoorstel op te stellen voor de ruimtelijke ordening van de ondergrond,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door de leden Feenstra, Augusteijn-Esser, Klein Molekamp en Aiking-van Wageningen. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 5 (25405).

De heer Feenstra (PvdA): Voorzitter! Ik wil aansluitend nog twee opmerkingen maken. Ik wil verwijzen naar eerdere pleidooien op dit punt van zowel mevrouw Versnel als mevrouw Verbugt. Zonder die beide inbrengen waren de lopende onderzoeken nog niet op gang gebracht. Juist dat traject verdient een juridische afronding. Vandaar dat ik deze motie voorstel.

Tot slot wil ik nog de volgende motie indienen die past bij hetgeen ik heb gezegd over het concept Nederland distributieland en de wens om kennisopbouw op dat punt te concentreren en te komen tot een meerwaardeontwikkeling.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, de betekenisvolle distributiefunctie die Nederland vervult;

overwegende, de toenemende eisen die aan de inpassing van deze functie worden gesteld uit een oogpunt van de kwaliteit van de leefomgeving;

overwegende, de beleidsmatige wensen die met betrekking tot de modal shift zijn geformuleerd;

overwegende, het perspectief van het mainport-brainportconcept;

constaterende, dat momenteel op verschillende instituten via diverse projecten gewerkt wordt aan logistieke kennisontwikkeling en technologische innovaties;

verzoekt de regering het initiatief te nemen om deze activiteiten te

bundelen tot een hoogwaardig en gezaghebbend kenniscentrum voor logistiek en transport,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Feenstra, Klein Molekamp en Augusteijn-Esser. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 6 (25405).

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Voorzitter! Er wordt om een kenniscentrum gevraagd. Wordt er met zoveel woorden gevraagd om een aparte instelling of instituut?

De heer **Feenstra** (PvdA): Aangezien zich nu al een zwaartepunt aandient, lijkt het mij het meest pragmatische om dit bovenal te benutten en het uit te breiden en dat je probeert om de diverse initiatieven die er al zijn, waar wij regelmatig kennis van nemen want wij krijgen tal van rapporten, dusdanig op elkaar af te stemmen en te bundelen dat er sprake kan zijn van een meerwaarde. Maar ik krijg hier graag een reactie op van de minister.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): U houdt het niet voor onmogelijk dat hier een belangrijke verantwoordelijkheid van minister Ritzen komt te liggen.

De heer **Feenstra** (PvdA): Bepaald niet, want ik heb al signaleerd dat er reeds verschillende keren in het kader van de budgetverdeling, het kabinet ook via Onderwijs gewerkt heeft aan het uitbouwen van logistiek. Wageningen heeft een primaire betekenis voor LNV. Zo zou een brainport-mainportuniversiteit betekenis moeten kunnen hebben voor de beleidslijn van Verkeer en Waterstaat.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Dan hoop ik dat wij direct of indirect vanavond ook van minister Ritzen een reactie te horen krijgen op deze motie.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): De doelstelling is geweest nog eens te benadrukken dat de heer Ritzen het jammer vindt dat hij hierbij niet aanwezig is. Dat kwam in de eerste termijn duidelijk naar voren.

Tegen de heer Feenstra zeg ik dat ook gedacht zou kunnen worden aan

een combinatie tussen Delft en Rotterdam. Wij laten graag aan de minister van Verkeer en Waterstaat over om dat goede inhoud te geven.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Weet u ook wie het gaat betalen als deze motie wordt uitgevoerd?

De heer **Feenstra** (PvdA): Als het een combinatie is van bestaande activiteiten, zal het zwaartepunt daarvan bepalend zijn voor waar het zwaartepunt in de financiering komt te liggen.

De **voorzitter**: Het lijkt mij dat daarover inmiddels voldoende duidelijkheid bestaat. De regering spreekt ten aanzien van moties altijd met één mond.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik dank de bewindslieden voor hun beantwoording en voor het feit dat zij hier de hele dag hebben doorgebracht, ook al heb ik mijn linkerbuurvrouw dat niet in dank horen afnemen.

Ik zou nog eens willen benadrukken dat het hier nog steeds gaat over kansen en structuurversterking van economie en ecologie en over bewustwording die nog op vele terreinen moet worden bereikt.

De uitgangspunten van de nota spreken ons aan. De vraag is dan wel of de hoge verwachtingen die destijds bij de aankondiging van de nota zijn uitgesproken, ook waargemaakt zijn.

Ik constateer op de eerste plaats dat de vergroening van het belastingstelsel nog niet gerealiseerd is; die komt eraan. Vervolgens wordt veel doorgeschreven naar het NMP 3. Op de derde plaats wordt de stelling van de heer Hafkamp in de Volkskrant niet door enig minister tegengesproken. Op de vierde plaats wordt de stelling van het CPB dat een heroriëntatie van het Nederlandse specialisatiepatroon in meer kennisintensieve richting noodzakelijk is, wel onderschreven maar niet met middelen ondersteund.

Waaraan worden de investeringen in de toekomst afgewogen? Wij denken daarbij aan duurzaamheid, werkgelegenheid en structuurversterking, op basis van kennisconcurrentie.

Ik vind de missiebrief van de vier ministers een heel goede brief, maar met een sterk economisch kader. Er wordt voorzichtig gesteld dat er

gewerkt wordt naar een integrale afweging van toekomstige investeringen. Zou deze missiebrief geen vervolg kunnen krijgen om een integrale weging meer gewicht te geven, juist als het gaat om de kennisconcurrentie waarmee wij in de toekomst te maken zullen krijgen?

Tegen minister De Boer zou ik willen zeggen dat mijn opmerking over de 16 nota's betrekking had op de laatste kabinetsperiode.

Minister **De Boer**: U zei dat er nog 16 nota's moesten komen.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Als dat zo is, heb ik dat verkeerd gezegd, mijn excuses.

Mevrouw de voorzitter! Keuzen voor sectoren worden niet gemaakt, maar in de facilitering gebeurt dat wel. Er wordt hier betoogd dat sectoren natuurlijk wel gestuurd kunnen worden als het gaat over de facilitering van technologie en bedrijfsmanagement. Ik zou nog eens willen bepleiten dit ook mee te nemen in de opleidingen.

Minister Jorritsma is trots op het feit dat Rotterdam de grootste haven is. Is dat geen typische manier van denken vanuit het verleden? Gaat het er nu niet om dat Rotterdam de grootste is in werkgelegenheid en in toegevoegde waarde?

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Is de heer Ten Hoopen daar niet trots op?

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Natuurlijk wel.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Dus u bent het met de minister eens. U bent beiden trots op Rotterdam, en ik meen: terecht. Ik meen dat heel Nederland trots op Rotterdam kan zijn.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik zou nog trotser zijn op Rotterdam als die haven de meeste toegevoegde waarde had en tevens de grootste verschafter van werkgelegenheid zou zijn. Dat is iets anders dan alleen maar zorgen voor volume.

Voorzitter! Investeren in infrastructuur, onderscheid maken tussen bereikbaar en mobiliteit: die twee zijn naar mijn mening vandaag onvolgende los van elkaar gezien. Bereikbaarheid heeft wat ons betreft direct te maken met de concurrentiepositie. Het is noodzakelijk dat alle

vermijdbare mobiliteit daadwerkelijk wordt gereduceerd. Containervervoer zonder waardetoevoeging beperkt in Nederland de ruimte voor het zakelijk verkeer of noopt tot het aanleggen van meer infrastructuur. Daardoor komt de leefbaarheid als concurrentiefactor in feite meer onder druk te staan. Ook door bijvoorbeeld de korte vluchten op Schiphol en de zeer grote drukte daar, kan het zakelijk verkeer op een concurrentiële achterstand worden gezet.

Voorzitter! Ik zie met belangstelling de voorstellen tegemoet die met betrekking tot het midden- en kleinbedrijf door mevrouw De Boer zijn toegezegd.

Ik ben het eens met minister Wijers dat het niet alleen maar om geld gaat. Er zijn meerdere zaken aan de orde. Hierbij denk ik aan andere instrumenten, bijvoorbeeld: het aanschafbeleid en de keuze van investeringspakket. Die instrumenten zijn in dezen allemaal aan de orde. Echter, we hebben geen wegingskader voor voorhanden. Waarom is de inpassing van de A4 zo moeilijk, vraag ik aan mevrouw Jorritsma. Dat heeft te maken met het feit dat instrumenten nodig zijn om de weging te kunnen doen.

Mevrouw de voorzitter! Dit brengt mij nog één keer bij het punt van de heffingen. Uit het onderzoek blijkt dat nog onvoldoende duidelijk is of de invoering van ecotaks tot enig rendement heeft geleid, dus of het wel werkt. Het alternatief is misschien: onderzoeken of het mogelijk is de energieheffing te gebruiken voor investeringen in duurzame energievormen of voor kostprijsverlaging. Daarnaast kunnen wij de heffing gebruiken voor verkleining van de wig. Hiermee geef ik ook antwoord op een vraag van de heer Crone. Het gaat niet om lastenverzwaring, maar er kan sprake zijn van een lastenverlaging in kader van de arbeidskosten.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Moet ik hieruit begrijpen dat de mening van de heer Ten Hoopen fundamenteel afwijkt van de keus die het Paarse kabinet heeft gemaakt? Het kabinet wil het geld verkregen met de ecotaks teruggeven aan de mensen, zodat geen lastenverzwaring uit deze heffing voortvloeit. Dat is een duidelijke VVD-wens. Ik begrijp dat de heer Ten Hoopen nu duidelijk zegt: nee, dat

had je de mensen niet terug moeten geven, maar moeten gebruiken voor investeringen. Heb ik hem zo wel of niet goed begrepen? Er zou eventueel sprake zijn van een fundamentele beleidswijziging van het CDA.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Voorzitter! Ik heb voorgesteld een onderzoek in te stellen naar de mogelijke vorm van heffing die wij kunnen gebruiken om de wig te verkleinen. Daardoor zouden wij de arbeidskosten kunnen verlagen. Vervolgens wijs ik erop dat de heer Klein Molekamp mij nog niet heeft kunnen uitleggen dat er in dat geval een verkeerd effect zal zijn met betrekking tot de teruggave van de ecotaks. Hij kan volgens mij niet vol blijven houden dat het geld recht evenredig wordt teruggegeven.

Minister **Wijers**: Voorzitter! Het is van tweeën één: óf je geeft het geld terug – en dan geef je de ene groepering misschien meer terug dan de andere en daarmee doe je iets aan de wig – óf je geeft het niet terug en dan gebruik je het geld voor het doen van investeringen. Maar wat wil de heer Ten Hoopen nu eigenlijk? Als hij het geld niet terug wil geven, is hij dan ook bereid de mensen die een hoge energierekening moeten betalen op te zadelen met de koopkrachteffecten daarvan? Je kunt het geld echter niet twee keer uitgeven.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Dat klopt. De vraag: kies je voor een heffingssystematiek? Het antwoord daarop is "ja". Als die systematiek gevolgen heeft voor het inkomen, moet je voor compensatie zorgen. Dat is de randvoorwaarde. Dat heb ik zojuist ook in antwoord op een vraag van de heer Crone gezegd.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Ik had mijn vraag niet beter kunnen formuleren dan de heer Wijers dat gedaan heeft.

De heer **Crone** (PvdA): Voorzitter! Ik ben nu tot drie keer toe tot getuige à charge opgeroepen. Wat nu gezegd wordt, deugt echt niet. Het is twee keer uitgeven. Eerst is er een heffing, vervolgens wordt het geld teruggeven om de wig te verkleinen en om het koopkrachtnadeel weg te werken – dit is het beleid van het kabinet en dat is prima – en vervolgens zouden

er investeringen gedaan moeten worden. Daarvoor is dan geen geld. Er zal dan sprake zijn van een lastenverzwaring. Het geld zou je ergens anders vandaan moeten halen. Het kan ook geput worden uit de algemene middelen. Dat is zeer sympathiek; het kabinet doet er dus al veel aan. Het Centraal planbureau vindt het echter niet erg efficiënt. Misschien eet de heer Ten Hoopen dus wel van drie walletjes. Uiteindelijk is er in ieder geval sprake van een sterk koopkrachtverlies.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Ik vraag alleen of het onderzocht kan worden. In eerste termijn heb ik dat ook gevraagd, maar ik heb daar geen antwoord op gekregen. Nogmaals, de effecten voor de laagste inkomens zouden wij inderdaad willen compenseren. Het gaat ons echter ook om prikkels aan de vraagkant, omdat het anders waarschijnlijk niet zal werken.

Aan de heer Klein Molekamp heb ik nog de vraag of je als je recycling wilt bevorderen, dan een heffing moet leggen op primaire grondstoffen als zand en grind. Uit zijn betoog heb ik opgemaakt dat hij dat min of meer bedoelde.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Het antwoord daarop is neen. Ik wil u de tekst van mijn betoog nog wel eens laten nalezen; u zult het daar niet uit kunnen opmaken. Ik wil er in ieder geval geen misverstand over laten bestaan dat die gedachte niet door mij geopperd is.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): Voorzitter! Is dat ook het standpunt van het kabinet over heffingen op primaire grondstoffen? De heer Wijers heeft immers betoogd dat wij het milieu ook in de prijzen moeten zien terug te vinden.

Minister Van Aartsen heeft het zich wel erg gemakkelijk gemaakt door te zeggen dat het CDA door zich aan te sluiten bij zijn beleid, zich ook aansluit bij het Paarse beleid. Voor de helderheid moet gezegd worden dat structuurveranderingen in de land- en tuinbouw en dergelijke op zichzelf noodzakelijk zijn. Het is dan ook niet onze aanpak om naar aantallen te kijken, net zoals dat nu ten aanzien van Schiphol gebeurt. Wat ons betreft, is dat het verkeerde ijkpunt. Als het gaat om structuurverandering, dan gaat het in de eerste plaats om de vraag of er

oplossingen in de sector gevonden kunnen worden. Verder gaat het om de vraag of daar voldoende draagvlak voor is en of de sector hier zelf verantwoordelijkheid voor kan nemen binnen de randvoorwaarden die ik heb genoemd, namelijk een schoon milieu, binnen de grenzen van ruimtelijke ontwikkeling, diervriendelijk en veterinair verantwoord.

Tot slot wil ik nogmaals pleiten voor een bewustwordingsslag van het verschil tussen datgene wat zou moeten en datgene wat wij uiteindelijk doen. Vaak is het namelijk heel dubbel. Door het één onderdeel van het schoolpakket te laten zijn, zou de combinatie van bewustwording en het dragen van kennis werkelijk tot ander gedrag kunnen leiden.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! In eerste termijn had de heer Ten Hoopen nogal wat kritiek op het kabinet. Hij zei nu dat hij heel goed geluisterd had naar de antwoorden van het kabinet. Daarna plaatste hij echter een opmerking over de vergoeding ingevolge het belastingstelsel die volgens mij niet helemaal strookte met het antwoord van de heer Vermeend. Minister Wijers heeft vrij uitvoerig uiteengezet welke geweldige impulsen het kabinet gegeven heeft op het gebied van milieu. Volgens mij heeft de heer Wijers vergeten om daarbij de 1,5 mld. voor de bodembescherming te noemen. Het getal komt dus nog een stuk hoger uit.

Minister **De Boer**: Dat bedrag heb ik nou juist niet genoemd. Tijdens een van de buitengewoon interessante bijdragen in het voortraject van de ICES-discussie moesten woordvoerders van GroenLinks al meteen roepen dat het allemaal niets voorstelde, omdat die 1,5 mld. alleen maar voor bodemsanering was en niet voor interessante projecten die meer technologische winst genereren. Daarom achtte ik het niet zinvol om hier nog eens die 1,5 mld. voor de bodemsanering aan de orde te stellen. Los van die 1,5 mld. voor de bodemsanering die buitengewoon belangrijk is, ook voor economische activiteiten, zijn er nog vele andere aspecten in het geding die uitstekend verwoord zijn door zowel collega Wijers als collega Vermeend.

De heer **Klein Molekamp** (VVD):

Gezien het verhaal van minister Wijers en staatssecretaris Vermeend, wil ik weten of de heer Ten Hoopen bereid is om zijn mening te herzien en te erkennen dat er door dit kabinet toch al heel veel gedaan is en dat zijn kritiek in eerste termijn niet helemaal onderbouwd was.

De heer **Ten Hoopen** (CDA): In eerste termijn heb ik een aantal opmerkingen gemaakt, die ik door heb laten lopen in mijn tweede termijn. Ik heb mijn twijfel uitgesproken over de vraag of het verwachtingspatroon door het kabinet is waargemaakt. Verder heb ik daarvoor een aantal argumenten genoemd.

De **voorzitter**: Hiermee heeft u het te doen, mijnheer Klein Molekamp. Mevrouw Vos krijgt nu de gelegenheid iets tegen mevrouw De Boer te zeggen.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Minister De Boer zei dat woordvoerders van GroenLinks negatief hebben gereageerd op de 1,5 mld. investering in de bodemsanering. Dat kan ik niet helemaal plaatsen.

Minister **De Boer**: Dat was de heer P. Rosenmöller.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Wanneer is dat gezegd en in welke context? Dit komt mij uitermate vreemd voor.

Minister **De Boer**: Dat komt mij weer vreemd voor. Dat is gezegd op de dag dat de ICES-stukken uitlekten. De heer Rosenmöller gaf in volstrekt heldere taal zijn mening over de relatie tussen de investeringen voor de harde infrastructuur, die naar zijn gevoelen zeer uitbundig aanwezig waren, en het absolute gebrek aan investeringen in milieuactiviteiten. Als resultante daarvan had hij een oordeel over het functioneren van het milieubeleid en de milieu-minister. Maar dat zult u ongetwijfeld nog wel weten.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Ook ik zeg de ministers dank voor hun uitvoerige beantwoording van de gestelde vragen, daarbij duidelijk een stukje betrokkenheid aantonend bij het hele vraagstuk van milieu en economie, en het daarin aanbrengen van evenwicht. Er is op dat vlak door dit kabinet een duidelijke krachtsinspanning verricht. Ik ben dan ook buitengewoon

benieuwd welke concrete voorstellen er de komende periode van CDA-zijde op ons afkomen om dat beleid te intensiveren en te dekken. Ik wacht die voorstellen van de heer Ten Hoopen af.

De heer Poppe zei dat de economische groei niet meer zo lang zal aanhouden, en dat de dan optredende lagere economische groei minder vervuiling zou geven. Voor de werkgelegenheid moeten we hopen dat er geen sprake is van minder groei. Verder zou minder groei ook wel eens meer vervuiling kunnen betekenen, omdat dan de vernieuwing van de productieprocessen aanzienlijk trager zou verlopen. Zeker als in andere delen van de wereld die groei wel aanwezig is, zal de vernieuwing van de economie daar plaatsvinden, en zal daar met de nieuwste technologieën gewerkt worden.

Uit de mond van minister Wijers en uit die van staatssecretaris Vermeend heb ik duidelijk gesignaleerd dat zij het prijsmechanisme als een goed instrument beschouwen, zij het dat zij dat instrument zeer duidelijk in de internationale context wilden plaatsen. Ik denk dat dat terecht is.

Minister De Boer is vrij uitvoerig ingegaan op mijn vele vragen over de verhandelbaarheid van de emissierechten. Voor de vraag of ik al of niet een motie indien, wil ik van haar weten of zij bedoelt dat op korte termijn met een proefproject zal worden gestart, waarbij vooral moet worden gedacht aan de emissie door de chemische industrie van NO_x. Voordat wij dat voorstel hier krijgen, komen ook nog die andere door mij genoemde elementen zeer duidelijk aan de orde. Ik begrijp van de minister dat ik dat goed heb begrepen. Dat betekent dat ik op dat punt geen behoefte heb om een uitspraak van de Kamer te vragen.

Wat de herwinning van afval- en grondstoffen betreft, verwees minister De Boer naar de kunststof- en metaalrecycling. Dit zijn belangrijke sectoren, maar mijn problematiek lag toch breder. Veel MKB-bedrijven hebben mij verteld het gevoel te hebben niet door het ministerie heen te komen. Er zou geen sprake zijn van onwil, maar van een bijna onvoldoende vertaalslag tussen dat type bedrijven en het ministerie. Ik heb zelf hierover ook wel eens met het ministerie gebeld en zelfs ik had er moeite mee om er

doorheen te komen. Daarom zou ik hierover toch een motie willen indienen die een wat bredere strekking heeft dan het antwoord van het kabinet.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

van mening, dat hergebruik van grondstoffen gestimuleerd dient te worden;

constaterende, dat bij veel bedrijven, veelal in het midden- en kleinbedrijf, initiatieven tot hergebruik zijn ontwikkeld;

constaterende, dat deze bedrijven veel knelpunten bij de overheid ervaren om tot deze hergebruiks-activiteiten over te gaan;

verzoekt de regering binnen een halfjaar met een knelpuntenanalyse te komen inzake hergebruiks-activiteiten en daarin tevens aan te geven hoe ze deze knelpunten denkt op te heffen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Klein Molekamp, Feenstra en Augusteijn-Esser. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 7 (25405).

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Dit is een motie die een beetje analoog is aan de bodemmotie van twee jaar terug. Ik moet zeggen dat het onderzoek dat de minister toen heeft ingesteld en de wijze waarop ze daarmee verder is gegaan, mij bijzonder hebben bevredigd. Dus ik hoop dat wij ook dit onderwerp in dezelfde context aanpakken. Ik denk dat het belangrijk is dat er hierbij een grotere betrokkenheid van het ministerie van Economische Zaken is, aangezien het hier ook om nieuwe economische activiteiten kan gaan.

Voorzitter! Vervolgens kom ik te spreken over het aanschaffingsbeleid van de overheid en haar rol als launching customer waar het betreft het slib. Het antwoord van de minister is mij helder geworden. Zij zegt buitengewoon geïnteresseerd te zijn, maar zij vindt wel dat er sprake

moet zijn van een vergelijkbaarheid qua kosten, hetgeen het bedrijf heel duidelijk moet kunnen aantonen. Als het dat doet, zal zij er zeker zeer serieus naar kijken, ook wat betreft de integrale kostprijs, teneinde waar mogelijk over te gaan tot hergebruik in plaats van stort.

De heer Wijers heeft met betrekking tot de joint implementation in relatie tot Oost-Europa gezegd het beleid terzake verder te willen intensiveren. De ervaringen met de Belgatov kolencentrale zijn hem goed bevallen en hij is dan ook bereid om te kijken in hoeverre uitbreiding van de activiteiten op dat punt mogelijk is en om er extra geld aan te besteden.

Wat betreft de zonnecellen zal minister Pronk een deel van de 0,1% milieugelden daarvoor beschikbaar stellen. Rond die 0,1% milieugelden zijn er nog heel veel mogelijkheden in deze context, waarbij een coproductie tussen de verschillende ministers buitengewoon goed zou zijn.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Ik hoor de heer Klein Molekamp nu weer zeggen dat de heer Pronk uit de 0,1% gelden ter beschikking moet stellen. Het was juist de VVD-fractie die anders dan wat Rio had gevraagd, heeft geweigerd om op de bestaande ontwikkelingsgelden 0,1% erbij te doen. Waarom vraagt de heer Klein Molekamp dan nu om uit het bestaande budget van de heer Pronk bepaalde milieuprojecten te subsidiëren? Het zou een stuk sterker zijn geweest als dit kabinet, wat mij betreft zelfs onder de leiding van de VVD, bereid was geweest om Rio echt uit te voeren, te weten 0,1% meer ontwikkelingsgeld, in dit geval besteed voor milieuprojecten. Dat is niet gebeurd. En de arme minister Pronk moet dus af en toe wat voor milieu geven uit zijn bestaande budget.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Uit de herijkingdiscussie zijn wel degelijk een aantal milieugelden geoormerkt. Dat is ook aan de orde geweest bij de begroting van VROM. Mijn fractie heeft daarbij gezegd een zekere milieutoets te willen om te bezien of er sprake is van het hoogste milieurendement. De minister van VROM heeft een en ander ook toegezegd. Ik denk dat het goed is om dat milieurendement in dezen goed te toetsen. Volgens mij is

er duidelijk een herijking aan de orde geweest.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Bij de herijking zijn ook moties ingediend, waarin werd gevraagd om Rio uit te voeren, namelijk om aan het bestaande ontwikkelingsbudget 0,1% toe te voegen en die te besteden voor internationale milieuprojecten. Als u dat zou hebben gesteund, waren dit soort pleidooien een stuk sterker geweest. U heeft dat echter niet gesteund. Integendeel.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): De heer Van Middelkoop is het er toch wel mee eens dat de moties zijn aangenomen. Wat dat betreft zijn wij ware democraten.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): De moties die om een verhoging van het ontwikkelingsbudget met 0,1% vroegen, zijn verworpen, met een krachtige tegenstem van de VVD-fractie.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): In die herijking zijn de milieugelden wel degelijk aan de orde geweest en zijn zij wel degelijk juist voor een milieuproject geoormerkt. Ik hoor het graag van het kabinet als ik het verkeerd heb begrepen, maar ik weet bijna zeker dat dit niet zo is.

Minister **Wijers**: Van de 8/10 ODA is dus 0,1% hiervoor, maar er is niets bovenop gekomen – daar heeft de heer Van Middelkoop gelijk in – want de desbetreffende motie is verworpen.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Wat ik vraag valt ook binnen die 0,1% aan ODA-gelden zoals minister Wijers zegt.

Voorzitter! Ik heb ook duidelijk van de minister van Verkeer en Waterstaat begrepen dat zij er voorstander van is om niet per project te compenseren, maar integraal, mits er daarmee niet nog eens een juridische procedure bovenop komt, in welk geval het gewoon niet gaat. Het kabinet zou daar nog naar kijken.

Over de nieuwe manier van aanbesteden, waar velen van ons over hebben gesproken, heb ik duidelijk begrepen dat de minister dat punt verder zal opnemen met de meestbetrokken bedrijven, zodat er een grotere creativiteit ontstaat op de vele punten.

Het spanningsveld in de circulaire over het industrielawaai is duidelijk aangekaart en ik neem aan dat het kabinet daar nog op terugkomt.

De verschillende punten die de VVD-fractie aan de orde heeft gesteld, zijn door het kabinet duidelijk beantwoord.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! In mijn eerste termijn heb ik uitgebreid gepraat over de coördinatie bij de uitvoering van de diverse projecten die zijn opgenomen in de nota Milieu en economie. Zowel minister De Boer als minister Wijers heeft daarop gereageerd. Zij hebben enigszins mijn ongerustheid op dit punt weggenomen. Ik mag overigens wel zeggen dat de vijf bewindslieden bijna unisono hebben geantwoord en dat biedt hoop, want integratie van milieubeleid betekent dat ook alle andere beleidsterreinen daar nauw bij betrokken horen te zijn. Maar ook andere actoren behoren daarbij betrokken te worden, zoals minister De Boer ook aangaf. Ik heb gewezen op consumentenorganisaties, maatschappelijke organisaties en dus ook milieuorganisaties, maar ook werkgevers- en werknemersorganisaties.

Minister De Boer zei letterlijk dat uitvoerders bij de diverse departementen te vinden zijn en dat alle actoren daarbij worden betrokken. Minister Wijers zei dat integraliteit via trajecten loopt, alsmede de coördinatie. Daar zal ik het in ieder geval mee doen, vooral ook omdat de grote beslissingen in de toekomst zullen worden gemeld en bewaakt. Minister De Boer heeft heel duidelijk aangegeven en toegezegd dat zij de Kamer over de voortgang zal informeren.

Voorzitter! Ten aanzien van de benchmarking heeft de minister aangegeven dat de overheid niet aan de kant zal staan. Daar ben ik op zichzelf gelukkig mee, want mijn bijdrage was er vooral op gericht aan te geven dat het van belang was dat ook in het bijzonder de politiek niet aan de kant blijft staan en niet alles aan het bedrijfsleven kan overlaten, hoewel het systeem van benchmarking bij mij geen weerstand heeft opgeroepen. Ik vind dat dit moet gebeuren binnen de kaders die de overheid mede stelt in overleg met alweer die andere actoren, in dit geval het bedrijfsleven.

Veel minder tevreden ben ik met het antwoord over het ietwat afhaken van de consument. Ik vraag minister De Boer ook om hierop serieus in te gaan in haar tweede termijn. Zij zei wat badinerend dat zij niet zo van leefstijlbeïnvloeding hield, dat er al genoeg aan voorlichting wordt gedaan en dat de consument niet wakker hoeft te liggen van het milieu. Dat had ik niet verwacht van een minister van Milieubeheer. Ik vond dat een zeer bijzondere opmerking, omdat ik mij echt afvraag of een minister van Milieubeheer tevreden kan zijn met het feit dat het milieubesef bij de consument wat begint weg te zakken. Als ik op haar plaats zat, zou ik dat jammer vinden.

Minister **De Boer**: Nu wil ik toch wel even een jijbak hanteren om te zeggen dat ik buitengewoon verbaasd ben over de reactie van mevrouw Augusteijn over mijn beantwoording. Er is geen sprake van dat ik de consument heb afgeschreven en dat ik het gevoel heb dat de consument niet meer milieubewust is. Ik heb wel gezegd dat als milieuonderzoeken aantonen dat bij de consumenten ten aanzien van de verontrusting milieu niet meer op nummer 1 staat maar op nummer 5 of op nummer 7, ik daar dan niet ongelukkig mee ben. Dat betekent immers dat de consument, de burger, op zichzelf milieu niet ziet als een onderdeel waar door de overheid onvoldoende aan gedaan wordt. Mevrouw Augusteijn geeft dus een draai aan mijn beantwoording die niet helemaal in overeenstemming is met datgene wat ik zo duidelijk heb trachten te zeggen. Maar misschien waren mijn woorden niet duidelijk genoeg. Ik zal daar in tweede termijn nogmaals goed op ingaan.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Dat lijkt mij heel plezierig. Ik wil de minister graag een steuntje in de rug geven en dien de volgende motie in.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende, dat de consumenten-voorlichting over de mogelijkheden op het gebied van energiebesparing, alternatieve vervoerswijzen en de

aanschaf van milieuvriendelijke producten kan worden verbeterd;

constaterende, dat cijfers van het RIVM aantonen dat juist bij de consument een groter draagvlak voor het milieubeleid noodzakelijk is;

overwegende, dat de overheid een succesvol milieubeleid heeft gevoerd door middel van het sluiten van convenanten en meerjarenafspraken met diverse doelgroepen;

overwegende, dat de consument daarbij nog onvoldoende een rol van betekenis heeft gespeeld;

verzoekt de regering op korte termijn drie voorbeeldprojecten in de voorlichtingssfeer te starten gericht op de consument op het gebied van energiebesparing, milieuvriendelijke producten en alternatieve vervoerswijzen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Augusteijn-Esser, Feenstra en Klein Molekamp. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.
Zij krijgt nr. 8 (25405).

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! Ik baseer mij in deze zin mede op brieven die ons hebben bereikt, zowel van consumentenorganisaties als van de stichting Natuur en milieu als van de ANWB. Er is op het gebied van openbaar vervoer juist door de ANWB gewezen op het mislukken van bepaalde projecten. Onderdelen gaan goed, maar de combinatie gaat niet goed.

Ik heb in eerste termijn met betrekking tot het ruimtelijk beleid willen wijzen op het belang van het bewaren van de kwaliteit van de ruimte. Er bestaat bij mijn fractie op dat gebied een gevleugelde uitdrukking. Als wij zeggen dat er aan het ruimtelijk beleid meestal geen prijskaartje hangt, dan vraagt de fractie wel eens aan mij: wat kost een beekdal eigenlijk? Daar gaat het mij nu net om. Ik vind dus ook dat die ruimtelijke kwaliteit een belangrijke rol moet spelen in het begintraject van allerlei investeringen en ingrepen in die ruimte. Daarom wil ik de volgende motie indienen.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat voorafgaand aan ingrepen in de ruimtelijke structuur zodanige eisen dienen te worden gesteld aan behoud of herstel van kwaliteit dat daardoor win-winsituaties kunnen worden bereikt;

overwegende, dat eisen van duurzaamheid en ruimtelijke kwaliteit daartoe in het begin van de planvorming dienen te worden gesteld en ingecalculleerd;

verzoekt de regering kansen en voorwaarden, zoals gepresenteerd in het plan "Veters los", nader uit te werken en invulling te geven en daarover de Kamer op korte termijn te berichten,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Augusteijn-Esser, Crone en Klein Molekamp. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 9 (25405).

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Voorzitter! Ten aanzien van de vergoeding op grond van het fiscale stelsel maar met name ten aanzien van een lage BTW op milieuvriendelijke producten en diensten heb ik een antwoord gekregen dat voor mijn fractie, en ik denk voor velen met mij, een zekere teleurstelling betekent. Wij kunnen weliswaar overeenstemming bereiken met een aantal gelijkgestemde landen in Europa, maar de instemming binnen Europa is op dat punt nog ver te zoeken. Ik vind het plezierig om te horen dat de minister van VROM daar nog steeds met alle ijver aan werkt. Ik denk dat wij dat gewoon moeten blijven volhouden, want het is ontzettend jammer en een gemiste kans dat het milieubeleid op zo'n punt niet een extra impuls kan krijgen.

Voorzitter! Ik heb gezegd dat ik het onderwijs in de nota mis. De minister van LNV heeft gezegd dat het onderwijs wel in de nota staat. Ja, dat wist ik ook wel; het is exact één alinea, een buitengewoon klein stukje. Daar ging het mij niet om. Het

ging mij om datgene wat mevrouw De Boer in haar eerste termijn heeft gezegd: het gaat erom dat je je richt op een gedragsverandering bij burgers en bedrijven. Die tekst heb ik dan ook in een motie opgenomen.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat:

- in de nota Milieu en economie het onderwijs nauwelijks aandacht krijgt;
- de nota zich duidelijk richt op gedragsverandering bij burgers en bedrijven;

verzoekt de regering:

- ook het onderwijs nauw te betrekken bij deze omslag in denken;
- daartoe in samenwerking met het ministerie van Onderwijs en het onderwijsveld initiatieven te ontwikkelen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Augusteijn-Esser en Feenstra. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 10 (25405).

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Voorzitter! De minister van VROM heeft ons zojuist gezegd dat deze nota over milieu-inclusief denken gaat. Dat was althans een van de kwalificaties die zij eraan heeft gegeven. Dat is natuurlijk prachtig, maar ik heb al gezegd dat wij de daden node missen. Op dat punt had met deze nota meer in de steigers moeten worden gezet. De minister heeft ook gezegd dat het moment van de waarheid in zicht komt en dat het om een forse koerswijziging gaat. Ik moet zeggen dat ik die forse koerswijziging niet in de nota heb kunnen ontdekken. Wellicht kan zij daar zelf straks een heldere toelichting op geven. Mijn fractie vindt dat het kabinet met zijn te grote optimisme over ontkoppeling en de onaantastbare economische groei van 3% te weinig oog heeft voor de werkelijke, heel lastige aanpak van de milieuproblemen. Wij hebben het gevoel dat het gevoel van urgentie bij het kabinet ontbreekt. In dat verband vind ik het

treffend dat minister De Boer er zelfs blij mee is dat het milieu op de aandachtlijst van de burgers is gezakt. Haar opvatting komt op mij heel vreemd over. Als mensen zich minder zorgen maken over het milieu, ontbreekt bij veel mensen blijkbaar een gevoel van urgentie, want zo eenvoudig gaat het allemaal niet. Ik zou willen dat het kabinet zich ten doel stelt om het gevoel van urgentie voor dit thema bij iedereen – van burgers tot bedrijven – te herstellen.

Mijn fractie vindt dat het kabinet de regie te veel uit handen geeft aan het bedrijfsleven. Ik heb een aantal opmerkingen over het productbeleid gemaakt. De kaderstellende taak van de overheid, het vaststellen van taken, doelen en resultaatsverplichtingen raakt in deze nota ondergesneeuwd door allerlei op zichzelf zeer waardevolle initiatieven op het punt van afspraken, eigen initiatief en bedrijfsmilieu-management. Kortom: in dit geheel missen wij de regie en de verplichtende kaderstellende rol van de overheid.

Ten aanzien van de sectorpolitiek heeft de minister van Economische Zaken het woord "potsierlijk" in de mond genomen ten aanzien van het door de overheid aangeven hoe sectoren zich zouden moeten ontwikkelen. Ik leg hem die vraag op een andere manier voor: vindt hij het potsierlijk dat in het kader van zo'n nota wordt nagedacht over deze vragen: waar moeten economische activiteiten zich in de toekomst versterken, waar zou het ook wel anders of minder kunnen en waar zou de overheid haar geld moeten investeren? Is dat nou een potsierlijke vraagstelling? Dat lijkt mij eerlijk gezegd niet; daarom wil ik hier graag een reactie op krijgen. Ik vraag de minister ook of het geen goed idee is om bijvoorbeeld veel meer te investeren in energiebesparing. Ook op dat punt is veel werkgelegenheid te creëren. Uit het oogpunt van inkomensbeleid zou dat zeker voor lagere inkomens een heel goede zaak kunnen zijn.

Het is een belangrijke constatering dat het milieu "in de prijzen moet zitten", maar waarom ligt dat beleid op dit moment stil en waarom zijn er nu geen nieuwe initiatieven in gang gezet?

De **voorzitter**: Gaat u afronden?

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Ja, ik ga afronden, maar ik wil twee moties indienen.

De **voorzitter**: Dan had u daar uw tijd voor moeten gebruiken. Ik zal het dit keer toestaan, maar dit is natuurlijk toch wel een punt, want u had nog maar drie minuten en daar bent u al overheen.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

van oordeel, dat overheidsinvesteringen in infrastructuur een positieve bijdrage dienen te leveren aan duurzame economische ontwikkeling;

overwegende, dat het van het grootste belang is dat de effecten van deze investeringen op objectieve wijze worden vastgesteld;

van mening, dat in de thans gevolgde werkwijze een helder kader en methodiek voor integrale afweging ontbreekt;

verzoekt de regering een duurzaamheidstoets te ontwikkelen voor de integrale beoordeling van infrastructuurprojecten en deze bij de vaststelling van de Agenda 2000+ toe te passen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid M.B. Vos. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 11 (25405).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat benchmarking een nuttig instrument kan zijn voor het bevorderen van de energieprestaties van ondernemingen;

van oordeel, dat het positief is dat het Nederlandse bedrijfsleven bij de wereldtop wil behoren als het gaat om energie-efficiency;

overwegende, dat voor een

succesvol klimaatbeleid niet de relatieve, maar de absolute uitstoot van broeikasgassen maatgevend is;

van mening, dat daarom naast benchmarking ook andere maatregelen die noodzakelijk zijn om nationale doelstellingen te realiseren, ingezet moeten kunnen worden;

spreekt als haar mening uit dat het niet gewenst is dat bedrijven die aan het benchmarkingprogramma deelnemen worden uitgezonderd van aanvullende nationale maatregelen gericht op energiebesparing,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid M.B. Vos. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 12 (25405).

De heer **Stellingwerf** (RPF): Voorzitter! Ik heb in mijn bijdrage het fundamentele probleem aan de orde gesteld dat wij over de toekomst weinig met zekerheid kunnen zeggen. Op dat punt past ons dus enige bescheidenheid. Ik heb daarbij de huidige ont koppeling centraal gesteld. Ik was een beetje verbaasd over de geïrriteerde reactie van de minister van VROM op mijn vraag of het niet verontrustend is dat de milieuproblematiek in de publieke aandacht is teruggelopen. Ik denk dat het hier gaat om een vorm van zorgeloosheid onder de bevolking die niet wordt gerechtvaardigd door de realiteit. De beschrijving van de consument op bladzijde 22, waar sprake is van meer gericht zijn op gemak, gewin en genot dan op milieuvriendelijkheid, spreekt wat mij betreft boekdelen. Deze leidt tot de op termijn dreigende ont koppeling. De consument denkt, op zijn zachtst gezegd, niet milieu-inclusief. Ik geef de minister toe dat het niet allemaal kommer en kwel is en dat er technisch gezien grote mogelijkheden zijn. Ten aanzien van ont koppeling is er op langere termijn sprake van grote onzekerheden, zeker wanneer de Nederlandse situatie in een mondiaal perspectief wordt geplaatst, wetende dat 80% van de wereldbevolking nog jaagt naar het welvaartsniveau zoals wij dat in Nederland hebben. In dat licht past blijvende zorg, net zoals die enkele jaren geleden nog breed leefde. Gezien de onzekerheden vind ik dat

wij goed zicht op de ontwikkeling moeten houden. Daarom dien ik de volgende motie in.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat de groei van productie en consumptie gedurende de laatste decennia heeft geleid tot een toenemende druk op het milieu;

overwegende, dat de nota Milieu en economie een noodzakelijke aanzet geeft voor integraal beleid ten aanzien van milieu en economie en in dat kader de absolute ont koppeling beoogt van milieudruk en economische groei;

overwegende, dat een dergelijke absolute ont koppeling als gevolg van technische en beleidsmaatregelen gedurende enige tijd in stand kan worden gehouden, maar dat deze ont koppeling voor de langere termijn met grote onzekerheden is omgeven;

verzoekt de regering periodiek scenario's te ontwikkelen op grond waarvan kan worden aangegeven hoe lang nog sprake zal kunnen zijn van een absolute ont koppeling van economische groei en milieudruk en bij welke economische groei en koopkrachtontwikkeling de grootste verlaging van de milieudruk zal kunnen worden bereikt,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Stellingwerf, Van den Berg, Aiking-van Wageningen en M.B. Vos. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 13 (25405).

De heer **Stellingwerf** (RPF): Ik heb nog een laatste vraag. Wil de regering in het kader van de komende WTO-onderhandelingen het pleit voeren voor doorberekening van milieukosten in de prijsvorming? Dit past geheel in de nota zoals die voor ons ligt. Ik hoop dat de regering nog kan reageren op dit punt.

De heer **Crone** (PvdA): Wat de heer Stellingwerf vraagt, lijkt mij technisch gezien buitengewoon

ingewikkeld. Daarnaast heb ik een politieke vraag over deze motie. De heer Stellingwerf vraagt welke koopkrachtontwikkeling past bij een bepaald milieu- en economisch traject. Betekent dit dat als de koopkracht minder stijgt dan een bepaald niveau, het milieubeleid niet meer hoeft en dat bij een grote koopkrachtstijging er juist extra ruimte komt voor milieubeleid? Wat is de politieke strekking hiervan?

De heer **Stellingwerf** (RPF): Ik spreek van scenario's. Dat houdt op zichzelf al in dat er verschillende beelden uitgewerkt kunnen worden. Er is een relatie tussen economische groei en koopkrachtontwikkeling. Het ene zakt terug ten opzichte van het andere. Daaruit kan een bepaalde uitkomst voortvloeien waardoor de milieudruk kan worden weggenomen. Als de economische groei hoger is dan verwacht, dan kan er een andere uitkomst uitkomen. Ik geef een aantal aspecten aan waardoor de milieudruk in een bepaalde mate kan worden weggenomen. Dat zou in beeld moeten worden gebracht.

De heer **Crone** (PvdA): U stuurt met economische groei en koopkracht en niet met milieunormen?

De heer **Stellingwerf** (RPF): Uiteraard ook. Die liggen in allerlei nota's vast. Dit zijn zaken die wij niet geheel in de hand hebben. Er zijn wel verwachtingen, die in de onderhavige nota of in de Milieuverkenning vastliggen. Daar gaat het om bij dit soort scenario's.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Betekent dat in de praktijk dat het milieubeleid afhankelijk wordt van de conjuncturele ontwikkelingen?

De heer **Stellingwerf** (RPF): Nee. Het gaat erom dat wij proberen in beeld te brengen waar het op de lange termijn om gaat. Wij gaan thans nog uit van een ontkoppeling van milieudruk en economische groei. Op de lange termijn kan dit niet steeds worden volgehouden. Wanneer je voor scenario's bepaalde percentages van economische groei en koopkrachtontwikkeling gebruikt, dan denk ik dat je in beeld kunt brengen welke mate van terugdringing van milieudruk mogelijk is.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Wij

krijgen toch periodiek de Milieuverkenning? Dat voldoet toch al voor een deel aan hetgeen u vraagt.

De heer **Stellingwerf** (RPF): Dat er periodiek een rapport wordt uitgebracht, is mij ook duidelijk. Het hoeft niet over een nieuwe nota te gaan. Het zou kunnen worden ingebracht in de Milieuverkenning. Dat is een keuze van de regering. Wat ik in de motie vraag, is tot op heden als zodanig niet in de Milieuverkenning neergelegd.

Mevrouw **Aiking-van Wageningen** (groep-Nijpels): Voorzitter! Ik heb in eerste termijn signaleerd dat ik de inbreng van de minister van Onderwijs heb gemist. Minister Van Aartsen wees op het onderwijs in Wageningen. Dat is natuurlijk niet wat ik bedoel. Ik bedoel fundamenteel onderwijs in alle vormen van onderwijs, dat rekening houdt met het milieu. Ik heb erover gedacht om zelf een motie in te dienen van dien aard, maar mevrouw Augusteijn heeft daarover een motie ingediend die ik van harte ondersteun.

Ik heb mijn zorgen uitgesproken over het absurde verschijnsel van die perverse subsidies. Aan de ene kant geeft de overheid subsidies voor milieuvervuulende activiteiten en aan de andere kant moet diezelfde overheid subsidies gaan geven om de schadelijke gevolgen van het gebruik van die subsidies weer terug te draaien. Het is een dubbele subsidiëring door de overheid. Ondanks de toezegging van mevrouw De Boer, dat dit ook in een werkgroep aan de orde zal komen, blijf ik daarover ongerust. Daarom dien ik een motie in, waarin wordt gevraagd een inventarisatie te maken van subsidieregelingen die milieuschadelijke effecten hebben.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat er subsidie-regelingen bestaan die schadelijke milieueffecten hebben;

constaterende, dat er geen uitputtende inventarisatie bestaat van subsidieregelingen met schadelijke milieueffecten;

verzoekt de regering de Kamer een inventarisatie te doen toekomen van subsidieregelingen met schadelijke milieueffecten,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid Aiking-van Wageningen. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 14 (25405).

Mevrouw **Aiking-van Wageningen** (groep-Nijpels): Mevrouw de voorzitter! Ik wil nog een tweede motie indienen. Ik denk dat het erg belangrijk is dat hiernaar nog eens wordt gekeken, omdat het terugdringen van de subsidies die milieuschadelijke gevolgen hebben, een tweeledig gunstig effect heeft op de overheidsuitgaven. In de eerste plaats hoeft men het geld er niet meer voor uit te geven en in de tweede plaats hoeft men ook geen geld meer uit te geven om de effecten terug te dringen.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat:

- het wenselijk is milieuschadelijke subsidies af te schaffen;
- het afschaffen van milieuschadelijke subsidies bij zal dragen aan het boeken van milieuwinst, overeenkomstig de doelstellingen uit de nota Milieu en economie;
- het afschaffen van milieuschadelijke subsidies bij zal dragen aan het verlagen van het financieringstekort;

verzoekt de regering een saneringsplan inzake milieuschadelijke subsidies ter vaststelling aan de Kamer aan te bieden,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid Aiking-van Wageningen. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 15 (25405).

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Mevrouw de voorzitter! Ik dank de ministers en de staatssecretaris voor hun beantwoording. Ik heb in het bijzonder van minister Wijers goed

begrepen wat de relatieve betekenis is van deze nota. Hij zal het mij niet kwalijk nemen als ik met het regeerakkoord in het achterhoofd een wat hogere verwachting van een en ander had, maar hij heeft keurig uitgelegd dat, als het gaat over zaken als bereikbaarheid, ruimtedruk, grote steden en dergelijke, je elders moet zijn en dat het hierbij primair gaat om de relatie tussen milieu en economische groei en dergelijke vraagstukken. Welnu, teruggebracht tot die wat meer bescheiden proporties, valt er nog wel het nodige goeds van deze nota te zeggen. Ik teken erbij aan dat ik mij, toen minister De Boer het had over een omslag in het denken, een meer integraal beleid en, in mijn woorden samengevat, wat meer werken aan internalisering van het beleid, acht jaar terug waande, namelijk in mijn eerste milieubegrotingsdebat met minister Alders, waarin het helemaal ging over bewustwording en internalisering. Ik vroeg mij dan ook even af: zijn wij zoveel verder gekomen? Ik denk het overigens wel.

Het verbaasde mij een beetje dat ik minister Wijers niet heb kunnen prikkelen met mijn herinnering aan de toch fundamentele SER-advisering eind jaren tachtig, waarin werd gezegd dat de milieudoelstellingen van een hogere orde zouden moeten zijn dan de vijf klassieke doelstellingen van economisch beleid van de overheid. Ik vroeg of hij daar wellicht ook nu nog een boodschap aan heeft en wat dit zou kunnen betekenen voor het beleid. Misschien is hij dit vergeten, ofschoon ik mij dat nauwelijks kan voorstellen.

Ten slotte iets over benchmarking en het protocol. Wat is de rol van de Kamer daarbij? Belangrijker is de reactie van het kabinet op de motie die zo-even is ingediend door de heer Crone. Ik zou het op prijs stellen als voordat de Kamer met een vrijwel afgerond protocol wordt geconfronteerd, in of voor mijn part als een bijlage bij het protocol duidelijk werd gemaakt aan het bedrijfsleven welke eventuele aanvullende maatregelen het kabinet in petto heeft als benchmarking niet voldoet aan de eisen die het kabinet er zelf aan stelt. Dan neem je jezelf serieus zoals het in de nota staat. Er staat met zoveel woorden in: voldoet men niet aan de eisen van benchmarking, dan worden eventueel aanvullende maatregelen

overwogen. Daarnaast ligt de vraag, voortvloeiend een beetje uit de motie-Crone c.s.: ligt het in de bedoeling – ik zou het willen bepleiten – om in zo'n protocol ook een soort voorbehoud te maken, waarbij ik denk aan de eventuele internationale verplichtingen die nog kunnen komen? Het kan en mag niet zo zijn dat het bedrijfsleven over een paar jaar bij ons heel boos op de stoep staat, omdat er ingevolge internationale verplichtingen weer nieuw beleid op het bedrijfsleven afkomt. Het zou mij een lief ding waard zijn als het allemaal niet nodig was, maar ook op dit punt moet de regering zichzelf en de nota serieus nemen. Ik wil dus graag meer concreet vernemen wat daarover in het protocol komt te staan. Ik weet hoe het gaat: als het concept hier eenmaal ligt, heeft de Kamer er niet zoveel meer over te zeggen, laat staan erin te veranderen.

De heer Van den Berg (SGP): Voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor de beantwoording. Achteraf moet ik constateren dat de discussie over de nota niet de fundamentele discussie is geweest waarop mijn fractie had gehoopt. Wellicht hebben wij wel een kleine bijdrage kunnen leveren aan een ontwikkeling in de richting van de noodzakelijke trendbreuk in onze economie. Dat zou winst zijn.

Een van de problemen bij de nota is dat er nog steeds geen volstrekte helderheid is over het begrip "duurzaamheid" en met name dat dit in de nota niet geoperationaliseerd is. Daardoor missen wij een goed kader waartegen wij allerlei maatregelen kunnen afzetten. Dit geldt straks met name bij het NMP. Daar zit dus een slag tussen. Vandaar de volgende motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat het Nationaal milieubeleidsplan op nationaal niveau het richtinggevend instrument is om een duurzame ontwikkeling te helpen realiseren;

overwegende, dat de nota Milieu en economie niet voorziet in een geoperationaliseerd beleidskader,

waarin criteria voor duurzame ontwikkeling zijn neergelegd;

van mening, dat een dergelijk kader onontbeerlijk is voor het bepalen van concrete acties, onder andere in het kader van het Nationaal milieubeleidsplan;

verzoekt de regering een operationeel beleidskader voor duurzame ontwikkeling te doen opstellen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door het lid Van den Berg. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 16 (25405).

De heer Van den Berg (SGP): Voorzitter!...

Minister De Boer: Naar mijn stellige overtuiging staat in de nota dat de definitie van duurzaamheid die is van de commissie-Brundtland. Als u die niet operationeel vindt, bedoelt u wellicht iets anders. Ik weet anders ook niet precies wat u bedoelt.

De heer Van den Berg (SGP): Er zijn natuurlijk allerlei prachtige definities van "duurzaamheid". Ik wil graag dat die geoperationaliseerd worden, in die zin dat wij daar concrete maatregelen aan kunnen toetsen. Die vertaalslag mis ik.

Voorzitter! Ik heb enkele kritische kanttekeningen bij de nota geplaatst en die zijn niet allemaal weggenomen. Een daarvan ligt ons na aan het hart en dat is de eigen verantwoordelijkheid van de overheid. De overheid houdt volgens ons, onverlet de noodzakelijke inschakeling van de diverse partners bij dit proces, een eigen normerende verantwoordelijkheid die zij niet uit handen kan geven. Ik wijs op de nog steeds groeiende stroom convenanten, waar ik ook een kritische kanttekening bij plaats. Ik wijs ook op het instrument van benchmarking dat naar mijn overtuiging niet kan afdoen aan de bevoegdheid van de overheid tot het treffen van zowel specifieke als generieke maatregelen waar dat nodig is. Dit wil ik graag onderstrepen.

De voorzitter: Er zijn 14 moties ingediend. De minister van VROM heeft mij gevraagd om de vergade-

ring even te schorsen, opdat zij de beantwoording kan coördineren.

De vergadering wordt van 22.18 uur tot 22.37 uur geschorst.

De voorzitter: Na een kwartier hebben wij nog niet alle moties ontvangen. Wij kunnen de beraadslaging niet hervatten omdat de regering er ook nog even over moet kunnen praten. Of is zij het er bij voorbaat over eens?

Minister De Boer: Voorzitter! Over de bulk van de moties heeft de regering overleg gehad. Er zijn twee moties waarover wij nog geen overleg hebben gehad: een van de heer Van den Berg en een van mevrouw Vos, want dat zijn de laatst ingediende moties. Wat mij betreft kunnen wij alvast beginnen. Dat betekent dat als wij de moties van de twee geachte afgevaardigden krijgen, wij wellicht even moeten improviseren of dat wij toch nog even kort overleg moeten hebben.

De voorzitter: Dan zullen wij dat risico maar nemen.

Tweede termijn van de zijde van de regering

Minister De Boer: Voordat ik tot de bespreking van de moties overga, denk ik dat het goed is om in tweede instantie nog een aantal opmerkingen te maken over de inbreng van de afgevaardigden die niet direct neerslaan in een motie. Ik ga de sprekers chronologisch af.

De heer Crone heeft gezegd dat hij van benchmarking grote verwachtingen heeft. Wij hebben die ook. Hij heeft gezegd – en hij heeft dat laten neerslaan in een motie – dat dit internationale afspraken niet mag aantasten. Het is mij niet helemaal duidelijk wat hij daarmee bedoelt. Ik kan wel het volgende zeggen.

De regering sluit internationale overeenkomsten, bijvoorbeeld over de uitstoot van broeikasgas. De regering moet dus instrumenten ontwikkelen om dat waar te maken. Een instrument daarbij is de benchmarking. Benchmarking is een overeenkomst die wij ook weer met partijen sluiten. Stel dat wij op een gegeven ogenblik, ondanks het feit dat wij die overeenkomsten sluiten, al met al niet aan de reductie van 10% broeikasgas toekomen, dan moet de overheid op dat moment

bekijken hoe zij wel aan die 10% kan komen. Ik heb zo-even al gezegd dat er nog een reeks van maatregelen te bedenken valt. Niet dat het allemaal zo makkelijk zal zijn, want ik geef u op een briefje dat het allemaal hersenkrakers zijn om die instrumenten te ontwikkelen. Je kunt echter niet zeggen dat er maar één middel is om tot die broeikasgasvermindering te komen en dat dit benchmarking is. Kortom, je moet ook kijken naar joint implementation, naar CO₂-opslag of andere back-stops. Ik wil hiermee aangeven dat benchmarking natuurlijk niet internationale afspraken kan aantasten, want benchmarking is een instrument waardoor wij de internationale afspraken gaan waarmaken.

Vervolgens heeft de heer Crone een opmerking gemaakt over de samenwerking met werknemersorganisaties. Ik ben het daar volstrekt mee eens. Ik herinner mij een eerdere discussie over dit onderwerp met hem en hij weet dan ook dat wij op dit ogenblik bezig zijn met een aanpassing van de artikelen 25 adviesrecht en 28 milieuzorg als taak van de OR van de Wet op de ondernemingsraden. Bovendien is bij de wijziging van de Wet milieubeheer de milieueverslaglegging in artikel 31a van de WOR geregeld en er komt ook een verplichting dat het milieueverslag aan de OR ter bespreking moet worden verstrekt. Die artikelen bieden de OR alle gelegenheid om bij de samenloop van milieu en economie betrokken te zijn. Los daarvan wordt natuurlijk in de uitwerking van de nota Milieu en economie de vakbeweging betrokken.

De heer Feenstra heeft een opmerking gemaakt over de perverse subsidies. Ik kom daar straks op terug als ik de betreffende motie becommentarieer. Dat geldt ook voor de motie over het ondergronds bouwen.

Ik zeg het nu in mijn woorden, mijnheer Ten Hoopen, maar u heeft gezegd dat het u allemaal bitter tegenvalt. Toch heb ik ontzettend veel moeite om uw gevoel te begrijpen. Als politicus probeer je toch altijd met de ander mee te denken en te begrijpen waarom een bepaalde gedachte bij de ander plaatsvindt. Ik kan dat bij u absoluut niet begrijpen. Immers, als ik analyseer wat u vanmorgen heeft gezegd, dan kan ik niet anders

zeggen dan dat u met volstrekt andere woorden toch heeft gezegd dat u het volstrekt eens bent met de inhoud van de nota Milieu en economie. U hebt andere woorden gebruikt, maar er is in wezen geen verschil tussen uw opvattingen en de onze. Het is daarom wat moeilijk te begrijpen als u dan zegt dat bijvoorbeeld de vergroening van het belastingstelsel er nog niet is. U hebt daarstraks van de heer Vermeend gehoord wat wij daarmee aan het doen zijn. U heeft ook gehoord hoe wij doende zijn met de voorbereiding van het belastingstelsel van de 21ste eeuw en hoe het percentage van groene belasting stijgt. U kunt dus absoluut niet zeggen dat er geen vergroening van het belastingstelsel optreedt. Ik denk daarom dat het heel goed is dat de heer Vermeend aangekondigd heeft dat hij de hele lijst met groene belastingen aan de Kamer zal doen toekomen. Dan kunt u die lijst nog eens op uw gemak bekijken, mijnheer Ten Hoopen.

Omdat mijn collega's en ik niet zijn ingegaan op de opmerkingen van de heer Hafkamp in de Volkskrant en NRC Handelsblad, stelt u dat wij het daarmee geheel eens zijn. Elke schrijver heeft zijn eigen verantwoordelijkheid. Als ik of mijn collega's niet reageren, betekent dat niet dat wij het per definitie eens zijn met de dingen die iemand schrijft. De heer Hafkamp is de voorzitter geweest van de werkgroep voor de nota Milieu en economie. Hij heeft dat werk uitstekend gedaan. Hij heeft met een andere verantwoordelijkheid gemeend in de krant een aantal opvattingen te moeten ventileren. Die zijn voor zijn verantwoordelijkheid. Als ik daar niet op reageer, betekent dat niet dat ik het met alles wat hij gezegd heeft eens ben.

Ik wil even de puntjes op de i zetten, mijnheer Klein Molekamp. U hebt gevraagd om informatie over de verhandelbare emissierechten. Die heb ik u toegezegd. Ik ga ervan uit dat u niet verwacht dat ik u daarover een grote nota doe toekomen. Dat kan niet de bedoeling zijn.

De heer Klein Molekamp (VVD):
Een praktisch stuk.

Minister De Boer: Juist, een praktisch stuk. Zo ken ik u en zo kent u mij ook. Dat zullen wij doen.

Mevrouw Augusteijn, u heeft heel duidelijk de rol van de consumenten aan de orde gesteld. Ik wil nogmaals

zeggen dat de centrale stelling in de nota Milieu en economie is dat er op basis van nieuwe producten en nieuwe diensten die op duurzame wijze geproduceerd worden, een keuze gepresenteerd wordt aan de consumenten. Ik denk daarbij ook aan de deelauto en aan de keten-mobiliteit. Daarnaast zal het aanschafbeleid van de overheid het aanbod van milieuvriendelijke producten en diensten kunnen vergroten. Kortom, de consument krijgt meer keuze. U hebt gelijk als u zegt dat voorlichting een belangrijk element is. Dat heb ik u volstrekt toegegeven. Dat kan ook niet anders, want dat is belangrijk.

Ik ben zeker bereid te kijken naar de specifieke acties. Ik vraag dan echter wel ruimte om ook te kijken naar andere dan de door u genoemde onderwerpen, want er zijn natuurlijk wel andere onderwerpen waarover je kunt nadenken als je voorlichting wilt geven. Denk bijvoorbeeld maar aan wonen of aan inrichting. Dat zijn heel belangrijke aspecten. Ik wijs eveneens op het project perspectief energiebesparing in de huishoudens. Dat komt in januari. Dat is een belangrijk element. Binnenkort zal ik in Rotterdam het duizendste ecoteam huldigen. Dat draagt ook bij aan het in het zonnetje zetten van de bewuste consument. Wij hebben samen met Onderwijs een breed programma opgezet op het gebied van milieu- en natuureducatie. Ik zal zo meteen nog reageren op de desbetreffende motie.

Mevrouw Vos, u vraagt de regering in uw motie op stuk nr. 11, een duurzaamheidstoets te ontwikkelen voor de integrale beoordeling van infrastructuurprojecten en deze bij de vaststelling van Agenda 2000+ toe te passen. Ik heb er behoefte aan deze motie eens goed met mijn collega's door te spreken. Het is een vrij ingrijpende motie. Deze motie kan nu niet zomaar door mij becommentarieerd worden in negatieve of in positieve zin. Als u op dit ogenblik een antwoord wilt, zou dat negatief zijn, omdat ik een en ander niet kan overzien en dat is jammer voor de motie. Ik vraag daarvoor wat meer tijd.

De **voorzitter**: Kunt u ons dat schriftelijk laten weten?

Minister **De Boer**: Ja zeker, voorzitter.

In de volgende motie van mevrouw Vos, de motie op stuk nr. 12, staat: spreekt als haar mening uit dat het niet gewenst is dat bedrijven die aan het benchmarkingprogramma deelnemen worden uitgezonderd van aanvullende nationale maatregelen gericht op energiebesparing. Deze motie is op dit ogenblik niet opportuun. Wij zijn namelijk nog bezig met ontwikkeling van dit element en met bespreking ervan met de partijen die bij benchmarking betrokken zijn. Wij kunnen op deze motie dus nog geen positief antwoord geven.

Voorzitter! De heer Stellingwerf heeft gesproken over ontkoppeling. In mijn eerste termijn heb ik al gezegd dat wij ervoor beducht zijn dat weer een herkoppeling optreedt. Dat zou het geval kunnen zijn als wij geen beleid ontwikkelen. Dus de zorgen van de heer Stellingwerf zijn ook onze zorgen. Dat is heel duidelijk aangegeven in de Milieuverkenning. Daarbij wordt heel duidelijk, als het ware in scenarioachtige situaties, gezegd wat er in de toekomst gaat gebeuren. Ik beveel de heer Stellingwerf dan ook aan de Milieuverkenning goed door te nemen. Daarin wordt buitengewoon veel genoemd van datgene waarom hij vraagt.

De heer Van Middelkoop heeft gesproken over het vormgeven van een protocol. Daarbij zal de Kamer zonder meer betrokken worden.

Hij heeft ook het maken van de afweging aan de orde gesteld. Ik meen dat het goed is te zeggen dat ecologie naast economische, sociale en internationale belangen, één van de belangen is die bij een evenwichtige afweging met andere belangen wordt vergeleken. Ik geef toe dat in het verleden het milieu en de ecologie onvoldoende zwaarte kregen in het geheel. Daardoor speelden zij nauwelijks een rol bij de afweging. Echter, bij een afweging moeten de vier zaken absoluut evenwichtig, ook met het oog op de toekomst, worden bekeken. Dat was ook het regeringsstandpunt bij het rapport van de WRR: Duurzame risico's. Daarbij werd het SER-standpunt ook nog eens gerelativeerd.

De heer Van den Berg verzoekt in zijn motie op stuk nr. 16, de regering een operationeel beleidskader voor duurzame ontwikkeling te doen opstellen. Ik wil de heer Van den Berg vragen ermee akkoord te gaan

dat we ook op deze motie schriftelijk reageren. Voor een antwoord is namelijk enige doordenking nodig.

Mevrouw de voorzitter! In de motie van de heer Crone op stuk nr. 4 staat: van mening, dat het systeem van benchmarking de Nederlandse verplichtingen in internationaal verband niet mogen aantasten. Uiteraard gebeurt dit niet en deze motie is dus eigenlijk overbodig.

In de motie op stuk nr. 5 staat: verzoekt de regering een wetsvoorstel op te stellen voor de ruimtelijke ordening van de ondergrond. Ik wijs de heer Feenstra erop dat we nog enige tijd te gaan hebben voordat een wetsvoorstel op dit punt kan worden ingediend. Wij zijn echter bezig met de voorbereiding. We moeten eerst helder krijgen waarmee we ons bezig moeten houden en welke problemen zich voordoen bij de ruimtelijke ordening van de ondergrondse bodem, alsmede hoe de gang van zaken is bij het vastleggen van de kadastrale gegevens. Ik wil de heer Feenstra toezeggen dat wij ons bezig gaan houden met de voorbereiding van het wetsvoorstel. Hij weet echter dat met het opstellen van een wetsvoorstel enige tijd is gemoeid. Ik hoop dat hij met deze toezegging akkoord kan gaan.

De heer **Feenstra** (PvdA): Voorzitter! Ik kan instemmen met deze interpretatie, zij het dat zowel mevrouw Versnel als mevrouw Verbugt eerder voor de voorgestelde aanpak hebben gepleit. Ik neem aan dat met de onderzoeken die nu worden uitgevoerd, gevolg wordt gegeven aan die pleidooien. Ik beseft dat er een degelijke voorbereiding nodig is, maar het kan natuurlijk niet zo zijn dat de voorbereiding dusdanig veel tijd vergt, dat het product er nooit komt. Ik neem aan dat de intentie is dat de werkzaamheden eindigen met de indiening van een wetsvoorstel.

Minister **De Boer**: Uiteraard, tenminste als we een wet nodig hebben. Ik heb de Technische Universiteit Delft natuurlijk niet voor niets opdracht gegeven een eerste onderzoek te doen. Prof. Horvath heeft een uitstekend rapport gepresenteerd. Wij zijn hier dus mee doende. Ik heb ook niet voor niets 50 mln. vrijgemaakt op de begroting om ons hiermee te kunnen bezighouden. Het gaat in dat verband trouwens

niet alleen om ondergronds bouwen, maar ook om andere mogelijkheden. Als wij een wettelijk kader nodig hebben, dan moeten wij dat ook maken. Daar mag geen misverstand over bestaan.

De **voorzitter**: Voor de goede orde merk ik even op dat in een van de reproducties van de motie op stuk nr. 5 het woord "voortvarend" is weggefallen. Een en ander is te wijten aan de verwarring rond de nummering. Dat woord staat er nu echter weer in. Het dictum luidt dus: verzoekt de regering voortvarend een wetsvoorstel op te stellen voor de ruimtelijke ordening van de ondergrond.

Minister **De Boer**: Ik heb hier een motie waar het woord "voortvarend" niet in staat. Van mij mag het erin staan, maar dan wel met inachtneming van hetgeen ik zo-even gezegd heb. Als de leden verwachten dat ik voor het einde van deze kabinetsperiode met een wetsvoorstel kom, dan moet ik hen teleurstellen. Dat kan namelijk gewoon niet.

De motie op stuk nr. 6 over het mainport-brainportconcept wordt door mevrouw Jorritsma becommentarieerd.

De motie op stuk nr. 7 van de heer Klein Molekamp betreft een knelpuntenanalyse inzake hergebruiksactiviteiten. Ik heb wat moeite met die motie, omdat ik bang ben dat wij in dat kader niet over de knelpunten, maar over milieunormen zullen komen te spreken. Dat een aantal hergebruiksactiviteiten niet tot stand komt op de wijze die de heer Klein Molekamp wellicht wil, heeft onder andere te maken met het feit dat er een aantal milieucriteria aan is verbonden. Aan de hand daarvan kunnen wij bepalen wat wel en wat niet hergebruikt kan worden. Daar zitten wij dus aan vast. Ik heb uiteraard wel begrip voor de gevoelens van de heer Klein Molekamp dat wij zoveel mogelijk moeten hergebruiken. Daarom is bladzijde 36 van de nota ook geheel gewijd aan het hergebruik. Wij beraden ons op dit ogenblik over de naamgeving van afvalstoffen. De naamgeving kan namelijk erg stigmatiserend werken en daardoor een rem vormen op hergebruik. Ik moet de heer Klein Molekamp echter teleurstellen als hij binnen een halfjaar een knelpuntenanalyse inzake hergebruiksactiviteiten wil.

Volgens mij voegt dat op dit ogenblik ook niet veel toe aan datgene waar wij mee doende zijn.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Dat gevoel heb ik ook. De minister concentreert zich er ook op dat de normen ter discussie gesteld worden. Uit de geluiden die ik in den brede in het bedrijfsleven hoor, maak ik echter op dat het probleem veel dieper ligt. Er kan dus sprake zijn van miscommunicatie met het ministerie van VROM. Er kan ook sprake zijn van een andere systematiek in de wetgeving. Het kan ook nog zo zijn dat op één punt een norm overschreden wordt, terwijl het totale milieurendement heel positief is. En zo kan ik nog een twintigtal voorbeelden opnoemen. Als het ministerie van VROM daar al een bepaald beeld van heeft, zou de minister van EZ, juist omdat het hier economische en milieueactiviteiten betreft, het voortouw kunnen nemen. Hij kijkt wellicht wat afstandelijker naar die problematiek dan een aantal van de medewerkers van minister De Boer. Ik hecht dus zeer aan de brede context.

Minister **De Boer**: U gaat mij chanteren door te zeggen dat u, als ik het niet doe, dan naar de minister van EZ gaat. Wij zijn echter niet te chanteren, want het kabinet spreekt met één mond.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Voorzitter! Het woord "chantage" was zelfs niet bij mij opgekomen. Het was slechts een suggestie. Twee jaar geleden hebben wij het over de bodem gehad en toen lag de discussie ook min of meer vast. Ik heb toen gezegd dat een bedrijf als Coopers & Lybrand de opdracht gegeven moest worden om een en ander te inventariseren bij een x-aantal bedrijven. Dat heeft een heel praktisch rapport opgeleverd, waarmee u verder bent gegaan. In die context is een simpele opdracht voldoende.

Minister **De Boer**: Vanwege de tijd ben ik wat "onhartelijk" geweest. Laten wij het volgende afspreken. Ik beraad mij over de mogelijkheden om tegemoet te komen aan uw wensen. Ik zeg niet toe dat er binnen een halfjaar een complete knelpuntenanalyse komt. Wel zeg ik toe dat ik op korte termijn zal melden op welke wijze ik in zal gaan op de

vragen die u naar voren heeft gebracht. Ik zie dat u hiermee akkoord gaat.

Voorzitter! Ik kom toe aan de motie op stuk nr. 9. Bij elke activiteit die te maken heeft met het gebruik van de ruimte, speelt de ruimtelijke kwaliteit een buitengewoon grote rol. Als er een PKB of een nota over planologische activiteiten wordt gemaakt, is er dus altijd een discussie over duurzaamheid en ruimtelijke kwaliteit. Wij gaan dat nog versterken met de totstandkoming van de nota Milieu en ruimte, die aan het eind van dit jaar of aan het begin van het volgende jaar gepresenteerd zal worden. De motie is wat dat betreft dus wat overbodig. Mijn collega Van Aartsen zal reageren op het verzoek in de motie om kansen en voorwaarden, zoals gepresenteerd in "Veters los", nader uit te werken en invulling te geven.

Voorzitter! Ik ben het volstrekt eens met wat in de motie op stuk nr. 10 wordt gevraagd om ook het onderwijs nauw te betrekken bij de daarin genoemde omslag in denken. Daarom hebben wij in de nota Milieu en economie opgenomen dat onderwijs een belangrijk onderdeel zal zijn van het beleid, en dat daarvoor de nodige ondersteuning nodig is. Deze motie voegt dus wat dat betreft niet erg veel toe aan datgene wat we al van plan zijn te doen.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Als ik niet reageer, betekent dat niet dat ik het met u eens ben. Dat moge blijken uit het al of niet intrekken van moties. Ik heb wat u zegt niet in de nota kunnen lezen.

Minister **De Boer**: Op de motie op stuk nr. 11 komt, zoals afgesproken, een schriftelijke reactie.

Over de motie op stuk nr. 12 heb ik al gezegd dat deze op dit moment niet aan de orde is, omdat we nog doende zijn. Ik kan mij voorstellen dat collega Wijers daar nog op wil reageren.

Alles wat in de motie op stuk nr. 13 van de heer Stellingwerf wordt gevraagd, wordt beantwoord in de Milieuverkenning. Hij wordt dus wat dat betreft op zijn wenken bediend.

De heer **Stellingwerf** (RPF): U deed zo-even de suggestie daar nog eens naar te kijken. Uiteraard weet ik dat daarin de drie CPB-scenario's zijn uitgewerkt. Maar in de motie vraag ik

juist of een aantal toegespitste punten kunnen worden meegenomen in die Milieuverkenning. Als u toch nog schriftelijk reageert, kunt u dat misschien nog eens bekijken, net zoals ik dat zou moeten doen.

Minister **De Boer**: Ik was helemaal niet van plan om schriftelijk te reageren. Ik ben er namelijk zeer stellig van overtuigd dat al hetgeen in de motie wordt gevraagd, in de Milieuverkenning beantwoord wordt.

De heer **Stellingwerf** (RPF): Ik ben dat daarin niet allemaal tegengekomen.

Minister **De Boer**: Voorzitter! In de motie op stuk nr. 14 wordt de regering verzocht een inventarisatie te doen naar de subsidieregelingen met schadelijke milieueffecten. In wezen hebben wij dat zo-even al toegezegd. Met name collega Vermeend was er volstrekt helder in, ook toen hij mij hiervoor de coördinatie verschaftte.

Ik ben wat minder gelukkig met de motie op stuk nr. 15. Daarin wordt gesproken over een saneringsplan. Welnu, zover zijn we nog helemaal niet. We moeten eerst maar eens kijken of en, zo ja, hoeveel milieu-schadelijke subsidies er zijn.

Op de motie op stuk nr. 16 zal ik schriftelijk reageren.

Minister **Wijers**: Voorzitter! De heer Feenstra heeft mij de vraag gesteld of ik ook van mening ben dat groene infrastructuur een positieve impact kan hebben als vestigingsplaatsfactor. Ja, is het antwoord, dat geldt zeker voor bepaalde kennisintensieve bedrijven. Daarmee is het probleem overigens niet opgelost, want het roept een nieuw probleem op. Dat betreft de wijze waarop je in de nabijheid van groene ruimten voldoende gekwalificeerde ruimte kunt vrijmaken voor bedrijfsvestiging. Dat is een van de integratievraagstukken die wij als een van de boegbeelden van de nota hebben aangepakt.

De heer Ten Hoopen vraagt om een onderzoek naar een andere besteding van de REB-middelen. Ik voel niets voor een dergelijk onderzoek. In de eerste plaats worden de middelen generiek teruggesluisd. De investeringen worden op een andere manier gefinancierd. Denk aan de energie-investeringsaftrek en de non-

profitregeling. Door de REB blijft wel en prijsstimulans bestaan. Die is weliswaar gering, maar ik voel er eerlijk gezegd niets voor om het raamwerk dat wij met de REB hebben opgebouwd, weer ter discussie te stellen. Dat onderzoek kan ik derhalve niet toezeggen.

Mevrouw Vos vraagt of het nu zo potsierlijk is dat je nadenkt over de richting waarin economische activiteiten zich moeten ontwikkelen waarin de overheid geld investeert. Er over nadenken is natuurlijk nooit potsierlijk, maar het gaat natuurlijk om de vraag of de overheid de pretentie zou moeten hebben dat ze bepaalde sectoren stimuleert en andere niet. Ik geloof niet zo in die commando-economie. Dat is vaak genoeg geprobeerd en het heeft niet gewerkt. Ik geloof wel dat je bepaalde instrumenten waarvan je weet hoe ze werken, economiebreed kunt toepassen. Zo hebben wij de afgelopen jaren ook heel veel op het gebied van energie- en milieu-efficiency gedaan. Daar moeten wij ook mee doorgaan. We zullen het CPB natuurlijk regelmatig gebruiken voor doorrekeningen van allerlei beleid. Het doorrekenen van verkiezingsprogramma's aan de hand van middellangetermijnramingen van het CPB heeft ook zijn neerslag op de ontwikkeling van de sectorstructuur. Dat is dus als consequentie van en niet als primair aanknopingspunt van beleid. Het is overigens niet waar wat mevrouw Vos zegt, dat er geen nieuwe initiatieven zijn genomen voor energiebesparing. De begroting bedraagt straks 420 mln. per jaar. Dat was veel minder toen we aantraden.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Dat heb ik overigens niet gezegd. Vindt u hetgeen uw collega Van Aartsen doet op het gebied van de varkenshouderijen, ook niet een soort commandovoering vanuit de overheid? Het gaat toch echt om het inkrimpen van een sector.

Minister **Wijers**: Ik steun de heer Van Aartsen volledig in zijn beleid. Tegelijkertijd acht ik mij gelukkig met de situatie dat dit de enige sector is die in deze omstandigheden verkeert op het ogenblik, met heel specifieke vraagstukken die daar een rol spelen. We mogen onze zegeningen tellen dat er niet meer van die sectoren zijn waar we op deze schaal met een combinatie van problemen zijn geconfronteerd. Overigens, als er

dan een commando-economie moet zijn, dan maar onder de zeer geachte leiding van collega Jozef van Aartsen.

Voorzitter! De heer Stellingwerf vroeg mij om in de WTO-onderhandelingen over het milieu de prijs te bepleiten. Daar zullen wij ons zeker voor inzetten. Daar maak ik wel bij duidelijk dat met name de ontwikkelingslanden – dat is vanuit hun positie gezien zeer begrijpelijk – dit met de grootst mogelijke achterdocht bekijken, omdat de consequentie naar hun perceptie is dat het een truc is van de rijke landen om te voorkomen dat hun producten op de westerse markten komen. Wij zullen hier dus heel zorgvuldig mee moeten omgaan.

De heer Van Middelkoop wilde tijdig ingelicht worden over de onderhandelingen over de benchmarking. Dat spreekt voor zichzelf. Ik zie dat hij weg is, terwijl hij mij had willen prikkelen met opmerkingen over een rapport van de SER uit 1980. Het kost al moeite om mij te prikkelen met een SER-rapport uit 1980, maar met dit onderwerp helemaal. Waar de SER het in die tijd over had, was het hanteren van het brede welvaartsbegrip dat door enkele economen uit die tijd is ontwikkeld. Daarmee prikkelt de heer Van Middelkoop mij niet, want ik geloof heilig in die benadering van de economie en van het welvaartsbegrip. Het heeft niets met het tijdstip, maar met het onderwerp te maken dat ik niet werd geprikkeld.

Ik zal nu ingaan op de moties. De motie op stuk nr. 3 van de heer Crone c.s. zouden wij om twee redenen willen ontraden. In de eerste plaats is er een inhoudelijke reden. Wat in de motie wordt voorgesteld is heel moeilijk uit te voeren. Bovendien zijn de consequenties van hetgeen wordt voorgesteld, niet goed te overzien. In de convenanten-aanpak maken wij al afspraken per sector en daarbij wordt gekeken naar de specifieke kenmerken van die sector: de stand der techniek, de conjunctuurgevoeligheid, de investeringsruimte. Wij bekijken de gehele context, waarbij het niet zozeer gaat om hele sectoren die achterblijven, als wel om bepaalde ondernemingen binnen sectoren. Naar onze mening is het niet mogelijk, maar ook niet wenselijk dat alle individuele posities van bedrijven in kaart worden gebracht.

In het kader van de convenanten en meerjarenaafspraken hebben wij natuurlijk wel de mogelijkheid om bepaalde instrumenten in te zetten, zoals het specifieke MKB-instrument en de fiscale faciliteit. In het bijzonder de vraag hoe de regering denkt deze sectoren tegemoet te treden, zorgt voor een financiële consequentie die aan deze motie verbonden zou zijn, maar daarnaast is het technisch heel moeilijk om het op deze schaal, zoals deze motie suggereert, uit te voeren.

Voorts zou ik deze motie willen ontraden, omdat het bij de verkiezingen nog ergens om moeten gaan en ik herken in de tekst van deze motie toch heel duidelijk punt 18 van het overigens zeer gewaardeerde conceptverkiezingsprogramma van de PvdA. Geef nu niet al die leuke ideeën die de PvdA heeft weg! Als wij het daarover eens zijn, kan daarover immers geen campagne gevoerd worden.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Er staan overigens wel handtekeningen van drie regeringsfracties onder.

De heer **Crone** (PvdA): Maakt de minister deze opmerking namens het gehele kabinet? Ik heb het programma van de PvdA nog niet helemaal gelezen, maar als ik het zo hoor, is het kennelijk een goed programma.

Voorzitter! Het gaat er niet om dat deze motie op voorhand al geld kost. Misschien moet dat blijken uit het NMP 3, want daarin zal nog steeds worden uitgegaan van dezelfde doelstellingen. Ik wil op tijd weten dat wij niet, als een sector over tien à twintig jaar een bepaalde doelstelling moet realiseren, over vijf of vijftien jaar zeggen: hadden wij ze nu maar eerder in de gaten gehouden en geholpen, à la de veehouderij. Ik zal eens nadenken over hetgeen de minister zegt. Hij leest in de motie naar mijn mening iets dreigender dingen in dan ik bedoeld heb. De sector zelf heeft er ook recht op te weten wat wij van de bedrijven verwachten en waar dat toe leidt.

Minister **Wijers**: Of de heer Crone heeft het over hetgeen al gebeurt in het kader van de convenanten en dan is deze motie overbodig, of de heer Crone stelt iets meer voor – een deel van de formulering suggereert ook een “tegemeet treden van” en

daarbij kun je je allerlei dingen voorstellen – en daarvoor vind ik het erg vroeg, want de consequenties zijn moeilijk te overzien. Ik ben het op zichzelf wel eens met de filosofie die de heer Crone hanteert, namelijk dat je bij het hanteren van het milieubeleid en het formuleren van milieudoelstellingen goed moet kijken wat de consequenties daarvan zijn en dat je ook goed vooruit moet kijken. Iemand moet niet op een gegeven moment kunnen zeggen dat hij het niet geweten heeft. Dat zit in het algemeen echter juist in onze aanpak besloten. In die zin zie ik de noodzaak daarvan dus niet in. De heer Crone heeft overigens gelijk dat het een slag concreter kan worden bekeken als het NMP 3 wordt besproken. Dan weten wij immers precies waar wij het over hebben.

Mevrouw De Boer is al ingegaan op de motie op stuk nr. 12 van mevrouw Vos over benchmarking en zei: geef ons nu eens de tijd om dat allemaal uit te werken. De afspraak is dat het gaat om bedrijven die tot de top behoren. Het gaat er vervolgens om dat zij zich daarmee committeren tot vergaande investeringsniveaus. Het is geen eenmalige activiteit. Je krijgt natuurlijk zet en tegenzet, ook internationaal. Andere bedrijven in andere sectoren en in andere landen zullen vergelijkbare beslissingen nemen. Het is dus echt een permanent proces. Tegenover zo'n commitment moet wat staan en dat heeft met name met specifieke maatregelen te maken. De vraag was niet om dat nu verder uit te werken. Daarvoor gaan wij nog een complex proces in. Wij hebben toegezegd dat wij de Kamer op tijd op de hoogte zullen stellen van de resultaten daarvan. Een broedende kip moet niet gestoord worden. Wij ontraden de Kamer in deze fase om de motie aan te nemen.

Minister **Van Aartsen**: De heer Feenstra heeft nog iets gezegd over het mogelijke spanningsveld tussen enerzijds streekgebondenheid van producten en anderzijds meer algemeen beleid van schaalvergroting, dat opgeld doet voor de Nederlandse land- en tuinbouw. Ik denk dat wij niet in die tegenstelling zouden moeten denken, maar dat wij moeten werken vanuit het principe dat zowel het een als het ander nodig is. Het is interessant dat die streekgebonden producten in Nederland opkomen. Het is

overigens vereist dat die voldoen aan bepaalde kwaliteitsnormen, mogelijkerwijs ook in Europees verband. Het interessante is dat er ook in lokale economieën hiervoor aandacht ontstaat en dat er ook een markt aan het ontstaan is. Dat is op zichzelf een nieuwe ontwikkeling in Nederland. Er is overigens ook een vermarkting in Nederland. Die is er soms ook van dit type producten in het buitenland. Dit type initiatieven wordt door het kabinet met name vanuit het project plattelandsvernieuwing gesteund. Er zijn ook onderdelen van de Nederlandse land- en tuinbouw die juist gebaat zijn bij een generiek, bijvoorbeeld Europees, beleid. Dat is zeker het geval bij onderdelen die duidelijk door de marktordeningen worden bepaald. Het is dus en-en.

De heer Feenstra vroeg mij ook om nog iets te zeggen over de rol van de consument. Ik zal dat vanwege het late uur heel beknopt doen. Ik ben daar zelf zeer positief over, want ik heb het idee dat wij in Nederland in een bepaald opzicht met een inhaalslag bezig zijn. Zeker als ik kijk naar de vermarkting van producten uit de land- en tuinbouw, zie ik in Nederland in toenemende mate een gevoeligheid voor de aard en afkomst van producten. Dat is iets wat bij vele afnemers van onze producten als het geval was. Ik denk bijvoorbeeld aan de Duitse markt, onze belangrijkste markt voor de land- en tuinbouw. Er ontstaat ook in Nederland in toenemende mate een besef over de precieze afkomst van het eten, de manier waarop het geproduceerd is en de voorwaarden die daarbij aan de orde waren. De tendens is in Nederland iets later opgekomen dan in de landen om ons heen, maar ik ervaar de afgelopen paar jaar in toenemende mate ook een gevoeligheid van de sector voor juist dit punt. Het helpt alleen maar als ook de consument op de thuismarkt aan de eigen land- en tuinbouw laat merken dat er niet meer lukraak geproduceerd kan worden, maar dat het inderdaad gaat om kwaliteit, duurzaamheid en productie met inachtneming van de belangen van milieu en omgeving.

De heer Ten Hoopen heeft de verhouding tussen het kabinet en het CDA weer geheel hersteld. Ik meende even te beluisteren dat hij namens het CDA de herstructurering van de intensieve veehouderij wel zou willen steunen, maar hij heeft

vanavond duidelijk gemaakt dat dit niet het geval is. Ik zeg het mijn collega van Economische Zaken na: daarmee is er volgend jaar weer iets te kiezen. De heer Ten Hoopen heeft zich vanavond ook op dit punt weer in de "rijen" van zijn fractievoorzitter geschaard. Daar hebben wij het vanochtend al over gehad.

Ten aanzien van de motie van mevrouw Augusteijn heeft mijn collega van VROM het estafettestokje aan mij doorgegeven. Daar heb ik het enigszins moeilijk mee. Mijn collega van VROM heeft al aangegeven dat datgene wat in de overwegingen wordt gevraagd, in wezen staand beleid is; wij voeren dat beleid eigenlijk in permanentie. Ook bij de verdere inrichting van ons land, ruimtelijk of anderszins, moet er optimaal gebruik worden gemaakt van ons economisch potentieel en moet er invulling worden gegeven aan duurzaamheid, ruimtelijke kwaliteit en verantwoord ecologisch beheer. Van dat besef is de op Prinsjesdag gepubliceerde brief van het kabinet, waarover de minister van Economische Zaken het eerder heeft gehad, doortrokken. Die brief laat ook duidelijk zien dat de reden waarom wij economisch succesvol zijn, waarschijnlijk juist is dat wij die beide aspecten continu in de gaten houden en bij ons beleid meenemen. In wezen is datgene wat de motie vraagt al permanent beleid.

Het kabinet heeft in een brief van 22 augustus jl. al gereageerd op "Veter's los". In die brief hebben wij duidelijk laten weten dat het kabinet en de natuur- en milieuorganisaties in dezelfde richting denken. De keuzen zullen echter door een volgend kabinet moeten worden gemaakt. Het heeft dus niet zoveel zin om, zoals letterlijk in de motie staat, de Kamer hier op korte termijn nader over te berichten. De echte grote afwegingen over de thema's die in "Veter's los" staan, zullen immers door een komend kabinet moeten worden gemaakt. Ten aanzien van het huidige kabinet is de motie dus overbodig; voor een komend kabinet is zij te vroeg. Dat leidt mij ertoe om aanneming van de motie niet aan te bevelen.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Dat zou bijna betekenen dat ook de organisaties die dit plan hebben gepresenteerd, een overbodige notitie hebben gemaakt. Ik denk niet dat dit het geval is en misschien

bedoelt de minister dat ook niet, maar ik vind het heel jammer dat hij niet onderkent dat het om een nieuwe procesmatige aanpak gaat om ruimtelijke kwaliteit in een veel vroeger stadium bij de planvorming te betrekken. Daarom kan die notitie absoluut niet als overbodig worden gekwalificeerd. Bovendien heeft het kabinet wel degelijk de mogelijkheid – "Veter's los" is al ongeveer zes maanden geleden gepresenteerd – om in deze periode op basis daarvan nadere doelen te formuleren. Het valt mij ontzettend tegen dat de minister zegt dat wij dit moeten doorschuiven naar het volgende kabinet. Ik mag hopen van niet. Uw programma-beheer is over een paar weken aan de orde. Ook dat gaat over de natuur en over de plaats die de natuur in dat kader krijgt. Het zou ontzettend jammer zijn als de minister die kans niet zou pakken. Ik vind dat hij het estafettestokje maar niet moet laten vallen. Dat leidt nooit tot een goed einde.

Minister **Van Aartsen**: Overbodig vind ik "Veter's los" in het geheel niet. Laat ik dat in alle helderheid zeggen. Dat heb ik ook niet betoogd. Volgens mij is juist het meenemen van de ruimtelijke aspecten bij de programma's waarmee wij bezig zijn – denk aan een aantal programma's die onder dit kabinet het licht hebben gezien – staand beleid. De minister van VROM heeft dat ook aange-toond. Daar gaat "Veter's los" over. Dat gaat over een paar grote vraagstukken die betrekking hebben op projecten in de komende jaren. Dat gaat niet over mijn programma beheer. Natuurlijk voert het kabinet hier al beleid op. Daar zal in de Kamer in de komende periode over worden gesproken. Het gaat dan over nieuwe impulsen bij het Groene Hart en over een aantal projecten die betrekking hebben op de Rijn, de Maas en de ruimte voor de Rijntakken. De andere zaken zijn vraagstukken waar dit kabinet niet maar toekomt. Wij hebben nog maar zeven maanden. Dat lukt dus niet meer. Dat heeft te maken met een aantal fundamentele keuzen die zowel tijdens de kabinetsformatie als in een nieuw kabinet moeten vallen. Daarom houd ik enige afstand tot deze motie. Daarbij onderschrijf ik overigens de overwegingen die er in staan. De motie vraagt om de Kamer hierover op korte termijn nader te berichten. Over "Veter's los" heeft

het kabinet de Kamer al bericht. Waar het gaat om afwegingen bij de grote projecten, komen wij daar in wezen niet meer aan toe.

De heer **Klein Molekamp** (VVD): Ik trok net een iets andere conclusie dan mevrouw Augusteijn. Ik heb uit de woorden van de minister van Landbouw begrepen dat hij het rapport "Veter's los" al min of meer verinnerlijkt had en dat de vertaalslag in financiële zin pas bij een kabinetsformatie wordt gemaakt. Dat laatste is echter ook niet de intentie van de motie geweest. Het gaat meer om de verinnerlijking van het rapport "Veter's los" bij de projecten en de ruimtelijke vertaalslag. Het is terecht dat de minister zegt dat de financiële component ergens anders hoort.

Minister **Van Aartsen**: Ik heb nu niet zozeer over de financiën gesproken als wel over de fundamentele keuzen die moeten worden gemaakt. Het kabinet heeft de Kamer al laten weten dat hier LMO's en kabinet in dezelfde richting denken.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Voorzitter! De heer Feenstra heeft gesproken over technische innovatie in relatie tot betere inpassing en het creëren van banen bij het verkeers- en vervoerssysteem. Ik ben het op beide onderwerpen op zichzelf met hem eens. Ik zeg daarbij nog eens dat wij moeten oppassen om te veel de verwachting te scheppen dat door alleen technische innovatie een heel veel betere inpassing mogelijk is. Overigens wil ik de heer Feenstra op dit punt bijna naar zijn eigen partijprogramma terzake wijzen. Daar staan wijze woorden over dit onderwerp in. Er is altijd een afweging nodig tussen de financiën en een betere inpassing.

Er is een motie op stuk nr. 6 ingediend, welke de regering verzoekt het initiatief te nemen om de activiteiten te bundelen tot een hoogwaardig en gezaghebbend kenniscentrum voor logistiek en transport. Ik wil vragen om de nota op de bladzijden 88 en 89 open te slaan. Daarin geven wij aan dat wij daarmee bezig zijn. Wij zijn dat in het kader van het stappenplan aan het opbouwen. Ik wil niet verhehlen dat het jammer is dat er destijds onvoldoende initiatieven uit het bedrijfsleven zijn gekomen toen het over de TTI's ging. Wij hebben geconstateerd dat het TTI waar NDL

mee is gekomen, iets te smal was. Het ging alleen over goederenvervoer en werd onvoldoende gedragen door het bedrijfsleven. Wij zijn nu aan het pogen, samen met OCW, EZ, VROM en LNV plus het desbetreffende bedrijfsleven, om het stappenplan gestalte te geven. Ik zeg er meteen bij dat er ook commitment moet komen van de partijen zelf, zowel uit het personen- als het goederenvervoer. Het goederenvervoer is goed bezig via NDL. Bij het personenvervoer moet nog een hoop gebeuren, voordat de bedrijfstak en de andere overheden, die inmiddels ook een belangrijke rol op dit terrein spelen, een behoorlijk commitment laten zien. Het ziet er op dit moment bepaald niet ongunstig uit. Wij hopen dus ook dat het gaat lukken. Wat mij betreft gaat het niet om een nieuwe institutie. Het belangrijkste is dat wij eindelijk komen tot een bundeling van kennis. Er is hier gezegd: wij hebben Rotterdam en Delft. Wij hebben ook nog Eindhoven, Tilburg en Enschede. Wij hebben gigantisch veel kennis op het terrein van vervoer, verkeer, logistiek en infrastructuur. Het is veel te versnipperd. Daardoor laten wij kansen liggen om er geïntegreerd mee om te gaan. Er moeten oplossingen worden bedacht, omdat er zich terzake van het transport nog grote problemen voordoen. Wij trekken er hard aan. De motie zegt niet meer dan hetgeen wij al in de nota hebben gezegd.

De heer **Feenstra** (PvdA): De minister kan uit de formulering opmaken dat ik mij ten nauwste geïnspireerd heb gevoeld door juist die pagina's. Als je je nader oriënteert bij de actoren die de minister heeft genoemd, weet je het ook. Er is een stappenplan, maar de vraag is of iedereen zich eraan bindt. Komt dat commitment ook? Ik heb willen vastleggen dat de Kamer ten nauwste wenst dat er meerwaarde uit de verdere bundeling tevoorschijn komt. Het staat niet haaks op het beleid, maar het is een stimulans en een oproep aan de andere partijen.

Minister **Jorritsma-Lebbink**: Het is een ondersteuning van het beleid. Dan vind ik het een overbodige motie. Wij hebben dat initiatief al genomen. Wij zijn er volop mee bezig. Er is een groot probleem om de partijen er werkelijk bij te krijgen. Ik ontken dat niet. Het is niet nieuw.

Wat wordt gevraagd, doen wij op dit moment.

Na het interruptiedebat tussen de heren Ten Hoopen en Klein Molekamp proefde ik gelukkig dat ook de heer Ten Hoopen trots is op het feit dat Rotterdam de grootste haven ter wereld is. Ik ben het onmiddellijk met hem eens dat wij er nog trotser op kunnen worden als wij er nog meer toegevoegde waarde uit kunnen halen. Daaraan moeten wij hard werken. Er is ook een relatie tussen de mogelijkheden om de toegevoegde waarde te creëren en de omvang van het volume, zeker in een transitohaven als die van Rotterdam. Amsterdam is nooit een transitohaven geweest. Die heeft per ton een veel grotere toegevoegde waarde. Dat dank je de koekoek. Net als sommige andere havens in andere delen van Europa is dat een industriehaven die per saldo een eenvoudiger concept heeft. Dat betekent niet dat ik zeg: wij moeten uitsluitend doorvoeren. Neen, wij moeten waar mogelijk toegevoegde waarde creëren. Ik vind het heel gevaarlijk om te zeggen: dat is veel belangrijker dan het volume. Er is een relatie tussen de mogelijkheden van het creëren van toegevoegde waarde en het volume dat door de haven heen gaat. Is er overigens iets op tegen dat de toegevoegde waarde in het buitenland wordt gecreëerd? Is er iets op tegen dat dankzij de Rotterdamse haven in Duitsland toegevoegde waarde wordt gecreëerd? Ik vind van niet. Ik ben Europeaan genoeg om te zeggen dat ik er blij mee ben als de Duitsers zeggen dat Rotterdam de grootste haven is.

Ik kom over bereikbaarheid en mobiliteit te spreken. Ik ben het eens met degenen die hebben gezegd dat vermijdbare mobiliteit moet worden beïnvloed. Dat is ook een doelstelling van het kabinetsbeleid. Wij proberen mensen selectiever gebruik te laten maken van de middelen die hun ter beschikking staan. Variabilisatie is daarbij een belangrijk middel. Ik ben ook ontzettend blij met de steun van het CDA voor het ontwikkelen van rekeningrijden. Ik heb daarbij wel eens vraagtekens gekregen. Vandaag is duidelijk geworden dat dit voor het CDA een instrument is om die vermijdbare mobiliteit te sturen op tijden dat het nodig is. Voor mij is vermijdbare mobiliteit ook datgene wat wij kwijt kunnen omdat er een alternatief is.

Tot mevrouw Augusteijn zeg ik dat de campagnes van de overheid vaak gaan over alternatieve vervoerswijzen. Soms gebeurt dat op een wat ludieke manier. Ze blijken wel aan te slaan. Ik verwijs naar de actie "De auto kan wel een dagje zonder u". Daarin worden de alternatieven aangegeven. In ieder geval weten mensen dat die er zijn. Dat geldt voor sommige andere overheids campagnes wel eens wat minder. Wij gaan er vrolijk mee door. Het project Delft gebruiken wij op grote schaal om andere gemeenten te stimuleren om meer aan fietspadenbeleid te doen. Ik denk aan het stimuleren van het woon-werkverkeer op de fiets via de infrastructuurkant. Dat is zeer belangrijk.

Gesproken is over een nieuwe manier van aanbesteden. Ik ben het daar ook mee eens. Ik voeg er onmiddellijk aan toe: waarbij wat mij betreft de verantwoordelijkheid wel op de plek moet blijven liggen waar die hoort te liggen, namelijk bij de opdrachtgever. Soms hoor je wel bij het nadenken over een nieuwe manier van aanbesteden: laat ons het maar doen, want wij kunnen dat veel beter dan jullie. Zo kan het natuurlijk niet zijn.

Ten slotte, voorzitter, merk ik op dat over de duurzaamheidstoets veel te zeggen zou zijn, maar dat het mij verstandig lijkt dat schriftelijk te doen.

Sluiting 23.31 uur.